

מִטְעַם 23

כתב עת לספרות
ומחשבה רדיקלית

ספטמבר 2010

עורך יצחק לאור **מערכת** נביל ארמלי, קרן דותן, דפנה כרמלי,
סיגל פרלמן, דפנה רוזנבליט, גיא רוין-גלבע **רכז מערכת** יואב רוזן

MITA'AM

A Review of Literature
and Radical Thought

Edited by Yitzhak Laor

مَطَا عَم

مَجَلَّةٌ لِلأَدَبِ

وَالفكر الراديكالي

المحرر

يَتَسَحَّك لَأَوَّور

יצא לאור על ידי עמותת "השכמה", למען טיפוח כתיבה ביקורתית וחשיבה מעוררת
(ע"ר) 580433795.

תודות לשלומית ברזיר, אלון גרבז, אמון יריב ולמלכה ליטוין

על העטיפה יאיר גרבז, מודרני אני לפניך, 2008, אקריליק ועיפרון על דיקט, 21x17 ס"מ
באדיבות גלריה גורדון, תל אביב

עימוד אירית עמית

מדי סוף שבוע מתפרסמים שירים חדשים באתר **מטעם** – שירה

<http://www.mitaam.co.il/Mshira.htm>

מדי חודש מתפרסמת מסה באתר **מטעם** – מאמר

<http://www.mitaam.co.il/MEssay.htm>

כתובת מזכירות המערכת: admin@mitaam.co.il

כתובת למשלוח כתבי יד רק בדואר אלקטרוני: info@mitaam.co.il

(וא לכלול את שם המחבר בעם הקובץ ובגוף הטקסט: וא לציין את הדואר האלקטרוני
בגוף הטקסט)

כתובת המערכת: ת.ד. 24105, תל אביב 61240 טלפון 050-6371242 פקס 03-6441427

משלוח המחאות לפקודת "השכמה", ת.ד. 24105, תל אביב, 61240

תוכן העניינים

שני שירים, מפולנית דוד וינפלד	5	ויסלבה שימבורסקה
חמישה שירים	7	חגית סבג
שלושה שירים	11	שרה כוי
אנה תלך ומאין תבוא? (סיפור), מאנגלית דפנה רוזנבליט ועודד וולקשטיין	14	גזיס קרול אוטס
הערה לסיפורה של גזיס קרול אוטס	30	עודד וולקשטיין
מי שאינו חסר (שירים)	32	הילה להב
חֶרְבֹת מגדישות את האוויר (שיר) מערבית גיא רון-גלבע	35	מחמד אל־סאלמי
הגבלת גיל באוניברסיטאות וְיִסֹאת אתני בשוק העבודה (מחקר)	39	דפנה בירנבוים־כרמלי
הכפר הנטוש (שיר)	48	אילה אורן
מי זאת עולה מן המדבר (סיפור)	49	גרשון גרשון
מצב העניינים (שיר)	57	ליאור דיין
ארבעה שירים	61	קונסטנטין מושקוביץ'
שבעה שירים	63	נוית בראל
אנומליה (פרוזה)	67	ירם נסלבסקי
יְנִיחַת, שיר שביעי, מיוזינת רמי סערי	71	יאָניס רִיצֹס
כמקרה סתום (שיר), מערבית גיא רון-גלבע	74	מחמוד דרויש

ברנר של אנימה שפירא (מסה)	77
חלמתי (שיר)	85
שלושה שירים	86
שני שירים	89
"בל נטען שאנו יודעים לאן כל זה מוביל" (ראיון), מאנגלית	92
דפנה כרמלי ויצחק לאור	
שני שירים, מפולנית דוד וינפלד	110
כנס השופטים (סיפור)	112
שתי אלגיות	116
אוניגין שאהב את סבתא קלרה (סיפור)	119
עוד מיתה (שיר)	122
ציטוטים, בחר עודד וולקשטיין	124
בין "מציצים" לקומדיה של חנוך לוין (מסה)	129
ארבעה שירי גירושין ועוד ארבעה שירים	140
פח התוך, על ספרו של יהודה ענהב (מסה)	144
מבחר שירים (מאיטלקית יצחק לאור)	152
	158

אורי ש. כהן
רחל דנה פרוכטר
חיה משב
עמיר עקיבא סגל
אריק הובסבאום
צ'סלב מילוש
עילי ראונר
כטיה פתאח
מירי ליטווק
סיגל פרלמן
חנוך לוין
יצחק לאור
סיגל בן־יאיר
תקוה הוניג־פרנס
אדוארדו סַנוּוֹינְטִי
משתתפים בחוברת

ויסלבה שימבורסקה

בשבח הדיעה הרעה על עצמך

לְבֹז אֵין אִין שׁוּם טְעָנוֹת כְּלָפֵי עֲצֻמוֹ.
 מוֹסֵר כְּלִיּוֹת זֶר לַפְּנֵתֵר הַשְּׁחֵר.
 דָּג הַפִּירְנָה לֹא מְפַקֵּק בְּצִדְקַת מַעֲשָׂיו.
 נַחֵשׁ הַפְּעֻמוֹנִים מְקַבֵּל אֶת עֲצֻמוֹ לְלֹא סִיג.

אֵין בְּנִמְצָא תֵן עִם בְּקִרְתַּת עֲצָמִית.
 הָאֲרָבָה, הַתַּנְיִן, הַשְּׁעֵרוֹנִית, וְזָבוּב הַבְּקָר
 חַיִּים כְּמוֹת שְׁהֵם חַיִּים וּמְרָצִים מְזֵה.

מֵאָה קִילוֹ שׁוֹקֵל לֵב הַלְוִיָּתָן אוֹרְקָה.
 אֶבֶל מֵצַד שְׁנֵי הוּא קֵל.

אֵין לָהּ דְּבַר חִתִּי יוֹתֵר
 מִמִּצְפוֹן נָקִי
 עַל הַפְּלִנְטָה הַשְּׁלִישִׁית בַּמַּעֲרֶכֶת הַשְּׁמֶשׁ.

מטפיזיקה

הָיָה, חָלָף.
 הָיָה, עַל בֶּן חָלָף.
 תְּמִיד בְּסִדֵּר בְּלִתֵּי הַפִּיךְ.
 כִּי זֶה הַחֶק שֶׁל הַמְשָׁחָק הָאָבוּד הַזֶּה.
 מִסְקָנָה נְדוּשָׁה שְׁלֹא רְאוּי לְכַתֵּב עָלֶיהָ,
 לוּלֵי הָעֵבֶדָה שְׁאִינָה מוֹטְלֶת בְּסִפָּק,
 עֵבֶדָה לְנֶצַח נְצָחִים,
 בִּיקוּם כָּלוּ, כְּמוֹת שֶׁהוּא וְכְמוֹת שִׁיָּהָה,

שְׁמֹשֶׁהוּ אֶכֶן הָיָה בְּאַמֶּת,
עַד אֲשֶׁר חָלַף,
אֶפְלוּ זֶה,
שֶׁהַיּוֹם אֶכְלַת אֶטְרִיּוֹת מְטַגְנוֹת בְּגִלְדֵי שֶׁמֶן.

מפולנית דוד וינפלד

חגית סבג

חמישה שירים

היום הזה

התעוררתי משנה כמו
 מטביעה,
 כך וכך ימים שלא,
 כך וכך ימים שבלי.
 אני יודעת,
 הכל עובר
 במקהלת הנושמים,
 יסורי אהבה,
 אני לא יכולה שלא
 לצחוק עלי,
 כלי צועק-בוכה בין קטעי השירה.
 הכל עובר במקהלת הנושמים,
 אני יודעת,
 חולפת גם העין המשגיחה,
 שהיתה בעדי אתמול,
 שנבחרתי,
 היום חדלה מהשגחתה.
 הרחקה מארץ אהבה,
 כבר ידעתי,
 ושהכל עובר

ומכאֹכִי בְדוֹד שׁוֹב כָּאֵן,
 בְּנֵי בַיִת,
 לֹא אֶהְבֶּה. הַיּוֹם הַזֶּה
 קִשָּׁה בְּמִיָּחָד,
 אֲנִי מְקַנְאֶת בְּזִקְנָה מְעֻשָּׁנֶת
 עַל סִפְסָל בְּמִגְרֵשׁ הַמְשַׁחֲקִים.

אני באנשים

אֲנִי בְּאֲנָשִׁים,
 מְעֻשָּׁנִים בִּיחִידוֹת בְּרָחוֹב,
 מִתְנַדְנָדִים,
 כְּתַפֵּי כְּבֻדוֹת מְעֻלֵי
 שִׁכְחָה.

אֲנִי בְּנֶהְגִים,
 טְרוּפֵי דֶרֶךְ
 בְּנִתְיָבִי תַחְבוּרָה צְבוּרִית,
 בּוֹרַחַת מִמְשֻׁטָּרָה.

אֲנִי בְּחֻשׁוּדִים
 בְּהַפְנִיַת עֶרְף לַחֵם, לַמַּיִם
 עוֹלֵי פֶתֶאֶם בְּלֵב.

אֲנִי בְּתוֹלְשִׁים
 אֶת צֶלֶם מְצַלְמֵם,
 נָחָה עַל כְּאָבִי.
 לֹא אֲשַׁתְּקֵם מִן הַקְּרִיעָה

וְאוֹסִיף לְהַתְּלֵשׁ
 בְּעוֹד כְּאֵב
 וּלְהַשְׁרֵף מֵאַחֲרַי,
 שֶׁהַפְּקָרְתִּי בְּלִי
 אֶהְבֶּתְךָ.

נפלי גורל

בְּזֵ-אֶהְכָּה
רְדוּם לְפָנַי,
עֲרָה אֲנִי
הֶפְקֵר.

מָה כָּבֵר יְכַלְתִּי לְהַגִּיד לָךְ
רְדוּם:

בַּת פְּלוּנִי – לְפְלוּנִי,
כֶּךְ נְחַתְךָ גּוֹרֵל
וְנִפְנָה לוֹ עֲרָף?

אֲנָשִׁים מְשֻׁנָּם אֲנַחְנוּ

לְהַחֲלִיף מְנַת גּוֹרֵל
בְּגִזְרָה.

בחדר הזה

אָכִיב אָדָם בְּפֶתַח,
עוֹד לֹא שָׁבַעְתִּי מֵהִטְפָּטוֹף,
בְּקֶצֶב צְעָדִים שְׁלֶךְ
נִכְנָס

כְּמוֹךְ,

בְּוִיִּדִים מִתְּפַקְעִים
לְחֹדֵר.

עַד מְתִי בְּחֹדֵר הַזֶּה

בְּהִכָּרָה שְׁבוּרָה
גַע דַּע אֶ-נָּא.

מְשֻׁנָּה אֶהְכָּה לְגַבְר
נִפְקֵר.

זמן צוחק

זמן צוחק נגדנו,
 עושה אותנו גזעים
 עקשים,
 חדורי שרש
 אבל מיסרי גדיעה.
 לא נזוז ממקומותינו.

לא זכור לי שזה היה
 מפרש כל-כך, שנבצר.
 לא זכורה לי הלחצות כזאת, ברוחה,
 חזרה לפקעותינו.
 גם תמהון מכה בי,
 על שרשיות מתחדשת
 בחלקה פרטית.

אני מציעה לך אהבה,
 שוב.

גדם איננו פצע פאר,
 אני מציעה לך
 דברמה חמרי, צהבהב,
 יומיום עמלני.

לך יש כח עמידה.
 חייך ימי-חג, עונה לא שבורה
 בהשביעה אותי
 לא לעורר,
 עד עת מצא, עד שתחפץ.

אבל אינה רואה?
 שעוטר-ריק,
 ימי-בלי,

זמן
 הולך לפנינו ולא מישר.

שרה כוי

שלושה שירים

מגילה

אתה ישן לרגלי המלך. נתחי איל נמסים בפה שלך. אתה לא יודע כל רע.
אתה לא רואה את עניו של העם. את המתים המובלים בעגלות.
אתה לא רואה. אתה נרדם לרגלי המלך כמו כלב נאמן. שכחת גם אותי.
אני מובילה את אמי בעגלה. מובילה את אמי המתה בעגלה. בולעת מים
רקובים.

ואתה מכניס נתח איל עסיסי אל גרונך ולא יודע דבר.
טוב לך, אהובי? טוב לך? אותי שכחת וטוב לך?
אני שותה מי גשם ומובילה עגלה עם מתים. המתים שלי.
אין לך ראשית, אין לך אחרית. רק אלמת האור נופלת עליך ובה פיה הפעור.
פניך השלוות נשאות מעלה ויריך חובקות את ברכיך.
ואני שפחה לעברי ועתיד. יום אפר לפני, יום אפר אחרי.
אני מחכה לך.

גם אם תתמהמה. גם אם אין לך צלם אנוש.

אחכה לך.

אשקה אותך מי גשם, אשטף את גופך במים קרים.

לא אזכיר לך את מתי.

אני יודעת לחכות. כמו שאתה יודע להעלים.

הרגתי איל כדי לעטף אותך בעורו.

וקרנים שמתו לראשי.

תבוא מהר.

אני אהבתך נושאת הקרנים, שחרה כמות.

שמלתו של אהרון

זֶה הָיָה הַגִּבֹּר הַרְאִשׁוֹן שֶׁלְכַבֵּשׁ שְׂמֵלָה וְאָמַר:
 אֶהְבֶּה דוֹחֶקֶת בְּשׂוֹר.
 שְׂמֵלָה תְּפִיחָה, מְלֵאָה בְּדִים רַכִּים וְאַבְנִים שֶׁל אֶהְבֶּה.
 אֵיךְ אֶהְרֵן יִגְיַע לְאֱלֹהִים עִם כָּל הַבֶּד הַזֶּה וְכָל הַשָּׁמֶן הַנוֹטֵף?
 אֶהְבֶּה דוֹחֶקֶת בְּשׂוֹר.
 אֵיךְ שְׂאֵלֵהִים נוֹפֵל עַל אֶהְרֵן כְּמוֹ עַל אִמָּא שְׂמֵנָה וְטוֹבָה.
 אֵיךְ שְׂאֵלֵהִים צָרִיךְ אִמָּא.
 כְּשֶׁהוּא הָיָה תִּינוּק וְאָכַל אֶת עֲנְנֵי הַזְּכוּכִית
 נִכְנַס בּוֹ רַעֲיוֹן
 לְקַחַת אִמָּא מִהֵינְדִים.
 גִּבֹּר טוֹב, מְחַסֵּר רְצוֹן לְשֵׁלֵט
 שְׂיֵהִיָּה לוֹ אִמָּא.
 אֵיךְ שְׂאֵלֵהִים מִתְרַפֵּק עַל אֶהְרֵן.
 קְטֹרֶת פְּעֵמִים בְּיוֹם
 נֵר בּוֹעֵר וְלֹא אֶכֶּל שְׂצָרִיךְ לְהַדְלִיק כָּל לַיְלָה
 וְשָׁמֶן מִיְחָד לְרִאשׁוֹ
 רִאשׁוֹ הַמְּנֻשָּׁק, הַמְּעַנָּג, הַמְּטֻשְׁטֵשׁ
 שֶׁל אֶהְרֵן.

תבוסה

אֲנִי מוֹכֵנָה לְתַבּוּסָה מְחֻלָּטָה.
 שֶׁהַכֵּל יִקְרָס וְיִשָּׂאֵר רַק מוֹט בְּרִזָּל תַּחַת רִגְלֵי יָמַי.
 אֶתְנַדְנֵד מֵעַל הַתְּהוֹם וְאִימָה בְּעֵינַי.
 וְאוֹיְבֵי עַל קְרַקַע מוֹצָקָה,
 שְׂבָעִים וּמִדְּשָׁנֵי עֲנָג.
 אֲנִי יוֹדְעַת, עֵיר תַּעֲלָה מִהַתְּהוֹם.
 עֵיר שְׂבַחְרָתִי לְבָד.
 בְּחִירָה אִישִׁית מוֹדְעַת.
 עֵיר תַּעֲלָה וְתֵהִיָּה לִי מְקַלֵּט.
 מַחְצֵי אוֹיְבִים וּמִבְּשֵׁת עוֹלָם.

בְּעִיר יֵשֶׁב אֱלֹהִים וַיִּזְרַק עָלַי דָּם.
הוא יאמר לי: אִשָּׁה נָטְשָׁה אוֹתְךָ, גִּבֹר סָרַב לְשֹׁכֵב תַּחְתֶּיךָ.
וְאֲנִי זֹרֵק עָלֶיךָ דָּם
כְּדֵי שֶׁתִּדְעֵי אֶת טַעְמוֹ.
עַל כִּי בִקְשָׁתְךָ רַק אֶת הָאֱמֶת, לֹא אֶהְבֶּה וְלֹא עֲשֶׂר.
עַל כֵּן
אֲנִי נוֹתֵן לְךָ
אֱמֶת, אִשָּׁה וְגִבֹר.
וְדָם יִהְיֶה תְּמִיד עַל לְשׁוֹנְךָ,
וְהַנְּשִׁיקָה שְׁלֹךְ תִּהְיֶה אַחֲרוֹנָה.

ג'ויס קרול אוטס

אנה תלך ומאין תבוא?

לכוב דילן

קראו לה קוני. היא היתה בת חמש-עשרה והיה לה מנהג מהיר, עצבני ומצחקק, להטות את הצוואר כדי להעיף מבט במראות או לבחון את הפנים של אנשים אחרים כדי לוודא ששלה נראים בסדר. אמה, שהבחינה בכל דבר וידעה הכל, וכבר לא היתה לה סיבה של ממש להביט בפניה שלה, תמיד גערה בקוני על כך. "תפסיקי לבהות בעצמך. מי את? את חושבת שאת כל-כך יפה?" היתה אומרת. לשמע התלונות המוכרות והשחוקות האלה היתה קוני מרימה גבות ומסתכלת ישר דרך אמה, אל תוך דימוי מעורפל של עצמה כפי שהיתה ממש באותו רגע: היא ידעה שהיא יפה, וזה הספיק. גם אמה היתה פעם יפה, אם אפשר להאמין לתמונות באלבום, אבל עכשיו יופייה אבד ולכן תמיד חיפשה את קוני בסיבוב. "למה את לא דואגת שהחדר שלך יהיה נקי כמו אחותך? איך סידרת את השיער ככה – ומה לעזאזל מסריחה? ספריי לשיער? מתי ראית את אחותך משתמשת בזבל הזה".

אחותה, ג'ון, היתה בת עשרים-וארבע ועדיין גרה בבית. היא עבדה כמזכירה בתיכון שבו קוני למדה, ואם לא היה די בזה – היא היתה כל-כך חסרת חן ומגושמת ויציבה, שקוני היתה צריכה לשמוע כל הזמן את שבחיה מפי אמה ואחיותיה של האם. ג'ון עשתה ככה וג'ון עשתה ככה, היא חסכה כסף ועזרה לנקות את הבית ובישלה וקוני לא מסוגלת לעשות שום דבר, כי הראש שלה מלא בחלומות זולים. אבא שלה היה רוב הזמן בעבודה, וככא הביתה, רצה ארוחת ערב וקרא את העיתון בזמן ארוחת הערב ואחרי ארוחת הערב הלך למיטה. הוא לא טרח לדבר איתן יותר מדי, אבל מעל ראשו הכפוף המשיכה אמה של קוני להציץ לה עד שקוני רצתה שאמה תמות והיא עצמה תמות והכל ייגמר. "לפעמים היא גורמת לי לרצות להקיא", התלוננה בפני חבריה. היה לה קול גבוה, חסר נשימה ומבודח, שגרם לכל דבריה להישמע קצת מאולצים, גם אם נאמרו בכנות.

דבר אחד היה טוב: ג'ון נהגה לצאת עם החברות שלה, בחורות חסרות חן ויציבות כמוה, ולכן כשגם קוני רצתה לצאת, אמה לא התנגדה. אבא של חברתה הטובה של קוני הסיע את הבנות אל העיר, מרחק חמישה קילומטרים, והשאיר אותן במרכז המסחרי כדי שיוכלו לשוטט בין החנויות או ללכת לסרט, וכשבא לאסוף אותן באחת-עשרה, אף פעם לא טרח לשאול מה עשו.

דמויותיהן המשוטטות במרכז המסחרי במכנסיים קצרים ונעלי בלט שטוחות, שתמיד נגררו על המדרכה, וצמידי קמעות שהצטלצלו על פרקי ידיהן הדקים, הפכו כבר מוכרות, מן הסתם; הן היו מתלחשות ומצחקקות בחשאי בכל פעם שעבר שם מישהו ששיעשע או עניין אותן. לקוני היה שיער בלונדיני כהה ארוך שמשך את מבטי כולם, והיא הרימה וניפחה חלק ממנו על ראשה, ולשאר הניחה ליפול מטה על גבה. החולצה שלבשה נראתה בבית אחרת מכפי שנראתה בחוץ. לכל דבר אצלה היו שני פנים, אחד לבית ואחד לכל מקום שאיננו הבית: להליכה שלה, שיכלה להיות ילדותית ומתנודדת, או משתרכת מספיק כדי שכולם יחשבו שמוסיקה מתנגנת לה בראש; לפה שלה, שהיה חיוור ומגחך רוב הזמן, אבל בהיר וורוד בערבים שבילתה בחוץ; לצחוק שלה, שבבית היה ציני ומתמרח – "חה חה חה, מצחיק מאוד" – אבל דק ועצבני בכל מקום אחר, כמו צלצול הקמעות על הצמיד שלה.

לפעמים הן באמת הלכו לקניות או לסרט, אבל לפעמים חצו את הכביש הראשי, וחמקו במהירות לאורך הנתיב הסואן אל מסעדת הדרייב-אין שאליה היו באים בנים גדולים יותר. המסעדה היתה מעוצבת בצורת בקבוק גדול, אם כי היתה פחוטה יותר מבקבוק אמיתי, ועל הפקק שלה, למעלה, הסתחררה דמות של נער מגחך שהניף המבורגר. באחד הלילות באמצע הקיץ הן חצו את הדרך לשם בריצה, מתנשפות מגודל התעוזה, ומיד מישהו נשען החוצה מחלון מכונית והזמין אותן להיכנס, אבל זה היה רק נער מהתיכון, שאותו לא אהבו. היכולת להתעלם ממנו גרמה להן להרגיש טוב. הן המשיכו בדרכן מעלה, מבעד למבוך של מכוניות חונות ומשוטטות, אל תוך המסעדה שהיתה מופזת אור ורוחשת-זכובים, ופניהן נמלאו שביעות רצון וציפייה, כאילו הן נכנסות למקום קדוש המזדהר מתוך הלילה כדי להעניק להן מחסה וברכה כאוות נפשן. הן ישבו על הבר ושילכו קרסוליהן, כתפיהן הדקות מתוחות מרוב התרגשות, והאזינו למוסיקה שהפכה כל דבר לטוב כל כך: המוסיקה תמיד היתה שם ברקע, כמו בטקס בכנסייה. דבר שאפשר להיתלות בו.

נער בשם אָדי בא לדבר איתן. הוא נשען לאחור על כיסא הבר וטילטל עצמו סביב בחצאי מעגלים שבסופם נעצר והסתובב בחזרה, ואחרי זמן מה שאל את

קוני אם תרצה לאכול משהו. היא אמרה שתרצה וטפחה על זרוע חברתה בדרכה החוצה – זו העוותה את פניה במבט אמיץ וקומי – וקוני אמרה שהיא תפגוש אותה באחת-עשרה בצד השני של הכביש. "ממש לא נעים לי לעזוב אותה ככה", אמרה קוני ברצינות, אבל הנער אמר שהיא לא תישאר שם לבד זמן רב. ואז הם יצאו החוצה לעבר המכונית שלו, ובדרך קוני לא הצליחה להתאפק והניחה למבטה לשוטט על פני השמשות והפרצופים שסבבו אותה, ופניה זרחו בהנאה שלא היתה לה שום קשר לאדי או אפילו למקום הזה, אולי בגלל המוזיקה. היא זקפה את כתפיה וינקה אוויר לריאותיה מתוך העונג הצרוף של עצם החיים, וממש באותו רגע נתקל מבטה בפנים שהיו מרחק מטרים ספורים מפניה. היה זה נער בעל שיער שחור ומדובלל, בטרנטה נפתחת בצבע זהב. הוא לטש מבטו אליה ואז התרחבו שפתיו לכדי גיחוך. קוני צימצמה עיניה כלפיו ופנתה משם, אך לא הצליחה להימנע מלהביט לאחור, שם הוא ניצב עדיין, מתבונן בה. הוא נופף באצבעו, צחק ואמר, "אני אשיג אותך, מותק", וקוני סובבה שוב את גבה בלי שאדי הבחין בדבר.

היא בילתה איתו שלוש שעות, במסעדה שבה הם אכלו המבורגרים ושתי קולה מכוסות שעווה שתמיד ניקו עליהן אגלי זיעה, ולאחר מכן בסמטה מרחק קילומטר משם בערך, וכשהוא עזב אותה, בחמישה לאחת-עשרה, רק בית הקולנוע היה פתוח עדיין במרכז המסחרי. החברה שלה היתה שם, היא דיברה עם נער. כשקוני הגיעה, חייכו שתי הנערות זו אל זו וקוני אמרה, "איך היה הסרט?" והנערה אמרה, "את אמורה לדעת". הן נסעו משם עם אביה של הנערה, מנומנות ומרוצות, וקוני לא הצליחה להתאפק והביטה לאחור על המרכז המסחרי החשוך עם מגרש החנייה הריק והשלטים שנראו כעת דהויים וחיוורים, ועל מסעדת הדרייב-אין, שם סבבו עדיין המכוניות ללא לאות. היא לא שמעה את המוזיקה מהמרחק הזה.

למחרת בבוקר שאלה אותה ג'ון איך היה הסרט, וקוני אמרה, "ככה ככה". היא והנערה הזאת, ולפעמים גם נערה נוספת, היו יוצאות יחד כמה פעמים בשבוע, ואת שאר הזמן בילתה קוני בבית – זו היתה חופשת הקיץ – כשהיא מסתובבת לאמה בין הרגליים, שקועה במחשבות, בחלומות בהקיץ על הבנים שפגשה. אבל כל הבנים נשמטו והתמוססו לכדי פרצוף אחד, שלא היה פרצוף ממש אלא יותר מין רעיון, תחושה שהתערבבה במקצב הדחוף והעיקש של המוזיקה ובאוויר הלח של ליל יולי. אמה של קוני משכה אותה פעם אחר פעם אל הקרקע בעזרת המשימות שהטילה עליה או בשאלה פתאומית, "מה קורה עם הנערה הזאת, פטינגר?"

וקוני היתה עונה בעצבנות, "אה, היא. המטומטמת הזאת". היא תמיד דאגה לסמן גבול ברור בינה לבין נערות כאלה, ואמה היתה לא־מתוחכמת ונדיבה מספיק כדי להאמין לזה. אמה היתה כל־כך לא מתוחכמת, עד שקוני חשבה שאולי זה אכזרי לשטות בה כל־כך הרבה. האם היתה מדשדשת ברחבי הבית בנעלי בית ישנות ומלינה בטלפון באוזני אחות אחת על האחרת, ואחר כך האחרת היתה מתקשרת והשתיים היו מלינות על השלישית. כששמה של ג'ון הוזכר, היתה נימת קולה של האם מתחממת, וכששמה של קוני הוזכר היתה מתקררת. זה לא באמת הצביע על עוינות כלפי קוני, ולמען האמת קוני חשבה שאמה מעדיפה אותה על פני ג'ון רק משום שהיא יפה יותר, אבל שתייהן המשיכו להעמיד פנים שיש ביניהן כעס, והרגישו שהן רבות ונאבקות על דבר שאין לו ערך רב בעיני מי מהן. לפעמים, על כוס קפה, הן כמעט היו חברות, אבל משהו היה צץ – איזה רוגז שזיזום פתאום סביב ראשיהן כמו זבוב – ופניהן היו מתכרכמים בבוז.

באחד מימי ראשון התעוררה קוני באחת־עשרה – אף אחד מהם לא טרח ללכת לכנסיה – וחפפה את שיערה כדי שיוכל להתייבש בשמש כל היום. הוריה ואחותה עמדו ללכת לברביקיו בבית של אחת הדודות וקוני אמרה שלא, היא לא מעוניינת, וגילגלה עיניה כדי להבהיר לאמה מה בדיוק דעתה על זה. "אז תישארי בבית לבד", אמרה האם בקול קשה. קוני ישבה בחוץ, מאחורי הבית, בכיסא גן והביטה בהם כשנסעו לדרכם, אביה שקט וקירח, גופו מגובנן בניסיון לחלץ את המכונית מהחניה, אמה עדיין במבט כועס, שלא התרכך כלל מבעד לשמשה, ובמושב האחורי ג'ון המסכנה, כולה מלובשת כאילו אין לה מושג מה זה ברביקיו, עם כל הילדים שרצים וצועקים והזבובים. קוני ישבה בעיניים עצומות בשמש, חולמת בהקיץ ומסוחררת מהחום שאפף אותה, כאילו הוא מין סוג של אהבה, חיבוק של אהבה, ומחשבותיה גלשו אל הנער שאיתו בילתה בלילה הקודם, וכמה נחמד הוא היה, וכמה מתוק זה תמיד, לא כמו שמישהי כמו ג'ון משערת אלא מתוק, עדין, כמו שזה בסרטים וכמו שמובטח בשירים. וכשפקחה את עיניה בקושי ידעה איפה היא נמצאת, החצר האחורית הפכה לשדה עשבים שוטים ושורת עצים סבבה אותה כמו גדר, ומאחוריה תלו שמים כחולים ללא רבב. "בית החווה" העשוי אסבסט, שהיה עכשיו בן שלוש שנים, הבהיל אותה – הוא נראה קטן. היא ניצרה ראשה כאילו בניסיון להתעורר. היה חם מדי. היא נכנסה אל הבית והדליקה את הרדיו, להטביע את השקט. היא ישבה בקצה המיטה שלה, יחפה, והקשיבה במשך שעה וחצי לתכנית שנקראה "המסיבה של יום ראשון ברשת", תקליט אחרי תקליט של שירים

קשים, מהירים, צווחניים, שהיא שרה יחד איתם, וביניהם קריאות של "בובי קינג": "שימו לב, בנות, סון וצ'רלי רוצים שתקשיבו טוב-טוב לשיר הבא!" וקוני הקשיבה טוב-טוב, טובלת בזוהר של הנאה איטית פועמת, שכאילו עלתה באופן מסתורי מתוך המוזיקה עצמה, ונחה בעצלות בחלל נטול האוויר של החדר הקטן, נשאפת אל קירבה ונפלטת החוצה בכל פעם שחזה עלה וירד קלות.

לאחר זמן מה היא שמעה מכונית מתקרבת בשביל הגישה. היא התיישבה בקפיצה, מבוהלת, כי זה לא היה יכול להיות אביה בשעה מוקדמת כל-כך. החצץ המשיך להיגרס לאורך כל הדרך – השביל היה ארוך – וקוני רצה לחלון. היא לא זיהתה את המכונית. זו היתה טרנטה פתוחה בצבע זהב בהיר שהחזיר את אור השמש בגוון עכור. לכה החל הולם ואצבעותיה תפסו בשיערה, בדקו אותו, והיא לחשה, "אלוהים, אלוהים", ושאלה את עצמה איך היא נראית. המכונית נעצרה ליד הדלת האחורית והצופר השמיע ארבע הברות קצרות, כאילו היה זה סימן שקוני אמורה להכיר.

היא נכנסה למטבח והתקרבה לאט אל הדלת, ואז הציצה החוצה מדלת הרשת, בהונותיה היחפות מתעקלות מטה במורד המדרגה. במכונית ישבו שני נערים ועכשיו היא זיהתה את הנהג: היה לו שיער שחור ומדובלל, מרוט, דומה בטירוף לפאה, והוא גיחך לעברה.

"לא איחרתי, הא?" הוא אמר.

"מי לעזאזל אתה חושב שאתה?" אמרה קוני.

"אמרתי לך שאני יצא, נכון?"

"אני אפילו לא יודעת מי אתה."

היא דיברה בקול זועף, מקפידה לא להפגין שום עניין או הנאה, והוא דיבר בקול מונוטוני צלול, מהיר. קוני הביטה מעבר לו, אל הנער האחר, לא ממהרת לשום מקום. היה לו שיער חום בהיר, ותלתל נפל על מצחו. פיאות לחייו העניקו לו מראה עז, נבוך, אך עד כה לא טרח אפילו להעיף בה מבט. שני הנערים הרכיבו משקפי שמש. המשקפיים של הנהג היו מטאליים ושיקפו כל דבר בהקטנה.

"רוצה לבוא לסיבוב?" הוא אמר.

קוני גיחכה והניחה לשיערה להתפזר על אחת מכתפיה.

"המכונית שלי לא מוצאת חן בעינייך? זה צבע חדש", הוא אמר.

"תקשיבי."

"מה?"

"את חמודה."

היא העמידה פנים שהיא עצבנית, מגרשת זכובים מן הדלת.

"את לא מאמינה לי, או מה?" הוא אמר.

"תראה, אני אפילו לא יודעת מי אתה", אמרה קוני בשאט נפש.

"הי, לאלי יש רדיו, תראי. שלי נשבר". הוא הרים את הזרוע של חברו והראה

לה רדיו טרנזיסטור קטן שהנער החזיק, וכעת החלה קוני לשמוע את המוסיקה.

זו היתה אותה תכנית שהתנגנה בתוך הבית.

"בובי קינג?" היא אמרה.

"אני מקשיב לו כל הזמן. אני חושב שהוא גדול".

"הוא די גדול", אמרה קוני באי רצון.

"תקשיבי, הוא ממש ענק. הוא יודע בדיוק מה הולך".

קוני הסמיקה מעט, כי המשקפיים מנעו ממנה לראות על מה בדיוק הנער

מסתכל. היא לא הצליחה להחליט אם היא מחבבת אותו או שהוא אידיוט, ולכן

השתתחה בפתח הבית, לא יצאה ולא נכנסה. היא אמרה, "מה זה כל מה שרשום

על המכונית שלך?"

"את לא מצליחה לקרוא?" הוא פתח את הדלת בזהירות רבה, כאילו פחד

שתיפול. הוא החליק החוצה באותה מידה של זהירות, שותל את רגליו בקרקע

בחוזקה, והעולם המטאלי הזעיר שבמשקפיו האט מהלכו כמו ג'לטין בתהליך

התגבשות, שבמרכזו החולצה של קוני, בצבע ירוק בהיר. "זה כאן, קודם כל,

השם שלי", הוא אמר. המילים "ארנולד פרנד" היו רשומות באותיות שחורות

כפחם על צד המכונית, עם ציור של פנים עגולים, מגחכים, שהזכירו לקוני

דלעת, אלא שהרכיבו משקפי שמש. "הייתי רוצה להציג את עצמי. אני ארנולד

פרנד וזהו שמי האמיתי ואני עומד להיות חבר שלך, מותק, ובתוך המכונית זהו

אלי אוסקר, הוא קצת ביישן". אלי הרים את הטרנזיסטור אל כתפו וייצב אותו

שם. "והמספרים האלה הם קוד סודי, מותק", הסביר ארנולד פרנד. הוא קרא

את המספרים, 33, 19, 17¹, והרים גבות לעומתה לברר מה היא חושבת על זה,

אבל זה לא עורר בה שום מחשבה. הפגוש האחורי השמאלי היה מחוץ, וסביבו

נכתב, על רקע הזהב הבוהק: "את זה עשתה נהגת משוגעת". קוני לא יכלה שלא

לצחוק. ארנולד היה מרוצה מהצחוק שלה והרים את מבטו אליה. "בצד השני יש

עוד הרבה – רוצה לבוא לראות?"

"לא".

1 המספרים מצפוינים מראה מקום המפנה לסיפור פילגש בגבעה, שממנו לקוחה כותרת הסיפור, שופטים יט, יז: "ויישא עיניו וירא את האישה האורח ברחוב העיר, ויאמר האישה הזקן: אנה תלך ומאין תבוא".

"למה לא?"

"למה לי?"

"לא רוצה לראות מה יש על המכונית? לא רוצה לבוא לסיכוב?"

"אני לא יודעת".

"למה לא?"

"יש לי דברים לעשות".

"מה למשל?"

"דברים".

הוא צחק כאילו אמרה משהו מצחיק. הוא טפח על ירכיו. הוא עמד בצורה משונה, נשען לאחור על המכונית כאילו הוא מייצב את עצמו. הוא לא היה גבוה, רק שניים-שלושה סנטימטרים מעליה אם היא תרד אליו. קוני אהבה את הבגדים שלבש, ככה התלבשו כולם: ג'ינס צמודים דהויים שנתחבו אל תוך מגפיים משופשפים, שחורים, חגורה שהידקה את מותניו וגילתה עד כמה הוא צנום, וגופיה לבנה שהיתה טיפה מלוכלכת, וחשפה את השרירים הקטנים והחזקים שעל זרועותיו וכתפיו. הוא נראה כמי שעובד בעבודה קשה, אחד שמרים וסוחב דברים. אפילו הצוואר שלו נראה שרירי. ופניו היו מוכרים, איכשהו. הלסת והסנטר והלחיים כהים מעט כי הוא לא התגלח יום יומיים, והאף ארוך ונשרי, מרחרח, כאילו היא ממתק שהוא עומד לזלול וכל השאר זה רק בצחוק.

"קוני, את לא אומרת את האמת. היום זה היום שלך, שמוקדש לסיכוב אתי ואת יודעת את זה", אמר, צוחק עדיין. האופן שבו התיישר ונחלץ מהתקף הצחוק שלו לימד שהצחוק כולו היה מזויף.

"מאיפה אתה יודע איך קוראים לי?" היא אמרה בחשדנות.

"קוראים לך קוני".

"אולי כן ואולי לא".

"אני מכיר את קוני שלי", הוא אמר, מנפנף באצבעו. כעת היא זכרה אותו אפילו טוב יותר, מהמסעדה ההיא, ולחייה האדימו למחשבה איך כלאה את נשימתה בדיוק כשחלפה על פניו – איך נראתה בעיניו בוודאי. והוא זכר אותה. "אלי ואני מגיעים הנה במיוחד בשבילך", הוא אמר. "אלי יכול לשבת אחורה.

מה את אומרת?"

"לאן?"

"לאן מה?"

"לאן ניסע?"

הוא התבונן בה. הוא הסיר את משקפי השמש שלו והיא ראתה עד כמה חיוור

העורר סביב עיניו, כמו חורים שלא נמצאו בצל אלא נחשפו באור. עיניו נראו כמו שברי זכוכית שלכדו את השמש בדרך נעימה. הוא חייך. נראה היה כאילו עד כה לא עברה בו המחשבה שיוצאים לסיבוב לאן שהוא, למקום כלשהו.

"רק לסיבוב, קוני מתוקה".

"לא אמרתי שקוראים לי קוני", היא אמרה.

"אבל אני יודע איך קוראים לך. אני יודע מה השם שלך ואני יודע עלייך הכל, הרבה דברים", אמר ארנולד פרנד. הוא לא זז עדיין אלא עמד במקום ונשען אל הטרנטה שלו. "בירדתי עלייך במיוחד, כזאת ילדה יפה, וגיליתי עלייך הכל – למשל אני יודע שההורים והאחות שלך נסעו לאנשהו ואני יודע לאן וכמה זמן הם לא יהיו כאן, ואני יודע עם מי היית אתמול בלילה, ושם חברתך הטובה ביותר הוא בטי, נכון?"

הוא דיבר בקצב קליל, ממש כאילו שינן מילים של שיר. החיוך שלו שידר לה שהכל בסדר. במכונית הגביר אלי את הרדיו שלו ולא טרח להסב אליהם את מבטו.

"אלי יכול לשבת במושב האחורי", אמר ארנולד פרנד. הוא הורה על חברו בניד סנטר, כאומר שאלי לא נחשב והיא לא צריכה להיות מוטרתת בגללו.

"איך גילית את כל הדברים האלה?" אמרה קוני.

"תקשיבי: בטי שולץ' וטוני פיטץ' וג'ימי פטינגר וננסי פטינגר", הוא זימר.

"ריימונד סטנלי ובוה האטר –"

"אתה מכיר את כל הילדים האלה?"

"אני מכיר את כולם".

"רגע, אתה צוחק. אתה לא מהאזור הזה".

"בטח שכן".

"אבל – איך זה שלא ראינו אותך קודם?"

"בטח שראיתם אותי", הוא אמר. הוא הביט מטה אל המגפיים שלו, כאילו

נפגע מעט. "את פשוט לא זוכרת".

"אני חושבת שהייתי זוכרת אותך", אמרה קוני.

"באמת?" זה גרם לו להרים את מבטו, קורן. הוא נראה מרוצה. הוא החל להקיש באגרופיו קלות לקצב המוסיקה מהרדיו של אלי. קוני הסיטה מבטה מן החיוך שלו אל המכונית, שצבעה היה כה בהיר עד שכמעט הכאיב לעיניה. היא הביטה בשם, ארנולד פרנד. על הפגוש הקדמי הופיע ביטוי מוכר – "משהו לא מהעולם הזה!". זה היה ביטוי שילדים השתמשו בו בשנה שעברה, אבל לא השנה. היא התבוננה בכיתוב זמן מה, כאילו המילים צופנות משמעות שעדיין

לא עמדה עליה.

"על מה את חושבת? הא?" דרש ארנולד פרנד לדעת. "את לא חוששת שהשיער שלך יעוף ברוח במכונית, נכון?"
"לא".

"חושבת אולי שאני לא נוהג טוב?"

"מאיפה לי לדעת?"

"את ילדה קשה. איך זה?" הוא אמר. "את לא מבינה שאני חבר שלך? לא ראית שעשיתי את הסימן שלי כשעברת על פני?"
"איזה סימן?"

"הסימן שלי". והוא התווה סימן איקס באוויר, בעודו רוכן לעברה. הם עמדו במרחק שלושה מטרים בערך זה מזו. לאחר שידו נפלה אל צד גופו האיקס עמד עדיין באוויר, כמעט נראה לעין. קוני הניחה לדלת הרשת להיסגר ועמדה דוממת לגמרי מצדה הפנימי, ושמעה איך המוסיקה מהרדיו שלה ומזה של הנער מתערבבות זו בזו. היא התכוננה בארנולד פרנד. הוא עמד שם בשלווה נוקשה כל כך, מעמיד פנים שהוא שָׁלוֹ, כשידו האחת תלויה ברישול על ידית הדלת כאילו הוא מחזיק כך את עצמו על הרגליים, ואין לו שום כוונה לזוז משם אי פעם. היא זיהתה את רוב הדברים שהיו קשורים אליו, את הג'ינס הצמודים שהבליטו את הירכיים והתחת שלו ומגפי העור השמנוניים והחולצה הצמודה, ואפילו החיוך החברי החלקלק שלו, אותו חיוך ישנוני וחולמני ששימש את כל הנערים כשרצו להעביר מסרים בלי מילים. היא זיהתה את כל זה וגם את האופן שבו דיבר, קצת כאילו שר, לועג מעט, מתלוצץ, אבל רציני וקצת מלנכולי, והיא זיהתה את הדרך שבה הקיש את אגרופיו זה לזה לקצב המוסיקה שנמשכה ונמשכה מאחוריו. אבל כל הדברים הללו לא התלכדו לדבר אחד.

פתאום היא אמרה, "הי, בן כמה אתה?"

החיוך נמוג מעל פניו. ואז היא ראתה שהוא לא ילד, שהוא הרבה יותר מבוגר – בן שלושים, אולי יותר. כשהבינה זאת, ליבה החל להלום מהר יותר.
"איזה שאלה מחורפנת. את לא רואה שאני בגיל שלך?"

"אתה מה זה לא".

"אולי בשנתיים יותר מבוגר. אני בן שמונה-עשרה".

"שמונה-עשרה?" היא אמרה בספקנות.

הוא גיחך כדי להניח את דעתה וקמטים הופיעו בזוויות פיו. השיניים שלו היו גדולות ולבנות. הגיחוך שלו היה כל כך רחב שעניו הפכו לסדקים, והיא ראתה עד כמה עבים הריסים שלו, עבים ושחורים כאילו צוירו בחומר שחור דמוי פחם.

ואז, לפתע, הוא נראה נבוך והביט מעבר לכתפו על אלי. "הוא, הוא משוגע", אמר. אלי הקשיב עדיין למוסיקה. משקפי השמש שלו לא הסגירו שמץ ממחשבותיו. הוא לבש חולצה כתומה בהירה שחצי מכפתוריה היו פרופים כדי לחשוף את חזהו, שהיה חיוור וכחלחל, לא שרירי כמו זה של ארנולד פרנד. צווארון חולצתו הורם כולו וחודיו הזדקרו מעל לסנטרו כאילו הם מגוננים עליו. הטרנזיסטור היה לחוץ אל אוזנו והוא ישב שם במין מצב של הלם, כולו בשמש.

"הוא די מוזר", אמרה קוני.

"הי, היא אומרת שאתה די מוזר! די מוזר!" קרא ארנולד פרנד. הוא דפק על המכונת כדי למשוך את תשומת ליבו של אלי. אלי הסתובב לראשונה וקוני נדהמה לראות שגם הוא לא ילד – היו לו פנים בהירים, חלקים, ולחיייו היו אדומות מעט כאילו הוורידים קרובים מדי אל פני העור, פנים של תינוק בן ארבעים. למראה זה חשה קוני גל של סחרחורת גואה בה, והביטה בו כממתינה שמשוהו ישנה את ההלם הרגעי, ויעשה שהכל יחזור להיות בסדר. שפתיו של אלי המשיכו לצור מילים, למלמל ביחד עם המילים שהלמו באוזנו.

"אולי עדיף שתלכו מכאן שניכם", אמרה קוני חלושות.

"מה? מה פתאום?" קרא ארנולד פרנד. "באנו הנה כדי לקחת אותך לסיבוב. היום יום ראשון". עכשיו קולו נשמע כמו זה של האיש ברדיו. זה אותו קול, חשבה קוני. "את לא יודעת שהיום כל היום יום ראשון? ומותק, לא משנה עם מי היית אתמול בלילה, היום את עם ארנולד פרנד ואל תשכחי את זה! אולי עדיף שתצאי לכאן", אמר, ואת המשפט הזה ביטא בקול אחר – מעט יותר שטוח, כאילו החום התחיל להשפיע עליו.

"לא. יש לי דברים לעשות".

"היי".

"עדיף שתסתלקו שניכם".

"אנחנו לא מסתלקים עד שאת באה איתנו".

"בחיים אני לא –"

"קוני, אל תתחילי אתי עם שטויות. כאילו – כאילו אל תתחילי אתי עם שטויות", אמר, מטלטל ראשו. הוא צחק כלא־מאמין. הוא הניח את משקפי השמש על קודקודו, בזהירות, כאילו באמת חבש פיאה, והוריד את הידיות אל מאחורי אוזניו. קוני הביטה בו, גל נוסף של סחרחורת ופחד גאה בה, ולרגע יצא ממיקוד והפך לכתם מטושטש שנשען אל מכונת הזהב שלו, ועלתה בה המחשבה שהוא אכן נסע במעלה השביל, אבל לפני כן הוא לא הגיע משום מקום ולא היה שייך לשום מקום ושכל מה שקשור בו ואפילו במוסיקה שהיתה כל כך

מוכרת לה ממשי רק למחצה.

"אם אבא שלי יבוא ויראה אותך –"

"הוא לא יבוא. הוא בכרביקיו."

"מאיפה אתה יודע?"

"אצל דודה טילי. כרגע הם – אה – הם שותים. יושבים", הוא אמר בקול מעורפל, ומיצמן כאילו הוא מביט כל הדרך אל העיר ומעבר לה אל החצר האחורית של הרודה טילי. ואז נראה כאילו החיזיון מתבהר והוא הינהן במרץ. "כן. יושבים. הנה אחותך בשמלה כחולה, הא? ועקבים גבוהים, הכלבה המסכנה והעלובה – ממש לא כמוך, מתוקה! ואמא שלך עוזרת לאיזה זקנה עם התירס, הם מנקים את התירס – מקלפים את התירס –"

"איזה זקנה?" קראה קוני.

"מאיפה לי לדעת איזה זקנה, אני לא מכיר כל זקנה מחורבנת בעולם!" צחק ארנולד פרנד.

"אה, זו מרת הורנסבי... מי הזמין אותה?" אמרה קוני. היא חשה מסוחררת מעט. הנשימה שלה היתה מהירה.

"היא שמנה מדי. אני לא אוהב אותן שמנות. אני אוהב אותן כמו שאת, מותק", הוא אמר לה בחיוך מנומנם. הם הביטו זה בזו זמן מה מבעד לדלת הרשת. הוא אמר בקול רך, "עכשיו, זה מה שתעשי: את הולכת לצאת מהדלת. את הולכת לשבת מקדימה אתי, ואלי ישב מאחור, לעזאזל עם אלי, נכון? את לא יוצאת עם אלי. את יוצאת אתי. אני המאהב שלך, מותק".

"מה? אתה מטורף –"

"כן, אני המאהב שלך. את לא יודעת מה זה, אבל את תדעי", הוא אמר. "אני יודע גם את זה. אני יודע עלייך הכל. אבל תראי: זה ממש נחמד ולא היית יכולה לבקש לעצמך מישוהו יותר טוב או יותר מנומס ממני. אני תמיד מקיים את מה שהבטחתי. אני אגיד לך איך זה, אני תמיד נחמד בהתחלה, בפעם הראשונה. אני אחזיק בך כל כך חזק שלא תחשבי שאת צריכה לנסות לכרוח או להעמיד פנים כי תדעי שאת לא יכולה. ואני אכנס לתוכך אל המקום של כל הסודות ואת תתני לי אותם ותאהבי אותי –"

"תשתוק! אתה מטורף!" אמרה קוני. היא נסוגה מן הדלת. היא הניחה את ידיה על אוזניה כאילו שמעה משהו נורא, משהו שלא נועד לה. "אנשים לא מדברים ככה, אתה מטורף", היא מילמלה. ליבה היה כמעט גדול מכדי שחזה יכיל אותו, ופעימותיו המאומצות גרמו לזיעה לכצבץ על כל גופה. היא הביטה החוצה וראתה את ארנולד פרנד נעצר, ואז פוסע צעד אחד לעבר המרפסת,

מתנודד. הוא כמעט נפל. אבל כמו שיכור מחושב הצליח לייצב את עצמו. הוא התנדנד במגפיו הגבוהים, ונאחז באחד מעמודי המרפסת.

"מותק?" הוא אמר. "את מקשיבה עדיין?"

"תעוף לעזאזל!"

"תהיי נחמדה, מותק. תקשיבי".

"אני הולכת לצלצל למשטרה –"

הוא התנודד שוב ומזווית פיו נפלטה קללה מהירה, שנזרקה הצידה ולא נועדה לאוזניה. אבל אפילו ה"ישו!" הזה נשמע מאולץ. ואז הוא החל לחייך שוב. היא התבוננה בחיוך המפציע, שהיה מוזר כאילו חייך מתוך מסיכה. כל פניו הם מסיכה, חשבה בפראות, שזופה עד הצוואר אבל משם זה נמוג, כאילו הוא טייה את פניו במייק-אפ אבל שכח את הצוואר.

"מותק –? תראי, ככה זה עובד. אני תמיד אומר את האמת ואני מבטיח לך:

אני לא נכנס לבית הזה אחרייך".

"עדיף לך שלא! אני אצלצל למשטרה אם אתה – אם אתה לא –"

"מותק", הוא דיבר ישר דרך הקול שלה, "מותק. אני לא נכנס לשם אבל את

תצאי לכאן. את יודעת למה?"

היא התנשמה במהירות. המטבח נראה כמו מקום שהיא לא ראתה מעולם, כמו חדר שאליו ברחה, אבל הוא לא טוב מספיק, כי הוא לא יעזור לה. לחלון המטבח לא היה וילון אף פעם, גם אחרי שלוש שנים, ובכיוור היו כלים שהיא היתה אמורה לרחוץ – כנראה – ואילו העביר מישהו את ידו על השולחן היה בטח מרגיש שם משהו דביק.

"את מקשיבה, מותק? הי?"

"– הולכת לצלצל למשטרה –"

"ברגע שתגעי בטלפון אני לא אצטרך לקיים את ההבטחה שלי ואוכל

להיכנס פנימה. את לא רוצה שזה יקרה".

היא מיהרה קדימה וניסתה לנעול את הדלת. אצבעותיה רעדו. "אבל למה לנעול את זה", ארנולד פרנד אמר בעדינות, מדבר ממש אל תוך פניה. "זו רק דלת רשת. זה ממש כלום". אחד ממגפיו היה מונח בזווית משונה, כאילו כף רגלו לא בתוכו. הוא הצביע שמאלה בקרסול מעוקל. "הרי כל אחד יכול לפרוץ דלת רשת וזכוכית ועץ וברזל, או כל דבר אחר אם צריך, ממש כל אחד, ובמיוחד ארנולד פרנד. אם המקום יעלה באש, מותק, את תחושי אל זרועותי, ממש אל זרועותי, ותשובי הביתה – כאילו תדעי שאני המאהב שלך ותפסיקי עם השטויות. אין לי בעיה שבחורה נחמדה וכיישנית, אבל שטויות אני לא

אוהב". חלק מן המילים הללו נאמרו במקצב קל, ולקוני היה נדמה שהיא מזהה אותן – הן הזכירו שיר מהשנה שעברה, על נערה שחשה אל זרועות החבר שלה ושבה הביתה –

קוני עמדה יחפה על רצפת הלינוליאום, והביטה בו. "מה אתה רוצה?" היא לחשה.

"אני רוצה אותך", הוא אמר.

"מה?"

"ראיתי אותך באותו לילה וחשבתי, את זאת, כן כן. לא הייתי צריך לחפש יותר."

"אבל אבא שלי עומד לחזור. הוא חוזר לקחת אותי. הייתי צריכה לחפוף קודם את הראש –" היא דיברה בקול יבש, מהיר, בקושי מרימה אותו כדי שישמע.

"לא, אבא שלך לא בא, וכן, היית צריכה לחפוף ראש, וחפפת אותו בשבילי. הוא יפה ומבריק וכל זה בשבילי. אני מודה לך, יקירה", הוא אמר בקידה לעגנית, אבל שוב כמעט איבד את שיווי המשקל שלו. הוא נאלץ להתכופף ולסדר את מגפיו. אין ספק שהרגליים שלו לא הגיעו עד הרצפה; המגפיים ודאי רופדו במשהו כדי שייראה גבוה יותר. קוני הסתכלה החוצה אליו, ומאחוריו, על אלי במכוננית, שנראה כאילו הוא מסתכל הצדה לימינה של קוני, בוהה בשום דבר. ואז אלי אמר, מושך את המילים מן האוויר בזו אחר זו כמי שזה עתה מגלה אותן, "אתה רוצה שאני אנתק את הטלפון?"

"תסתום את הפה ואל תפתח אותו", אמר ארנולד פרנד, פניו סמוקים מן הכפיפה או אולי ממבוכה על כך שקוני ראתה את מגפיו. "זה לא עסק שלך."

"מה... מה אתה עושה? מה אתה רוצה?", אמרה קוני. "אם אני אצלל למשטרה הם יתפסו אותך, הם יעצרו אותך..."

"ההבטחה היתה שאני לא אכנס אלא אם תגעי בטלפון, ואני אקיים את ההבטחה", אמר. הוא שב והזדקף וניסה להטות את כתפיו לאחור. הוא נשמע כמו גיבור של סרט שמשמיע הכרזה חשובה. אבל הקול שלו היה רם מדי, כאילו דיבר אל מישהו שנמצא מאחורי קוני. "לא תיכננתי להיכנס לתוך הבית הזה שאני לא אמור להיות בו אלא שאת תצאי אלי, כמו שאת צריכה. את לא יודעת מי אני?"

"אתה משוגע", היא לחשה. היא נסוגה מהדלת אבל לא רצתה להיכנס לחלק אחר של הבית, כדי לא לתת לו רשות להיכנס דרך הדלת. "מה אתה... אתה משוגע, אתה..."

“הא? מה את אומרת, מותק?”

עיניה התרוצצו על פני המטבח. היא לא הצליחה להיזכר מה זה, החדר הזה.

“אז ככה, מותק: את תצאי החוצה וניסע מכאן לסיבוב נחמד. אבל אם לא תצאי אנחנו נחכה עד שהקרובים שלך יחזרו הביתה ואז הם כולם יחטפו”.

“את רוצה שינתקו לך את הטלפון?” אמר אלי. הוא החזיק את הרדיו במרחק מאוזנו והעווה את פניו, כאילו בלי הרדיו קשה לו לסבול את האוויר.

“אמרת לך לסתום, אלי”, אמר ארנולד פרנד, “אם אתה חירש, תקנה מכשיר שמיעה, טוב? תתאפס על עצמך. הילדה הצעירה הזאת לא עושה בעיות והיא הולכת להיות נחמדה אלי, אז אלי, תתרכז בעניינים שלך, לא איתך היא יוצאת –

בסדר? אל תתעלק עלי, אל תתחזר, אל תסחוט אותי, אל תידבק אלי, אל תעקוב אחרי”, הוא אמר בקול מהיר ונטול משמעות, כמי שרץ דרך כל הביטויים שהוא מכיר בלי שהוא בטוח כבר איזה מהם באופנה, ואז ממחר לחדשים, שאותם הוא ממציא בעיניים עצומות: “אל תזחל תחת הגדר שלי, אל תשתחל אל מאורת

הסנאי שלי, אל תסניף את הדבק שלי, תמצוץ את הקרטיב שלי, תוריד ממני את האצבעות המטונפות שלך!” הוא סוכך על עיניו והציץ פנימה אל קוני, שנצמדה בגבה אל שולחן האוכל. “אל תשימי לב אליו, מותק, הוא סתם יצור.

הוא מטומטם, נכון? אני הבחור בשבילך וכמו שאמרת, את תצאי לכאן יפה כמו לידי ותתני לי את היד שלך, ואף אחד לא ייפגע, כאילו אבאל’ה הנחמד הזקן והקירח שלך ואמאל’ה שלך ואחותך עם העקבים הגבוהים שלה. כי תגידי:

בשביל מה לערב אותם בזה?
“עזוב אותי”, קוני לחשה.

“הי, את מכירה את האשה הזקנה הזאת שגרה בהמשך הרחוב, זאת עם התרנגולות והכל – את מכירה אותה?”

“היא מתה!”

“מתה? מה? את מכירה אותה?” אמר ארנולד פרנד.
“היא מתה –”

“את לא מחבבת אותה?”

“היא מתה – היא – היא כבר לא כאן –”

“אבל את לא מחבבת אותה? כאילו, יש לך משהו נגדה? איזה חשבון או משהו?” ואז קולו צלל כאילו הוא נבוכך על איזו אמירה גסה. הוא נגע במשקפי השמש שנחו על קודקודו כאילו כדי לוודא שהם עדיין שם. “תהיי ילדה טובה”.

“מה אתה הולך לעשות?”

"רק שני דברים, או אולי שלושה", אמר ארנולד פרנד. "אבל אני מבטיח שזה לא יימשך הרבה זמן ואת תחבבי אותי כמו שאת מחבבת בסוף אנשים שאת קרובה אליהם. זה יקרה. איך לך מה לחפש פה יותר, אז צאי החוצה. את לא רוצה שהקרובים שלך יהיו בצרות, נכון?"

היא הסתובבה ונתקלה בכיסא או משהו דומה, ונחבלה ברגלה, אבל היא רצה אל החדר האחורי והרימה את שפופרת הטלפון. משהו נהם באוזנה, נהימה קטנטונת, ובחילה של פחד תקפה אותה ולא הניחה לה לעשות דבר מלבד להקשיב – הטלפון היה לך וכבד מאוד ואצבעותיה גיששו אחר החוגה אבל היו חלשות מכדי לגעת בה. היא החלה לצרוח אל תוך הטלפון, אל תוך הנהמה. היא צעקה, היא צעקה לאמה, היא הרגישה איך האוויר בריאותיה ניתך פנימה והחוצה מצד לצד כאילו ארנולד פרנד דוקר אותה בעזרתו שוב ושוב, ללא רחם. יללת צער חזקה גאתה והציפה אותה והיא היתה נעולה בתוכה כמו שהיתה נעולה בתוך הבית הזה.

לאחר זמן מה הצליחה לשמוע שוב. היא ישבה על הרצפה ונשענה אל הקיר בגב לך.

ארנולד פרנד אמר מהדלת, "ילדה טובה. תניחי את השפופרת במקום".

היא בעטה בשפופרת והרחיקה אותה ממנה.

"לא, מותק. תרימי אותה. תשימי אותה כמו שצריך".

היא הרימה אותה והחזירה אותה למקום. צליל החיוג נפסק.

"ילדה טובה. עכשיו בואי החוצה".

היא היתה מרוקנת ממה שקודם היה פחד וכעת השאיר בתוכה רק חלל. כל הצרחות ניקזו אותו ממנה. היא ישבה, רגל אחת מקופלת תחתיה, ועמוק בתוך מוחה המשיך לדלוך מין ראש־סיכה שלא הניח לה להירגע. היא חשבה, אני לא אראה יותר את אמא שלי. היא חשבה, אני לא אישן יותר במיטה שלי. החולצה הירוקה שלה היתה רטובה לגמרי.

ארנולד פרנד אמר, בקול מתון ורם שנשמע כנישא מעל במה, "המקום שממנו באת כבר לא קיים יותר, והמקום שאליו חשבת ללכת מבוטל. המקום שבו את נמצאת עכשיו – בתוך הבית של אבא'ה שלך – הוא רק קופסת קרטון שאני יכול להפיל בכל רגע. את יודעת את זה, תמיד ידעת. את שומעת אותי?" היא חשבה, אני חייבת לחשוב, אני חייבת לדעת מה לעשות.

"נצא לשדה נחמד, כאן בכפר, למקום עם ריח טוב והמון שמש", אמר ארנולד פרנד. "אני אחזיק אותך בזרועותי בכוח כך שלא תצטרכי לנסות לברוח ואני אראה לך מה זה אהבה, מה היא עושה. לעזאזל עם הבית הזה! הוא באמת

נראה יציב", אמר. הוא הסיע את הציפורן שלו על הרשת והרעש לא צימרר את קוני כמו שהיה עושה יום קודם. "עכשיו, שימי את היד על הלב, מותק. את מרגישה את זה? גם זה מרגיש יציב, אבל אנחנו יודעים שזה לא ככה. תהיי נחמדה אלי, תהיי מתוקה כמו שאת יודעת כי מה עוד יכולה נערה כמוך לעשות חוץ מאשר להיות מתוקה ויפה ולהיכנע? – ולהסתלק לפני שהקרובים שלה חוזרים?"

היא חשה את לבה הולם. נדמה היה שידה סוגרת עליו. לראשונה בחייה חשבה שהוא לא שלה, שהוא לא משתייך אליה, שהוא רק דבר חי שהולם בתוך הגוף הזה, שגם הוא לא באמת שלה. "את לא רוצה שהם ייפגעו", המשיך ארנולד פרנד. "עכשיו קומי מותק. קומי בכוחות עצמך".

היא נעמדה.

"עכשיו תסתובבי הנה. יופי. בואי הנה אלי. – אלי, אמרתי לך לעזוב את זה, נכון? אתה מטומטם, אתה יצור עלוב ומטומטם", אמר ארנולד פרנד. דבריו לא נשמעו כעוסים אלא רק כחלק מלחש כישוף. הלחש היה נעים. "עכשיו צאי אלי מדלת המטבח, מותק, ובואי נראה חיוך, נסי, את ילדה קטנה אמיצה ומתוקה ועכשיו הם אוכלים תירס ונקניקיות שהתבקעו מרוב בישול על האש בחוץ, ואין להם מושג מה קורה איתך ואף פעם לא היה להם, ומותק, את יותר טובה מהם כי אף אחד מהם לא היה עושה את זה למענך".

קוני חשה את הלינוליאום תחת כפות רגליה. הוא היה קריר. היא הסיטה את השיער אחורה מעיניה. ארנולד פרנד עזב בזהירות את העמוד ופתח זרועותיו לקראתה, מרפקיו מכוונים זה לזה ופרקי ידיו רפויים במין הצגה של חיבוק נבוך מעט - הוא לא רצה שהיא תרגיש לא בנוח.

היא שלחה ידה אל הרשת. היא התבוננה בעצמה כשדחפה לאיטה את הדלת ופתחה אותה כאילו עמדה מאחור, בטוחה מעברו האחר של הסף, מביטה בגוף הזה ובראש הזה עם השיער הארוך נעים החוצה אל אור השמש, שם חיכה ארנולד פרנד.

"נערת המתוקה תכולת העין", הוא כמעט זימזם באנחה שלא היה לה שום קשר לעיניה החומות, ועם זאת היא נאספה אל מרחבי הארץ מוכי השמש שמאחוריו ומצדדיו – מרחבים עצומים שקוני מעולם לא ראתה ולא הכירה, ורק ידעה שאליהם היא הולכת.

מאנגלית דפנה רוזנבליט ועודד וולקשטיין

עודד וולקשטיין

הערה לסיפור "אנה תלך ומאין תבוא?"

ג'ויס קרול אוטס, ילידת 1938, פירסמה את ספרה הראשון ב-1963. למעלה מחמישים רומאנים שפירסמה מאז, לצד עשרות קובצי סיפורים, שירה, יומנים וספרי ביקורת, מציבים אותה כאחת הסופרות האמריקאיות הפוריות ביותר בדורות האחרונים. למן סיפוריה הראשונים מתנודדת יצירתה של אוטס – למורת רוחם של כמה ממבקריה – בין הספרות ה"גבוהה" לבין דגמים פופולאריים ואף "סנסציוניים". אוטס חיברה, בין השאר, סיפורי מתח ואימה מובהקים (מקצתם כונסו בקבצים – *Haunted* [1994], *Faithless* [2001], ורבים אחרים) וסאגות משפחתיות "אפלות" (בלפלר, הוצאת מעריב, 1985); כך, למשל, הרומאן זומבי (1995) מוסר בגוף ראשון את סיפורו של נער, העורך לקורבנותיו הצעירים לובוטומיה במרתף ביתו; ונובלה מעוררת-מחלוקת מ-2003 ראתה אור תחת הכותרת הסוגסטיווית "Rape: A Love Story". אך המעניינות שביצירותיה של אוטס נזקקות לעולם הדימויים הגותי כדי לגולל בעזרתו את עלילת האימים של החניכה המינית המודרנית. כך, הרומאן חיות (כנרת זמורה ביתן, 2005) – אחת מיצירותיה הספורות של אוטס שתורגמו לעברית בעשורים האחרונים – מביא את סיפורה של נערה נשבית בקסמו של מורה כריזמתי בסדנת כתיבה, המביא לתלמידותיו בשורה של שחרור מיני. עד-מהרה מגלה השחרור את צידו הברוטאלי, והגיבורה מגלה שפורקנה הוא אתנן המוגש לאדון מסוג חדש, עריץ יותר מקודמו.

ביצירותיה הרבות, בקול המספר הקודח וקצר-הנשימה הטיפוסי לה, מטבילה אוטס את הליברליות בגווניה העכורים של האגדה הניאו-גותית. ה"נשיות" נפדית בטקס אכזרי, שבו משנתת הגיבורה לחשים מוכתבים ומחוללת לצילי שירתם של מכשפים חורשי-רעה. כוהניו של הביטוי המיני מורים לגיבורותיה של אוטס את הדרך אל "עצמן" ובעצם מגרשים אותן לארץ-גזירה שאין ממנה חזרה – "מרחבים עצומים שקוני מעולם לא ראתה ולא הכירה, ורק ידעה שאליהם היא הולכת" (מתוך "אנה תלך ומאין תבוא"). לא את סיפורה של

ה"סטייה" מגוללות העלילות האלה אלא את דרך ההרגל – את הנורמה של ה"הבשלה" המינית.

ב־2005 ניצב אחד מספריה של אוטס, שנועד לבני הנעורים דווקא ("סקסי", 2008, הוצאת הקבה"מ) במרכזה של מחלוקת ציבורית: הספר מביא את סיפורו של נער, שנחשף למה שנהוג לכנות "הטרדה מינית" מצד המורה שלו. הקהילה, והקוראים עמה, נזעקת לבער את הנגע: במהלך מתוזמר-בקפידה של "היסטריה" קיבוצית, מפוטר המורה, נרדף, ובסופו של דבר נדחף, לרווחת הכלל, לידי התאבדות. כעת יכול הנער לחזור לדרך-המלך של החניכה המינית הסדירה. אלא שכאן הולמת אוטס בפניהם של קוראיה: ה"גדילה" המינית המתוקנת – מסיבות, מזמוזים ראשונים, איבוד-בתולים גמלוני בחסות אלכוהול וכו' – מובאת כעלילה אלימה של גופים נדחקים ונדרסים, אונסים ונאנסים – קונסטלציה דינמית של יחסי-כוח ותבניות-שררה שאין בה ולו רגע אחד של "שוויון" או "אוטונומיות"; במבט לאחור, האפיזודה החולפת עם המורה במכונית מסתמנת כניסיון להתעכב עוד קצת בגן-העדן המדומיין של הילדות, להאריך כדי לייטוף או שניים את הדרך לזירת הפשע של המיניות הנורמטיבית; ממש כמו מספרת אמריקאית גדולה אחרת – פלאגרי אוקונור הקתולית – אוטס מיטיבה לדעת כי הדרך אל ה"בחירה" ואל ה"ריבונות" ושאר מותרות בני הזמן עוברת דרך ליבה טראומטית – בית-המלאכה המזיע, שבו מרוקעת התודעה הליברלית במכות פטישים; האלימות המפעמת ביסוד המצאתה של החירות.

הילה להב

מי שאינו חסר

מי שאינו חסר דבר־מה אין לו מלים
 כי אם שמות
 השמונים לשישנם.
 מי שאינו חסר דבר מה לא חסרות
 לו המלים לצמא
 לידיים הנכות
 הללו

גם אשר גם אכלות אינם חסרים.
 מי שיודע לותר קורא בשם אכל
 ראה כמה יפה האכדן הזה, כמה הוא בהיר
 באורם של הדברים המתים
 לבדם! ואם אדליק את הללו
 שטרם נולדו - - לא,
 לה לא נכתב שתחסר.
 המשום כך קראתיני בשם

לילות אחדים

אינני רוצחת בכל לילה, אלא
 שגולתי וחי רבים כל כך
 שכדי לישן
 עלי להשתיק כמה
 חיים כאלה
 לילות אחדים.

כָּךְ יֵשׁ שְׂאֵנֵי נְרָדְמַת וּבִטְנֵי
מִלְאָה דְּבָרִים שְׁנַתְנוּ בְּיָדֵי וְעֵשִׂיתִי
כָּל הַלֵּילָה לְהַמִּיתֶם
וּדְבָרִים אַחֲרֵים שְׁמַתוּ וְלֹא נָתַן
בְּיָדֵי לְהַשִּׁיבֶם.
אֲנִי חוֹשֶׁשֶׁת לְהַשְׁתִּיקֶם אִם שְׁפַתְם לֹא נִהְיָה לִי וְלִכֵּן
לֵילוֹת אֲחָדִים שְׁפוֹת
סְתוּמוֹת מִפְּצָחוֹת אֶת שְׁנַתִּי
אֶךְ בָּרַב הַלֵּילוֹת אֲנִי יֹשְׁנָה
בְּרָצִיפוֹת אִם לֹא בְּשִׁלּוֹה
וּמִיֶּשֶׁהוּ נְעוּר לְצַדִּי בְּתַמִּיּהָה
וְלֵילָה לֵילָה אֲנִי
מְגִיפָה תְּרִיס עַל דְּבַר מֵת אֶחָד
שִׁיְהִי רַג אֹתִי לְרֹשֶׁתְנִי בְּבִקָּר

טעיתי

טְעִיתִי בְּכָל.
הִחֲלַפְתִּי אֶת פָּנָי
בְּתוֹרִי שֶׁל אַחַר וְעַתָּה עָלַי לְשׁוֹב
לְחַפְּשֵׁם מִבְּרֵאשִׁית.
הַדְּבָרִים שְׁפַתְבִּתִּי אֲבוֹדִים לִי
עָלַי לְהַחֲלִיט אֵיךְ לְכַלֵּא אֶת יָדְךָ
הַדְּבָרִים שֶׁרָצִיתִי וְנִמְלְטוּ מִפָּנָי
(מֵהֶם הַדְּבָרִים? כְּלָבִים שֶׁלֹּא הֵאֲכִלְתִּי
בְּרָחוֹב שִׁיְהִיָּה מִיֶּשֶׁהוּ אַחַר אֲשֶׁם בְּגִסְיֹסְתֶם
שִׁיקְרָא לָהֶם שְׁמוֹת) מֵה יֵשׁ לוֹ
שֵׁם וְטָרַם כְּתַבְתִּיו אֵלָיו
מְכַרְחִים לְהִיּוֹת הַפְּנִים הַמְרַעְבִּים אֵין
זֹאת אֵלֶּא שְׂאֵלוֹ הַפְּנִים

אסור

אָסוּר לִי לַעֲשׂוֹת כַּדְּבַר הַזֶּה
שֶׁהִתְחַלֵּתִי בּוֹ וְאֲנִי
עוֹמֶדֶת בְּעֵצָם מַעֲשֵׂהוּ אָסוּר
אֲבָל גַּם מִי שֶׁמְזַהֵר אוֹתִי עֲכָשׁוּ
אָסְרוּ עָלָיו לְהַזְהִיר

מחמד אל־סאלמי

חֲרֻבֹת מַגְדִּישוֹת אֶת הָאווִיר

.1

הָאִישׁ אֲשֶׁר אֵין לוֹ זְרוּעוֹת
 אֵינּוּ מַעֲתִיר בְּתַפְלָה
 כִּיצַד יִסְרֹק אֶת הָאוִיר בְּאַצְבָּעוֹתָיו?
 יִשְׁפֹּשֵׁף אֶת עַפְעָפֵי הַשֶּׁמֶשׁ?
 יִזְמַר בְּיָדָיו לְגֶשֶׁם הַקָּל?
 יִמְחָה מִן הַלֵּיל אֶת חֲשֻׁכְתּוֹ הַפְתָּאמִית?
 יִטְפַּח עַל שְׁכָם אִשְׁתּוֹ הַמְרֵהִיכָה?
 יִגְרַד אֶת קֶצֶה אָפוֹ הָעֵתִיק?
 אֵין הוּא עָף כְּפִי שְׁאֲנּוֹ עָפִים,
 מַחֲזִיק הוּא בְּלִבּוֹ אֶת הַדְּבָרִים כְּלָם.

.2

עַת עֵץ הַזֵּית
 פּוֹשֵׁט אֶת צֵלוֹ הַיְחִיד
 קוֹרֵת גַּג לְתוֹעִים
 ...
 ...
 וְכֹאֲשֶׁר אָבַד יוֹמָן הַדְּרָכִים
 צִיר עַל שׁוֹק אָמוֹ
 אֶת בֵּיתוֹ וְאֶת הַשְּׂמֻחָה הַדְּחוּיָה.
 מִי יִסְתִּיר אֶת עֲרוֹת הַבְּתִים הַנוֹפְלִים?
 מִי יִשְׁתַּל וְרָדִים בְּתַלּוּלִיּוֹת?
 אֲנִי קוֹרֵא אֶת עֵתוֹן הָאֶתְמוֹל
 בְּאֵרוֹחַת הַבֶּקֶר

כְּמוֹ עוֹלָל יוֹנֵק שְׂאִינוּ יוֹדֵעַ
 דְּבַר אֵלָא אֶת טַעַם הַחֶלֶב.
 הַגְּאוּגְרַפְיָה הַחֲמִימָה
 הִיְתָה לְסִמְטָה בְּהַ מְצַלְמִים תְּמוֹנוֹת
 הָאֵם יְגוּעַ הַקּוֹל
 בְּרַגַע בּוֹ יַעֲמֵד הַהֵד?
 כְּאִם שְׁנַצְרָכוֹ שְׁפֹתוֹתֶיהָ
 וְהִיא נוֹשֶׁקֶת לְפַעוּטָה בְּעֵינִים
 מְאַחֲרֵי הַגֶּדֶר.

.3

אֲזוֹר בְּדֹאגָה וּבְצַפּוֹר הַתְּשִׁישׁוֹת
 רֵיחַ הָרוּחַ מְכַאֵיב לִי
 בְּאִזּוֹ אֶצְבַּע אוֹרָה עַל הַמְּפֹלָא
 הִיָּה כֵּן, יְדִידִי,
 הַמְּוֹת הַנּוֹ רַעִיוֹן הַמֵּתְחַדֵּשׁ בֵּין עַרְבִים
 כָּל אֵימַת שְׂכָאֵב הַמְּקוֹם גּוֹבֵר
 גּוֹפּוֹתֶיהֶם מְשֹׁתְרַעֲפִים
 וְהַדְרֵךְ יִשְׁנָה.

.4

הַשִּׁירָה הִיא אֲנִיַּת הַחוֹלְמִים
 בֵּיָם הָאוֹפְטִימִיּוֹת
 מְפָרֶשֶׁה הִיא לְשׁוֹן שְׁהַאוֹתִיוֹת בְּלִוְהָ
 פְּזָרִי מַה שְׁתַּרְצִי מְקַטְרַת הַלְּשׁוֹן
 עַל חֲזוֹה הַדְּבוּר.

.5

אֲנִי מְרַחֵף, מְתַנַּעַר כְּתַאֲוֹת חֲתוּל
 שְׁזַכְרוֹתוֹ הַזְּמַנִּית בְּגֵדָה בּוֹ בְּשִׁבְט
 אֲנִי מְנַקֵּר אֶת רְפִיסוֹתָן שֶׁל עָרֵי הַבִּירָה
 וְהַשְּׂאֵלָה נִכְפַּפֶּת.

.6

מתי תוריד הארץ גשם והשמים ילבלבו?
מימרה צבאית שאמר אלוף במלואים:
"אם אתה רואה את אויבך מטהר בדם –
קום והתפלל עם הרבים."

.7

טנק עור המלחמה
תותחה הוא הכאב המשחז
ומלח הזכרונות.
כאשר הגוף הרענן נטע
בקשיות הפלדה
הבשר חי והפרזל מובל לקבר.

.8

תמיד נברנו בתלוליות הפחד
נערה פורשת יצוע אכן מטל,
במתניה מלבלב פרח החינה
ובכפה היא גוללת
את חטאי הכליף.

.9

תירת שואלת את סבתי
"איפה גבולות ביתכם?"
– תעו בין שני פגזים.

.10

מה ההבדל בין יריה ליריה?
הראשונה פולחת את החלל
ואלו השנייה מטילה את הבשורה.

.11

אולי פה בודד לא יפיק נשיקה,
אולי קול בודד יהפך לפצצה.

.12

בְּלִילָה אֶחָד חָמוּשׁ בְּהַעֲדָר,
כְּאֲשֶׁר קוּל הַמּוֹאֲזִין עוֹלָה
הַמִּתְפַּלְלִים יוֹרְדִים.

.13

כְּאֲשֶׁר הַסְּפוּרִים לּוֹבְשֵׁים כְּתָנֹת מְדָם
מְרַסֵּק כְּפַתּוּרִים
דוֹמָה עָלַי שְׁאֲנִי דָקוּר בְּחָרֵב הַבְּכִי.

עזה

מערבית גיא רון-גלבע

דפנה בירנבוים־כרמלי

לא בבית ספרנו

הנהגת "גיל מינימום" באוניברסיטאות במקצועות הבריאות – בעקבות גידול במספר הערבים העובדים במקצועות אלו; עובדות

בנובמבר 2009 הופיעה ידיעה ב"הארץ" ולפיה מציבה הפקולטה למדעי הרווחה והבריאות באוניברסיטת חיפה מגבלת גיל בפני המבקשים להירשם.¹ על פי הידיעה, החוגים לפיזיותרפיה, סיעוד, ריפוי בעיסוק וקלינאות תקשורת אינם מאפשרים להציג מועמדות ללימודים למי שטרם מלאו לו 20. בירור קצר העלה כי אכן זוהי כעת הדרישה בפקולטה שבה אני מלמדת. בירור נוסף העלה שגיל מינימום של 20 הוא עכשיו תנאי זכאות לרישום למקצועות הבריאות בכל האוניברסיטאות בארץ. תנאי זה פוגע בראש וראשונה בפלסטינים אזרחי ישראל, המבקשים להמשיך בלימודיהם עם סיום בית הספר התיכון. על סטודנטים יהודים המבקשים ללמוד בגיל צעיר, קרי, מועמדי עתודה ותלמידות מן המגזר החרדי, לא מחילים רבים מן החוגים את הגבלת הגיל.² הנימוק המקצועי להטלת ההגבלה – הצורך בבגרות נפשית לשם לימוד ועיסוק במקצועות אלה – איננו משכנע: מוסדות ישראליים אחרים להכשרת אחיות מוסמכות (מכללות ובתי ספר לא אקדמיים), מקבלים סטודנטים צעירים יותר, ומשרד הבריאות מעניק לבוגריהם סמכויות טיפול מלאות. גם סטודנטים שלמדו בחו"ל אינם נשאלים לגיל תחילת לימודיהם. יש לציין שבאף מדינה מערבית אין גיל מינימלי להתחלת לימודי רפואה או מקצוע פארה־רפואי מעבר לגיל 17-18, הנחשב לגיל הבגרות ברוב מדינות העולם.

פלסטינים אזרחי ישראל בשוק העבודה

מצבם הכלכלי והתעסוקתי של הפלסטינים, אזרחי ישראל – קשה. שיעור המובטלים והבלתי מועסקים גבוה (10.3 אחוזים לעומת 8.3

בקרב האוכלוסייה היהודית³), ואינו פוחת גם בתקופות בהן יורדים שיעורי האבטלה הכלליים בארץ. בשנת 2006, היוו ערבים 63 אחוזים מכלל הבלתי מועסקים המחפשים עבודה במשך יותר משנה.⁴

גם בקרב מי שיש להם עבודה המצב קשה. לעובדים פלסטינים ייצוג יתר בתעשיות עתירות עבודה, ולמעלה מרבע מהם משתכרים שכר נמוך.⁵ לאורך השנים, נמצאת ההכנסה החודשית של ערבים עירוניים בירידה בהשוואה למוצעת הארצי. כיום, נמוכים השכר החודשי והשכר לשעה של עובד ערבי בישראל בשליש מזה של עמית יהודי מקביל.⁶ משום כך, גולשים יותר ויותר משקי בית פלסטינים אל העשירוניים הנמוכים. ב־2007 נמצאו 55 אחוזים ממשקי הבית הערבים בישראל מתחת לקו העוני⁷ (לעומת 15 אחוזים בקרב היהודים).

רכישת השכלה אינה משפרת בהרבה את התמונה. סיכוייהם של ערבים משכילים לעסוק במשלח יד ההולם את השכלתם נמוכים מאוד לעומת אלה של עמיתיהם היהודים. כ־13,500 אקדמאים ערבים הם מחוסרי תעסוקה. רק שלושה אחוזים מסך העובדים במגזר הציבורי בארץ הם פלסטינים⁸ ורק אחוז אחד מעובדי ההיי־טק.⁹ מעטים בלבד מועסקים ככימאים, פיזיקאים, מהנדסים, פסיכולוגים, מרצים, כלכלנים ורואי חשבון. מבין אלה, שיעור המנהלים הוא כמחצית בהשוואה לשיעורם בקרב יהודים.¹⁰ משרות רבות נחסמות בפני אזרחים פלסטינים בטענות של "שיקולים ביטחוניים", גם כאשר לעבודה אין נגיעה לביטחון.¹¹ בסקר שנערך לפני כמה חודשים הביעו למעלה מ־80 אחוזים מן המעסיקים (היהודים) בבנקים, בחברות משפטיות ובמשרדי פרסום רגיעה מהעסקה וקידום של ערבים בעלי השכלה גבוהה. גם בטלוויזיה ובשוק ההון בולטת האפליה.¹² לפיכך, אין זה מפתיע, ש־80 אחוזים מהאקדמאים הערבים בעלי משלח יד אקדמי מועסקים בבתי ספר תיכוניים.¹³

נשים פלסטיניות משתתפות בשוק העבודה בשיעורים נמוכים במיוחד (21 אחוזים לעומת 57 בקרב יהודיות).¹⁴ גם בקרב הנשים האקדמאיות, קרוב למחציתן אינן מועסקות (לעומת 19 אחוזים בקרב יהודיות).¹⁵ בניגוד לדימוי הרווח, לפיו ערביות אינן מעוניינות לעבוד בשל "גורמים תרבותיים", קרוב למחצית (43 אחוזים) מבין הבלתי מועסקות אמרו במחקר כי היו יוצאות לעבודה לאלתר אילו מצאו מקום עבודה. את טווח התעסוקה המצומצם המוצעת לאוכלוסייה הפלסטינית בארץ ניתן להדגים בעובדה ששטחו של אזור התעשייה ליד ציפורי גדול פי 40 מזה של נצרת, וגדול מסך שטחי התעשייה בכל היישובים הערבים במדינה. רק 2.4 אחוזים מכלל שטחי התעשייה בארץ הוקמו ביישובים פלסטיניים.¹⁶

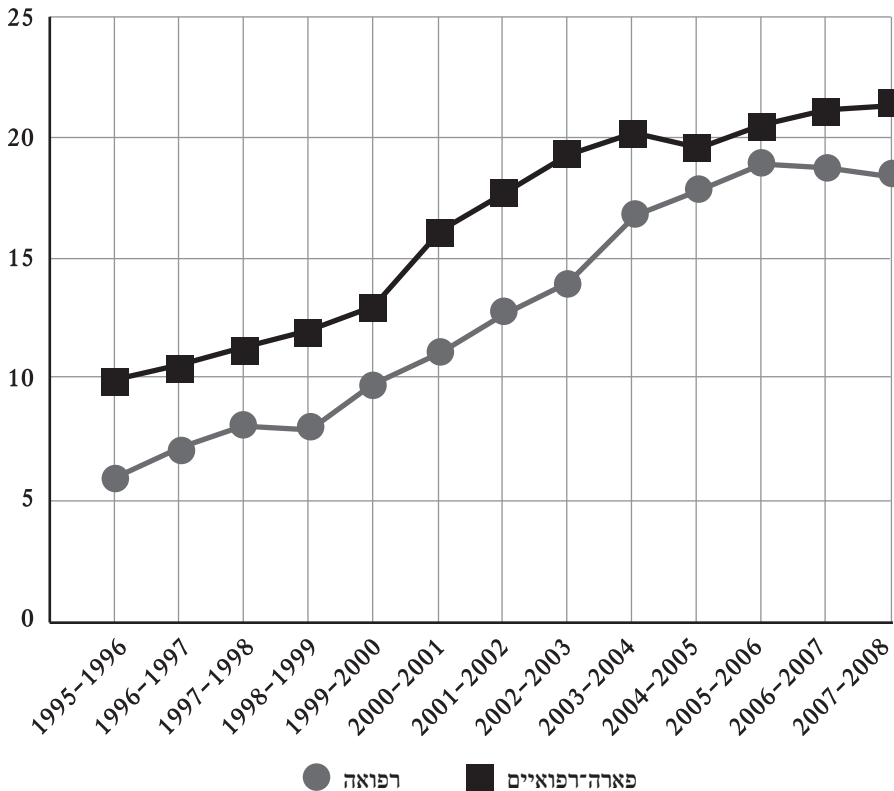
בתוך מפת תעסוקה זו תופס תחום הבריאות מקום ייחודי. במציאות עבודתם של רופאים חלו בשני העשורים האחרונים שינויים מרחיקי לכת. מעמדם של רופאים מול מטופלים נשחק בעידן הרפואה המתגוננת; ותנאי השכר והעבודה המשופרים בתעשיית ההיי־טק עימעמו את יוקרת הרפואה. אלה, ביחד עם התרחבותה של מערכת הבריאות וסיומו של גל ההגירה מברית המועצות לשעבר, על הרופאים הרבים שהגיעו במסגרתו, הם ככל הנראה בין הגורמים המרכזיים למחסור ברופאים, ההולך ומתפתח בארץ. העלייה באחוז הנשים והפלסטינים בקרב רופאים ותלמידי רפואה, ואף הפתיחות היחסית של מערכת הבריאות להעסקת רופאים פלסטינים, צריכות להיקרא בהקשר הזה. מחסור דומה ואף דוחק יותר מתפתח בתחום הפארה־רפואי, כפי שמשקף בפתיחה המואצת של תכניות לימוד חדשות בתחומים אלה. אחת ההשלכות של הנסיבות המתוארות היא סיכויי תעסוקה גבוהים יחסית בתחום הבריאות, גם לאנשי מקצוע פלסטינים.

על סיכויי התעסוקה הגבוהים יש להוסיף את ההיבט הגיאוגרפי, ההופך את תחום הבריאות לאטרקטיבי במיוחד מנקודת מבט פלסטינית. בשביל נשים, המעדיפות לעבוד בקרבת מקום מגוריהן,¹⁷ סניפיה של מערכת הבריאות, הפועלים גם ביישובים פלסטינים, מציעים אופציה נוחה בנוף של דלות תעסוקתית קיצונית. מצד שני, לאותם פלסטינים המבקשים לצאת מגבולות היישוב ו”המגזר”, ולממש את האפשרויות הגלומות במשק הישראלי, מציעה מערכת הבריאות הזדמנות יוצאת דופן. האפשרויות למוביליות גיאוגרפית ותעסוקתית הפתוחות בפני פלסטינים אזרחי ישראל מוגבלות, לא רק בשל סגרגציה ‘ספונטנית’, אלא גם כתוצאה ממדיניות: למשל, התכנית הממשלתית לעידוד הכלכלה הפלסטינית בישראל, מכוונת למנוע הגירה של אזרחים פלסטינים ליישובים יהודיים.¹⁸ עבודה בבתי חולים במרכז הארץ, מהווה, על כן, פתח נדיר להתפתחות מקצועית, בקנה מידה שאינו מצוי ביישובים הפלסטיניים. השוויון בשכר, המייחד את תחום הבריאות בהשוואה לתחומי תעסוקה אחרים,¹⁹ הוא גורם כבד משקל נוסף. זהו ההקשר שבתוכו מתבלט תחום הבריאות כתחום היותר שוויוני בשוק העבודה בישראל. בין השנים 1990 ל־2008 עלה אחוז המועסקים הלא־יהודים במקצועות הרפואה והרוקחות מ־1.2 אחוזים ל־5.5, ובמקצועות הפארה־רפואיים מ־2.9 אחוזים ל־8.3.

סטודנטים ערבים במקצועות הבריאות

האינטרס הפלסטיני במקצועות הבריאות משתקף גם בעלייה עקבית באחוז הסטודנטים במקצועות אלה באוניברסיטאות, עד לרמת ייצוג גבוהה יחסית: 19 אחוז מתלמידי רפואה ו־23 אחוז מן הסטודנטים במקצועות הפארה־רפואיים הם היום פלסטינים אזרחי ישראל. מספרים אלה מסכמים עלייה של יותר מכפליים בפרק זמן של 13 שנים. (לשם השוואה: פחות משבעה אחוזים לומדים הנדסה ואדריכלות. בסך הכל, מהווים סטודנטים פלסטינים פחות מ־12 אחוזים מכלל תלמידי התואר הראשון).²⁰ בנוסף להם, לומדים סטודנטים פלסטינים את מקצועות הבריאות גם במכללות, בתכניות לא אקדמיות להכשרת אחיות מוסמכות, ובתכניות הסבה לסיעוד.

סטודנטים ערבים לתואר ראשון ברפואה ומקצועות פארה־רפואיים
באוניברסיטאות (באחוזים)

על רקע תהליך היסטורי הזה, חשוב במיוחד לבחון את הדרישה לגיל מינימום בלימודי הבריאות. זו הופיעה והתבססה בד בבד עם הגידול בייצוג הפלסטיני בתחום הבריאות, הן בשוק העבודה והן באוניברסיטאות. כמתואר בטבלה, מספרם של החוגים הדורשים גיל מינימום של עשרים בלימודי רפואה, ובאופן נרחב עוד יותר, במקצועות הפארה-רפואיים, הלך וגדל עד שכולם נחסמו ב-2005/06.

החוגים האוניברסיטאיים הדורשים גיל מינימום 20²¹ פרופורציה במספרים מוחלטים ואחוזים

פארה-רפואה						רפואה						
סה"כ	סה"כ	חיפה	תל אביב	העברית	ב"ג	סה"כ	סה"כ	טכניון	תל אביב	העברית	ב"ג	
40.0	4/10	1/2	0/4	1/2	2/2	14.3	1/7	0/1	0/2	0/3	1/1	1995/96
40.0	4/10	1/2	0/4	1/2	2/2	14.3	1/7	0/1	0/2	0/3	1/1	1996/97
50.0	5/10	1/2	1/4	1/2	2/2	14.3	1/7	0/1	0/2	0/3	1/1	1997/98
40.0	4/10	1/2	0/4	1/2	2/2	14.3	1/7	0/1	0/2	0/3	1/1	1998/99
40.0	4/10	1/2	0/4	1/2	2/2	14.3	1/7	0/1	0/2	0/3	1/1	1999/00
36.7	4/11	1/3	0/4	1/2	2/2	14.3	1/7	0/1	0/2	0/3	1/1	2000/01
45.5	6/12	2/3	0/4	1/2	2/2	14.3	1/7	0/1	0/2	0/3	1/1	2001/02
50.0	8/12	3/4	0/4	1/2	2/2	12.5	1/8	0/1	0/2	0/3	1/2	2002/03
66.7	11/12	3/4	2/4	1/2	2/2	12.5	1/8	0/1	0/2	0/3	1/2	2003/04
91.7	12/12	4/4	4/4	1/2	2/2	12.5	1/8	0/1	0/2	0/3	1/2	2004/05
100.0	12/12	4/4	4/4	2/2	2/2	12.5	1/8	0/1	0/2	0/3	1/2	2005/06
100.0	12/12	4/4	4/4	2/2	2/2	12.5	1/8	0/1	0/2	0/3	1/2	2006/07
100.0	12/12	4/4	4/4	2/2	2/2	28.6	2/7	0/1	²² 1/1	0/3	1/2	2007/08
100.0	12/12	4/4	4/4	2/2	2/2	28.6	2/7	0/1	1/1	0/3	1/2	2008/09
100.0	12/12	4/4	4/4	2/2	2/2	37.5	3/8	0/1	2/2	0/3	1/2	2009/10
100.0	12/12	4/4	4/4	2/2	2/2	37.5	3/8	0/1	2/2	0/3	1/2	2010/11

כאמור, לטענת האוניברסיטאות, דרישת הגיל נובעת מן הצורך בבשלות נפשית “למי שנדרש להתמודדות יומיומית עם קהל מטופלים” (טראובמן, 2007). ובכל זאת, ברבים מן החוגים הדרישה אינה מוחלטת על מועמדי העתודה²³ ולא על תלמידות מן המגזר החרדי (באחדות מהתכניות הייחודיות), ומכללות ובתי ספר לא אקדמיים להכשרת אחיות מוסמכות, אינם מצביעים כלל דרישה לגיל 20. גם

בוגרי אוניברסיטאות בחו"ל – אופציה שאתיחס אליה מיד – אינם נדרשים להציג את גיל ראשית לימודיהם, וכולם כאחד מקבלים ממשרד הבריאות סמכויות טיפול מלאות. הגבלת הגיל נראית, על כן, בראש וראשונה בעלת אופי אתני.

חסם הגיל אינו המכשלה היחידה הניצבת בפני צעירים פלסטינים המבקשים לרכוש השכלה אקדמית. קיפוח עקבי, מגני ילדים ועד החינוך הגבוה²⁴ מפחיתים ממילא את סיכוייהם לעמוד בתנאי הקבלה של חוגים מבוקשים באוניברסיטאות. על אלה יש להוסיף את הבחינה הפסיכומטרית, בה נמוך ממוצע הציונים של מועמדים פלסטינים ביותר ממאה נקודות בהשוואה למועמדים יהודים.²⁵ באחדות מן הפקולטות לרפואה נעשה שימוש גם בבחינת מו"ר, שמטרתה 'לאפיין את המועמדים על פי משתנים אישיים [...] כגון מוטיבציה, כישורים בין־אישיים ועוד...'²⁶ אף על פי שתאור הבחינה מדגיש ש"בהשוואה לאמצעי מיון אחרים [מבחן מו"ר] מושפע פחות מהרקע השונה של המועמדים או ממשתנים סובייקטיביים אחרים", בשנה שבה החל יישומו (2004/2005) ירד אחוז הסטודנטים הפלסטינים שהתקבלו ללימודי רפואה, למשל באוניברסיטת תל אביב, כמעט בשני שלישים.²⁷

הפגיעה בערבים

קריטריון הגיל, המנוסח אמנם בלשון אוניברסלית, פוגע באוכלוסיה הפלסטינית בצורה ממוקדת ופסקנית עוד יותר: השהיה. יצירת מרווח בן שנתיים בין סיום לימודי התיכון ללימודים אקדמיים, פירושה עבודה בלתי מקצועית בפסק הזמן הכפוי, ויתור על תחום הבריאות לטובת לימודים שאינם מחייבים גיל מינימום, ולעתים – נישואים והקמת משפחה. במלים אחרות, בשביל צעירים ערבים רבים, חסם הגיל פירושו סיכול ההזדמנות לרכוש מקצוע אקדמי בתחום הבריאות. בתנאים אלה, בוחרים מועמדים מסוימים לפנות למסגרות אחרות מאלה של האוניברסיטאות הישראליות, בהן לא קיימת דרישת גיל. המוסדות האלטרנטיביים מוערכים כפחות יוקרתיים מן האוניברסיטאות הישראליות, ועל כן מפחיתים את סיכויי הבוגרים למצוא משרה מבוקשת ומתגמלת. ובכל זאת, צעירים פלסטינים לא מעטים בוחרים באפשרויות אלה כדי להימנע מלכלות שנתיים בהמתנה עד גיל עשרים.²⁸

מבין המסיימים בתי ספר לאחיות מוסמכות, פונים רבים, בתום שלוש שנות לימודים, לתכניות אקדמיזציה באוניברסיטאות על מנת לזכות בתואר אקדמי.

מסלול זה אמנם מסורבל, יקר וארוך יותר מן המסלול האקדמי הישיר, ובכל זאת עשוי להסתיים כשהבוגר צעיר מעמיתו שהמתין לגיל 20 כדי להתחיל בלימודים באוניברסיטה.

פלסטינים אחרים מקרב אזרחי ישראל, אלה המסוגלים לגייס את המשאבים הנחוצים, יוצאים ללמוד בחו”ל, בעיקר בירדן ובמזרח אירופה. העלות הגבוהה של לימודים אלה – פי עשרה ואף יותר מלימודים בארץ – מוטלת במלואה על המשפחה, ללא כל תמיכה או סיבסוד מצד המדינה, הנהנית עם חזרתם מכוח עבודה מקצועי שלא תרמה למימון הכשרתו. מאז החלו סטודנטים ישראלים לנסוע לירדן צברה התופעה תנופה. בשנת 1998 למדו שם 116 פלסטינים ישראלים. היום לומדים באוניברסיטאות בירדן למעלה מ-5,400, מרביתם בתחום הבריאות. הפנייה לירדן מהווה פתרון גם בעבור הסטודנטים הרבים שלא התקבלו ללימודים בארץ: אחוז הנדחים מאוניברסיטאות ישראליות עומד על 15 בקרב האוכלוסייה היהודית, אך גבוה פי שלושה – 45 אחוזים – בקרב פלסטינים מישראל.^{29,30}

כך, באמצעות הגבלת הגיל, מתפקדות האוניברסיטאות הישראליות כווסת רב השפעה של שיעור ההשתתפות של עובדים פלסטינים בתחום שבו הולך ועולה חלקם היחסי. הניסוח האוניברסלי של התניית הגיל, כמו ההנמקה המקצועית לגבי חיוניותה, אין בהם כדי לסתור את תפקידן של האוניברסיטאות בוויסות התעסוקתי של שוק העבודה. מדיניות הקבלה שהנהיגו מעכבת בידועין סטודנטים פלסטינים מרכישת מקצוע המציע להם פרנסה, מוביליות ומימוש מקצועי, וכופה המתנה, לימודים במוסדות חוץ-אוניברסיטאיים בארץ או באוניברסיטאות יקרות בחו”ל, ולעתים ויתור גמור על תחום הבריאות לטובת מקצועות שאינם מחייבים גיל מינימום של עשרים.

אינני יודעת לקבוע מי בדיוק החליט, או החליטו, על הגבלת הגיל. מה שברור הוא שתהליך הסגירה התרחש במהירות, תוך שנים ספורות, במקביל לעליית מספרם של הערבים במקצועות הבריאות. יכול להיות שהיתה זו החלטה, או ‘המלצה’, שהתקבלה בדרגים ביצועיים, מחוץ לאוניברסיטאות. יכול גם להיות שהיתה זו יוזמה פנימית, הקשורה לדימוי – העצמי והציבורי – של המוסדות, מהלך שאינו אלא גזענות: חשש של חוגים “מְרוֹבְּיִי-ערבים” מפני ירידה ביוקרתם וביוקרת סגל ההוראה, וחשש מירידה במספר התורמים. אולי מדובר אף בחשש מקיף יותר, של אוניברסיטה שלמה, מפני ההשפעה (שוב, על יוקרה, תורמים) של נוכחות פלסטינית ניכרת באוניברסיטה כולה. בעיתונות התפרסמה לפני שנתיים תגובה של גורם אוניברסיטאי בכיר מאוד שהתבטא

ברוח זו (לגבי נוכחות גבוהה של סטודנים ערבים, לאו דווקא ביחס למקצועות הבריאות).

המשמעות הלאומית של הגבלת הגיל מזדקרת מעבר לגבולות האוניברסיטה: על רקע המחסור הגדל באנשי מקצוע בתחום הבריאות³¹, מגלמת מדיניות הרישום של האוניברסיטאות את עוצמת האינטרס הישראלי-יהודי בהגבלת חלקם של עובדים פלסטינים במערכת הבריאות, ואולי בשוק העבודה הישראלי בכלל. מדיניות הקבלה למקצועות הבריאות מבטאת סירוב להסכין עם יתרון יחסי פלסטיני – ניצול השנים המקבילות לשירות הצבאי של ישראלים יהודים – ולו גם על רקע של קיפוח מתמשך במערכת החינוך, ולו גם לשם רכישת מקצוע בעל תועלת לכלל הציבור בישראל.

עד כה, פניות לאוניברסיטאות ועתירה משפטית שהגישו ארגונים לזכויות אדם³² בבקשה לביטול מגבלת הגיל בלימודי בריאות אקדמיים, לא נשאו פרי.

- 1 עפרי אילני, "לערבי צעיר מותר ללמוד משפטים, אך לא סיעוד", "הארץ", 1.11.09.
- 2 מדרוך לנרשם אוניברסיטאות תל אביב, בן גוריון, חיפה, וראו גם תמרה טראובמן, ג'קי חורי ויואב שטרן, "בשאררה דורש דיון דחוף בוועדת החינוך בשינוי נוהלי הרישום באוניברסיטת ת"א", "הארץ", 15.03.07.
- 3 עלי חיידר, "דו"ח סיכוי 2008: מדד השוויון בין האזרחים היהודים והערבים בישראל".
- 4 שלמה סבירסקי, אתי קונור-אטיאס, טטיאנה קולובוב, מאי 2008. אזרחי ישראל הערבים אינם שותפים לצמיחה, מרכז אדוה.
- 5 חיידר, 2008.
- 6 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר הכנסות שכירים, 2003. עיבודים מיוחדים, מינהל תכנון מחקר וכלכלה משרד התמ"ת, כמצוטט בתזכיר בנושא תעסוקת ערבים אקדמאים, מינהל תכנון, משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, 2005.
- 7 סבירסקי, קונור-אטיאס, קולובוב, 2008.
- 8 יאסר עואד ועו"ד עלי חיידר, ייצוג האוכלוסיה הערבית בשירות הציבורי 2007-2006, עמותת סיכוי, 2008.
- 9 יוסף ג'בארין 2010, תעסוקת ערבים בישראל, האתגר של הכלכלה הישראלית.
- 10 מינהל תכנון וכלכלה, "תזכיר בנושא תעסוקת ערבים אקדמאים", מינהל תכנון, משרד התמ"ת, 2005.
- 11 דוח עמותת סיכוי, 2000, "שוויון ושילוב האזרחים הערבים בישראל", 1999-2000, סיכוי: העמותה לקידום שוויון אזרחי.
- 12 דוד רגב, "אין כניסה לאקדמאי ערבי, חרדי או אתיופי", ynet, 9.11.09.
- 13 ג'בארין, 2010.
- 14 ג'בארין, 2010.
- 15 יאסר עואד, נשים ערביות בשוק העבודה.
- 16 ג'בארין, 2010.
- 17 ג'בארין, 2010.
- 18 ג'בארין, 2010.

- 19 מינהל תכנון וכלכלה, 2005.
- 20 למ"ס, לוח 2.15, 2010, נשלח בטרם פרסום בידי אורה מאיר. כל הנתונים הנוגעים למספרי סטודנטים לקוחים מתוך פרסומי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- 21 סומנו רק חוגים שגיל המינימום הנדרש בהם הוא 19 או 20, כלומר מעבר לגיל המקובל של סיום הלימודים בתיכון.
- 22 הירידה מחוג אחד לשניים, והגידול באחוז ההגבלה הנגזר ממנה, משקפים את ביטול הרישום לבית הספר לרפואת שיניים בשנים אלה.
- 23 אוניברסיטת בן גוריון: "האוניברסיטה משלימה עם התכתיב של צה"ל... מתוך הכנה שמדובר בצורך לאומי חשוב". אילני, 2009.
- 24 יוסוף ג'בארין וזיק רייך, 2008, דיראסאת, **פערים בחינוך**.
- 25 מוסטפא מונהאד, "המבחן הפסיכומטרי – כלי למיון או הדרה", דיראסאת, 2009.
- 26 **מדריך לנרשם**, אוניברסיטת תל אביב.
- 27 טראובמן, 2007.
- 28 גם חלק ממוסדות אלה מווסתים את אחוז התלמידים הערבים באמצעות ראיון.
- 29 ג'קי חורי, "מחקר: בהיעדר אוניברסיטה, הערבים נוהרים ללמוד בירדן", "הארץ", 10.12.09.
- 30 אגבאריה, 2006: מוסד אבראע, אום אלפחם, 2006.
- 31 בעת כתיבת המאמר הזה עלה המחסור בכוח אדם מקצועי במערכת הבריאות לכותרות: נשיא מכללת ספיר הציע להחזיר סטודנטים הלומדים בחו"ל להתמחות בבתי חולים בפריפריה ("הארץ", 30.6.10) וימים ספורים אחר כך, דיווח "הארץ" בעמוד השער שלו על דו"ח משרד הבריאות המתריע מפני המשבר הצפוי בגלל המחסור (6.7.10)
- 32 ארגון כראמה לזכויות אדם וארגון דיראסאת. הגבלת גיל הכניסה לאוניברסיטאות בישראל, נייר עמדה של מרכז דיראסאת.

אילה אורן

הכפר הנטוש

לְכִי יִשְׂרָאֵל, דֶּרֶךְ הַשְּׂדוֹת בְּהֵן הַבְּקִיָּה כְּלוּאָה בְּשִׁבּוּלִים
 לְכִי יִשְׂרָאֵל עַד לְמָקוֹם בּוֹ הָאֶפֶק
 מִתְרוֹמֵם כְּגִבְנֵת.
 לְכִי וְהִזְהִרִי, מִתַּחַת רִגְלֶיךָ
 פְּעוּרִים
 שְׁלֵדֵי בָתִּים שֶׁהֶעֱשָׂב מִחִבֵּיא כְּמוֹ חֶטָּא.
 רְדִי בְּזִהִירוֹת בְּמַדְרָגוֹת שְׁנוֹתָרוּ מְצִפּוֹת.
 לְמִטָּה, מְכֻסִּים בְּשִׁכְחָה וּבִפְרָחֵי חֲרָצִית
 מִתְקַמְרוֹת הַקְּשָׁתוֹת, הַגְּמָחוֹת שֶׁבְּקִיר
 וְכַדֵּי הַחֶרֶס הַגְּדוּלִים שֶׁנֶּעְזְבוּ מֵאֲחֹר,
 קִרְעֵי בָדִים וְצִלְלִים
 שֶׁהִשְׁכִּימוּ כָּאֵן, קְרָאוּ לְשָׁמַיִם, בְּשִׁלּוֹ, עֶרְסְלוּ תִּנּוּקוֹת
 וְנָסוּ, מוֹתִירִים אֶת נִשְׁמַת הַבַּיִת
 גּוֹנַחַת בֵּין זֶהָב הַחֲרָצִיּוֹת.

רָאִי

זֶהוּ חֲרַר הַלְּדָה שֶׁל הַשְּׁנָאָה.

גרשון גרשון

מי זאת עולה מן המדבר

האובך המרצד נשקף מבעד לעינית ונראה כמו ים אינסופי של גלים, משנים צורה וצבע, נופלים ומתרוממים בתנועה מתמדת. כבר אי אפשר היה לסמוך על מה שהעין רואה גם לא על השעונים, המצפנים, כיווני הרוח וגם השגרה הייתה בולטת בשינויים אינסופיים. הלחימה אחרי ארבעה ימים נכנסה לשלב בו לזמן לא היה ערך וגם לא למרחק מכאן לשם, המקום ממנו אנחנו מצפים שהאויב יגיע לבסוף. אולי לא בדיוק ארבעה ימים. ידענו שהאויב מולנו בארבעת אלפים, מקסימום חמשת אלפים, ולצורך פגיעת בול במטרה היינו זקוקים לחמישה-שישה פגזים. פגיעה היא פגיעה רק אם זיהית בוודאות הבהק של פגיעה, אפילו שפשוף קליע בדופן טנק, או בשרשרת או במשהו אחר. ממרחק חמשת אלפים אי אפשר לקבוע בוודאות.

מולנו היתה חטיבה ממונעת של טנקים וחיל רגלים, ואחר כך הסתבר שזו בכלל ארמיה ואף אחד לא ידע בדיוק מה זה ארמיה. אחר כך הסתבר שמדובר במאות טנקים, אלפי חיילים ומי יודע כמה ציודי טנקים. אלה הפחידו אותנו יותר מכל. ובלילה קר, גם שמיכה על מעיל הרוח אינה עוזרת. שאבי, התותחן, אהב את מסך האובך בשעות החום, סקר אותו משך שעות בעינית התותחן שלו. "מה אתה בדיוק מחפש?" שאלתי אותו מוטרף מתנועת הצידוד הבלתי פוסקת. "כשייצא איזה טנק מצרי מבעד לגוש האבק אני אהיה הראשון לתקוע אותו".

"על איזה טווח אנחנו מדברים?", "אלפיים" ענה, "בערך אלפיים".

היו דברים שאפשר היה להתייחס אליהם כאל עובדות מוצקות, כמו הטנק של מפקד מחלקה 3, אף פעם לא זכרתי איך קוראים לו. הטנק עמד באלכסון על מדרון אחורי של דיונה, כנראה תוך ירידה מעמדת ירי, הצריח מכוון לחלק האחורי של הטנק, משמאל, התותח מוטה מטה, כיפת הצריח פתוחה בתשעים מעלות. אולי ראוי לציין: הסימנים הללו מקבלים משמעות רק כאשר מבחינים מקרוב בפתח החדירה של קליע פגז משמאל לתא הנהג, קליע שעבר דרך מכל

הסולר והתפוצץ בפנים והרג בשנייה את התותחן, הטען והמפקד. זה עף החוצה, ושכב שם, ליד הזחל, עד שפונה עם שני ההרוגים האחרים והנהג שהיה בהלם גמור.

מתוך התופת, הליבה הרוחת של ברזל פוגע בברזל, שריקת הפגזים, יציאות שלנו ושלם, חבטות פגיעה, התרסקות ומעיכה על דפנות הטנק ותאי הזיור, מטחי הארטילריה, צידי הטנקים שהטילו עלינו אימה, חילופי מהלומות עם טנקים בטווחים בלתי אפשריים ושיגרת המתנה כמעט מתמדת מתוך הכרה מודחקת שבכל רגע אתה עלול להתוסף אל רשימת הפצועים וההרוגים ההולכת ומתארכת מדי יום.

אוטובוס המאגר הפך להיות משאת נפש. לבלות לילה אחד באוטובוס המאגר, קראנו לו הילטון, והוא בסך הכול הציע שינה בישיבה על ריפוד פלסטיק ירוק עם עוד שלושים ארבעים מילואימניקים מסריחים מזיעה, משקשקים רק מן האפשרות שכל אחד מהם עלול בכל רגע להחליף איש צוות שנהרג או נפצע. לא היה להם קל, לחברה באוטובוס' סטודנטים שהגיעו מחו"ל ואנשי צוות וקצינים שהמלחמה תפסה אותם בלי שיבוץ ורק בסוף תהליך החיול תפסו מקום באוטובוס. אבל הם התעוררו בשש, יצאו לרבוץ על הדיונות במשך היום, בגלל הארטילריה המדויקת שפגעה באוטובוס כבר פעמיים, וחזרו בשש בערב אל מושבי האוטובוס הירוקים אחרי שריקת הפגז האחרון.

גם במלחמה יש סדר, יש הסכמות ויש על מי לסמוך – מלחמה לא עושים בלילה, לא כאן. בימים הראשונים עוד ראיתי במשקפת את חיילי הקומנדו המצרים, צלליות בתנועה, גופים דוממים נעים לאט ממקום למקום, בחסות החשיכה, כלי רכב נעים מרחוק, קולם נשמע רק בדמיון, עם פנסי ערפל בלתי נראים. אחר כך כבר הבנו – אין כאן קומנדו מצרי וגם את הקומנדו שלנו לא ממש רואים. הצנחנים שבאו לשמור עלינו בלילה ומצאו להם מסתור נוח לשנת הלילה מתחת לטנקים לא נחשבו. צידי הטנקים ששרדו את הארטילריה שלנו חזרו בשלום לישון בבסיסם ויפיעו מחר בבוקר. אחרי 6 גם אנחנו סיימנו את יום העבודה. הנועזים היו מתקלחים. רבע ג'ריקן שהמצרים השאירו בכמויות מאחור הספיק. גם השיירות האינסופיות של הארמיה השלישית לא איימו עלינו גם ביום.

חום, אוקטובר. מי היה מאמין שאגיע למדבר הזה כל כך מהר. ביולי הזדכיתי על הציוד ועזבתי את בסיס האוהלים ואת שורות הטנקים. שנאתי כל רגע, את הטנקים, את המפקדים, גנרלים קטנים וגדולים, את הטיפולים האינסופיים בטנק, את מסדרי הטיפולים, את מסדרי הניקיון והמסדרים החוזרים פעם ועוד

פעם ועוד פעם, והיציאות הביתה פעם בחודש בערך. עכשיו שוב, ועכשיו אבל הפעם הצטרפה לסיפור האהבה הזו מלחמה. הזמן לא עבר וכלום לא קרה. העיתונים מגיעים באיחור של כמה ימים מספרים על קרבות בלימה בסיני ועל קרבות קשים עם הסורים ברמה. שם מנסים לייצב קו ופה נלחמים מקו עמדות ברור באויב שכמעט אינו נראה.

שאבי הפסיק לכתוב הביתה, "האמת שאין לי למי" הוא אומר, "אף אחד לא מחכה לי בבית". זה כל מה שהיה מוכן לומר עוד כשהיה מדבר. עכשיו הוא כותב שירים על פיסות קרטון, שהוא קורע מקופסאות מנות הקרב.

כן, כולנו מכונות מלחמה

מרוטות כנפיים

מסריחים, גם מאימה

אבל לא מתים מזה.

הלומי שינה טרופה ומראות

מכאן ומשם ומשום מקום – גם

מזה לא מתים.

"לא רע", אני אומר לו, "יש לך הרבה זמן פנוי, כדאי לך לרענן קצת את יסודות התותחנות". נתתי לו את ספר ההדרכה לצנטוריון. שאבי לא זו. "עזוב, בחיאתפ", הוא אומר, "מאוחר מדי לשנות את הגורל – מה שיהיה יהיה". הוא ניגש אל תא זיווד מס' 3 מוציא מנת קרב ומתחיל להתקין לו ארוחה.

למחרת התעכבנו במחנה ההצטיידות המאוולתר, מעין מחנה לא מוכר שהיו בו עשרות כלי רכב – משאיות ציוד ואוכל, טנדרים אזרחיים מגויסים, מכליות מים, מכליות סולר, משאיות מנוף, זחלים של חוליות החימוש, מאות חביות של שמן וסולר מפוזרות בכל מקום והרבה אשפה. חנינו עם הטנק במרחק בטוח, אליו לא הגיע ענן האבק מן המחנה, ובכל זאת קרוב דיו. ניצלתי את הזמן כדי לעשות סיבוב ולחפש משהו מעניין – תמיד אפשר היה למצוא משהו, או לפגוש מישהו שאתה מכיר. יד הגורל האירה פנים – הפעם לשאבי. כן, הפעם הצליח לשים יד על משהו עם הרבה בשר.

קראו לה מיקי גרסיה, ילידת 17 בפברואר 1947, קינגמן אריזונה, ארבעים ותשעה ק"ג בלי בגדים, גובה מטר ששים ושלושה, הקף חזה 96, מתניים 56 וירכיים 91 סנטימטר – כיכבה כנערת האמצע של פלייבוי בגיליון ינואר – גיליון מיוחד לרגל ראש השנה. את כל אלה ועוד המון פרטים חשובים למד שאבי בתוך יום מאז מצא בין ארגזי העגבניות, אריזות הוואפלים ושקיות הלחם, ארגז ענק ובתוכו גיליונות פלייבוי ארוזים בשקיות ניילון שקופות ובכל אריזה

גם מכתב לבכי מעוטר בסמל בית הנשיא ובתוספת "לשכת רעיית הנשיא" שהקדישה את הגיליון באופן חגיגי ואישי לכל חייל וחיילת בחזית. "איחולים לבכיים לבריאות ולניצחון" כתבה וגם חתמה בכתב ידה, נינה קציר. שאבי לא ידע את נפשו מרוב שמחה. הוא החזיק כל היום את העיתון קרוב אליו או בהישג יד, סירב להיפרד ממנו לרגע. "תראה", אמר לי, "תראה איזה בזאזים – מי היה מאמין שבקינגמן, עיירה עם אחד עשר אלף תושבים שחיים ב-44 מעלות בצל תגדל נערה עם פלומת שיער סבוך ומתולתל בין הרגליים, מדהים ביופיו, שהגיע לידיים הנכונות, לאיש המתאים בזמן שאין טוב ממנו". בלי כל שהיות פתח את עמוד האמצע עליו נמרח מיקי גארסיה, בחן בפעם האלף כל מילימטר של גופה, השקיע את כל תשומת ליבו בעיניה השחורות שהביטו ישר לעיניו. "זה מה שאני צריך", אמר, "זה מה שאני צריך". הוא הצביע על זוג שדיה הגדולים, המוצקים המעוטרים בפטמות כהות. אינטימיות קולנית נרקמה בין בין שאבי למיקי. הוא הסביר כל התפתחות בקול רם ובאריכות ועשה שימוש נרחב בקשר הפנים כדי להעשיר אותנו בפרטים, "איזה מנוש", נאנח, "איזה רגליים". "זה לא משהו ששתי הכיפות הסרוגות רוצים לשמוע", אני אומר לו, חש כבר במחאה נרגנת הולכת ומתגברת שבסופה, כך אני צופה, ימצאו דרך להפטר מהתועבה מהר ככל האפשר.

שאבי לא החמיץ אף הזדמנות לבלות עם הידירה שלו. בשעות הבוקר, בעמדת המתנה, אחרי הארטיילריה של הבוקר, תפס את מקומי והתיישב בפסוק רגליים על כיפת הצריח, שאותה פתח במאה שמונים מעלות וריפד אותה בשכפ"ץ. בעמדה זו היה מדפדף בגיליון החגיגי של פלייבוי ינואר 1973, ישר לעמוד 42, דילג על כתבה שסיקרה את ביקורו של ריצ'רד ניקסון בסין, "מעניין את התחת שלי", סובב את הגיליון ופתח אגב כך את הכנף המקופלת. בשלב הזה כולם כבר צפו בתנועותיו. "תן להציץ". שאבי לא רצה לתת להציץ. הוא התרכז בתמונתה של מיקי, התעכב על כל פרט, בעיקר בשדיים, אחר כך העביר לעמוד 43, שם חייכה אליו מיקי, בשוכבה על הבטן ואז חזר לעמוד 41 וסיפר בפעם הרביעית על מיקי שלו. "אבא שלה", תירגם בקול, "היה איש חיל האוויר, ועבודתו הביאה אותו להרבה מקומות. מיקי גרה בילדותה בגרמניה, יפן, ופנמה, ואם זה מעניין אתכם", שאל בהרמת קול, "מעניין מעניין", צעקו לו מהטנקים שמסביב, "אז היא גרה גם בקליפורניה, פלורידה ומונטנה. לפני פלייבוי היא היתה", הוא ממשיך, "מיס סקרמנטו והשתתפה בסדרת דרמה בתחנת הטלוויזיה המקומית ktxl-tv40, ראיתי ישר שהיא מוכשרת", סיכם.

"תגיד", אני מפריע לו, "המלחמה נראית קצת יותר טוב – לא?"

"מה רע?", הוא צוחק, "מה רע?" – הוא מצביע על גרסייה – "מה רע?"
"בכלל לא רע", אני אומר, "אתה מזכיר לי אשה אחת שבנה נהרג בששת
הימים. אחרי השבעה היא נפגשה עם כל בנות כיתתו מהתיכון, כל חבריו הטובים
וכל מי ששירת איתו בפלוגה כדי לשאול אותם שאלה אחת, אם הבן שלה הספיק
לזיין לפני שנהרג – היא לא שאלה כלום, רק את השאלה הזו."
למה אתה מספר לי את זה .

"כי כשאתה תיהרג, ואמא שלך תבוא לשאול אותי, אם הספקת לזיין,
אני אומר לה שלא בטוח אם הספקת לזיין אבל בטוח שהספקת לעשות ביד,
והרבה."

הוא הסתכל עלי דרוך וחיכה להמשך.
לא אמרתי לו שבליילה, כשכולם ישנים, התעוררתי ושמעתי אותו, ישוב
בתאו מרחק נגיעה ממני, עובד חזק עם יד ימין עמוק בתוך הסרבל שלו.
"גם אתה", הוא אומר לי, "גם אתה".

יד הגורל. הגורל המתעתע היכה בנו שוב ללא רחם וקילקל ברגע אחד את
מצב רוחו החדש והמרומם של שאבי. למחרת, עוד בטרם הספיק שאבי לשלוף
את גיליון ינאר שהיה מונח בחלל אחורי הצריח, בו ישב הקשר, חלל ששימש
בעיקר כמחסן לקופסאות שימורים וספרי התורה של דוד ויקי, החלה הרעשה
כבדה ומדויקת של ארטילריה מצרית. כמו תמיד, סגרנו מדפים והפצרנו בדוד
ויקי להתפלל למעננו, שההרעשה תעבור מהר למקום אחר. אבל לא כך קרה
בפעם הזאת. מרעש הפגיעות אפשר היה להבין כי הפעם אנחנו ממש בתוך ארגז
אש מטווח במדויק. מחלונות האפיסקופים בכיפת הצריח זיהיתי את הפגיעות
בסביבה הקרובה, הרבה עשן ואבק בין הטנקים שלנו. התדר הפלוגתי שימש
עכשיו להתייעצות בין המ"פ למפקדי המחלקות. אז ניתנה הפקודה לצאת
במהירות מהאזור הנגוע. "מספיק עם אלהים", צעקתי בקשר פנים, הפרעתי
לתפילת הכיפות בקשר פנים – "עכשיו מלחמה". בתוך נסיעה איטית וברעש
השרשראות המאיימות להיקרע מהצטברות החול, נפל בתוך החניון מטח נוסף
של פצצות מרגמה. ואז נשמע רעש שאין לטעות בו, פגיעת מתכת במתכת,
חבטה קריעה של ברזל, הטנק היטלטל מצד לצד ואת השקט ששרר אחרי רגע
הפריעו פצצות נוספות שנורו עלינו. נסענו משם לחניון יום ועצרנו ברווחים של
עשרות מטרים בין טנק לטנק.

בהפסקת הירי הראשונה נדחק שאבי וטס החוצה, נעמד לצד הטנק, ידיו על
המתניים, כתפיו שמוטות, כולו אומר ייאוש. "מה קרה לטנק?" אני שואל אותו
– "תא זיווד 5 עף יחד עם רשתות ההסוואה וכל הציוד."

"נסתדר בלי, נסתדר בלי הגריזר – בלאו הכי אף אחד כבר לא מטפל בטנק."

"זאת לא הבעיה," הוא אומר.

קפצתי מהצריח לתופה (זה החלק התחתון של הטנק הכולל את השרשראות ואת תא הלחימה) ובקפיצה נוספת עמדתי ליד שאבי. הבטתי על הצלקת שנוצרה, לא היינו שורדים פגיעה ישירה.

אז לקח אותי שאבי לאחורי הטנק ובהנמכת קול הסגיר את הסוד.

"תראה – איברנו את גרסייה."

"מה פתאום? – הרי שמת אותה באחורי הצריח ליד סידורי התפילה."

"זה היה אתמול – הבוקר אחרי שירדנו לעמדות אחוריות החבאתי אותה

בתא 5."

"השתגעתי? המקום הכי מסוכן."

"לא היתה לי ברירה. הכיפות היו מעלימים את זה בהזדמנות הראשונה." בטח, מי שם פלייבוי, אפילו אם הוא גיליון מיוחד לראש השנה האזרחית, ליד סידורי תפילה וספרי קודש."

"בשבילי זה היה חשוב מספיק להניח את זה שם."

"יכול להיות, לך תשכנע את דוד ויקי שמיקי גרסייה היא בתולה קדושה – הם היו יורים בכך על המקום."

"הם לא יודעים לירות," אמר ברצינות גמורה.

"נכון, אבל להתפלל הם יודעים ואנחנו לא יכולים לוותר על זה, לא עכשיו ולא עד שהמלחמה הזו נגמרת."

אחר כך, בשעות הצהריים המוקדמות, שאבי נעלם. ידעתי לאן הלך.

אחרי שעה הופיע בריצה, גלש במדרון הדיונה לכיוון שלנו.

יד אחת קיבעה את העוזי לחזה ויד שנייה אחזה בקופסה של חמישיית מנות קרב. הגיע מתנשף, מזיע ומקלל.

זרקתי אליו מימייה.

"חרא," אמר, "חרא של מלחמה."

"מה אתה אומר? גילית את אמריקה."

סימן לי בתנועת ראש לבוא. עברנו להמשך דיון מאחורי הטנק.

"הלכתי לחפש את מיקי."

"אני יודע."

"איך אתה יודע? עקבת אחרי?"

"לאן כבר יכולת ללכת?"

"איבדנו אותה", אמר בהנמכת קול, "איבדנו אותה."
"אני יודע, כבר אמרת את זה פעם."
"לא הבנת. לא נשאר ממנה כלום,"
"גם עמוד 42?"

גם 42, גם 41 וגם 43 מה שנשאר."
מה שניצל מהגיליון החגיגי של ינואר 1973 זה חצי עמוד של ניכסון מבקר
בסין,

"אללה ירחמו, מה אתה רוצה שאגיד לך?"
"צריך לעשות משהו."
מה?
"טקס".

"טקס? ממש טקס?"
"למה לא?" הוא לא מוותר "נעשה טקס פרידה רציני ומכובד וניפרד ממיקי
עם כל הכבוד הראוי לה."

"עכשיו שיכנעת אותי, יש בזה הגיון וזה גם אנושי."
"תגיד", הוא שואל. "כדאי לבקש מהכיפות לקרוא קדיש?"
"לא נראה לי."
"למה?"

"נראה לי שמיקי גרסייה לא כל כך יהודיה."
"אתה צודק, אתה צודק"
"אולי אל מלא רחמים."

"עזוב", אני אומר לו, "למה לערבב את הדתיים בזה. בוא נכבד את האמונה
שלהם."

וכך, אחרי רוטינה של כניסה לחניון לילה, תדרוך קצר של המ"פ שאמר
שוב, "אנחנו בינתיים בולמים, בקרוב נצא לזרוק אותם לתעלה", התכנסנו ליד
הטנק האחרון במבנה חניון הלילה. באו כל מפקדי הטנקים וכל החיילים חוץ
מהכיפות שהלכו עד לסוף טור הטנקים בצד השני.

בזרועות מונפות וכפות ידיים פתוחות אני השקטתי את הדיבורים.
הם עמדו בקבוצות של שניים-שלושה חיילים, סרבלים מטונפים, מעילי רוח
מרופטים, כובעי גרב מפני הקור העז.

"לפניך התכנסנו", פתחתי, "אני מודה לכולכם שבאתם, זהו אירוע מיוחד
שבו נציינ את לכתה של אשה מיוחדת. שאבי – אני מעביר לו את זכות
הדיבור."

שאבי עמד אחרי הטנק, רזה, עיניו אדומות, בולטות, מלאות נימי דם, החזיק בידו ספר. הוא השתעל קלות כדי לנקות את הגרון ואז פתח

"מי זאת עולה מן המדבר כתימרות עשן – מי זאת עולה מן המדבר מתרפקת על דורה תחת התפוח", עשה הפסקה קלה, התרשם מההקשבה והמשיך, "הנך יפה רעייתי, הנך יפה עינייך יונים, מבעד לצמתך, שערך כעדר העזים שגלשו מהר גלעד – מה יפו דדיך אחותי כלה מה טובו דדיך מיין וריח שמניך משכל בשמים – מה יפו חמוקי ירכיך כמו טלאים מעשה ידי אמן". שאבי לא ויתר, הוא המשיך – מסביב הטנקיסטים כבר מתנדנדים מרגל לרגל – "מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים, אמרתי אעלה בתמר אחזה בסנסניו ויהיו נא שדיך כאשכולות הגפן". כשהרים את הראש, ראה שכבר התחילו להתפזר. "חברה רק רגע, תנו לי עוד משפט", אמר, "מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ונהרות לא ישטפוה", ובלי כל שהיות קפץ על מכסה המנוע, שם חיכתה לו תיבת קרטון, פתח את הקופסה, הרים אותה וזרה את גורי הנייר ברוח. הם התעופפו לכל עבר. אחר כך קפץ מטה. אחרוני החיילים כבר חזרו לטנקים.

"איך היה?" שאל, קצת מאוכזב.

"היה מצוין, עשית יפה שהדגשת את השדיים."

"נכון, זה נראה לי נכון."

"מכובד, מכובד – זאת המלה."

ליאור דיין

מצב העניינים

הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁל לֹס אֲנִי לֹס שׁוֹקֵעַת כְּמוֹ זֹנָה
 שְׂאִין לָהּ אֱלֹהִים, וַיֵּשׁ לָהּ לְקוֹחוֹת קְבוּעִים וְאִין לָהּ אֶהְבֶּה
 וְרוֹסָיָה פֶתְאוּם נִזְכָּרַת שְׁהִיא לֹא סוֹלַחַת
 לֹא לְגוֹרְבָצ'וֹב וְלֹא לְטְרוֹצְקִי וּבִטַח לֹא לָךְ וְעַכְשָׁו
 הִיא מִנְגַבֶת אֶת קָרַל מְרָקֶס עַל הָאֶסְפֶּלֶט שֶׁל רְפִיחַ
 וְאַפְשֶׁר לְרֹאוֹת אֶת הַבוּשָׁה
 וְאַפְשֶׁר לְהִרִיחַ אֶת מִשְׁטַרַת הַגְּבוּלוֹת
 וְאַפְשֶׁר לְשִׁמֵּעַ אֶת בְּכִי הָאֵמָהוֹת
 וְאַפְשֶׁר לְטַעַם אֶת מַחִיר הַמְּלַחְמָה
 וְאַפְשֶׁר לְנִשֵּׁם אֶת חֶסֶר הַבְּרָרָה וְלֹס אֲנִי לֹס לוֹחֶשֶׁת
 לָךְ בְּלִילָה: "כִּמָּה אֶת יָפֶה", וְהַהוֹמָלְסִים שֶׁל סְנֵטָה־מוֹנִיקָה
 שָׂרִים לָךְ מִפְחִי־הַזָּבֵל פְּזוּמוֹנִים שֶׁנִּשְׁאַרוּ מִחוּץ לְעֵרִיכָה
 וְהֵם יִשְׁנִים עַל אֶסְפֶּלֶט שְׁמֵרִיחַ כְּמוֹ הַקּוֹם שְׂבִין מְלִיבו
 וְאַחוּזֵי הָאֲבֵטָלָה, וְהָאֲנוֹנִימִיּוֹת שֶׁלֵּהֶם נִרְדָּמַת לְצַדֵּם בְּלִילָה
 לְצַד מְזֻרְקִים מְשֻׁשִׁים וְעֵתוֹנִים מְצַהִיבִים,
 עַל הַרְצָפָה.
 וּכְשֶׁאֶת תִּתְעוֹרְרֵי מָחָר בְּעֶרֶב
 אֶת לֹא תִדְעֵי
 שְׁגָם הֵם, בְּדִיוֹק כְּמוֹךְ,
 אִינָם מְבִינִים מְדוּעַ אִישׁ כְּבָר לֹא אוֹמֵר סְלִיחָה.

הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁל לֹס אֲנִי לֹס מִפְרִיעָה
 לְהוֹלִיוּד לְנוֹחַ, לְצֵאת לְהַפְסָקָה,
 וּלְבִתֵּי הָאֶקְנִינִים בְּחִיפָה וּבְצִמָּת גְּלִילוֹת, לְגִלוֹת אֶת הַקֶּשֶׁר הַסְּמוּי שְׂבִין כְּרֵטִיסֵי
 אִשְׂרָאֵל לְתַקְשֶׁרֶת הַמוֹנִים.

וְהַעֹבְרֵי-וָשֶׁב שְׁלִי עֹדְנֵנוּ מִבֵּית עַל הָעוֹלָם מִגְבַּה הַחֹבוֹת
 וְאֲנִי עֲדִין מִבֵּית עַל הָעֹבְרִים וְהַשְּׁבִים מִבְּעַד חִלּוֹנוֹת,
 וְהָעֹבְרִים וְהַשְּׁבִים בְּאוֹשׁוּיָן, לוֹדֵג' וּוְרָשָׁה מִבֵּיתִים עָלֵינוּ מִבְּעַד מְשֻׁרְפוֹת,
 וְאֵת עֲדִין מְאֻשָּׁרֵת בְּתוֹךְ אַרְבָּעָה מֵטֵר מֵרַבֵּעַ,
 וַיֵּשׁ לָךְ חֲצִי כִיּוֹר, חֲצִי מִקְלַחַת, חִלּוֹן בְּלִי וִילֹנוֹת וְנוֹף יָשִׁיר
 אֶל הַשְּׂדֵרָה וְעַל פִּי הַסִּימְטָרִיָּה שֶׁל אִישׁוּנֵיךְ, כָּבֵר מְזֻמָּן אֶת לֹא בּוֹכָה.
 אֲבָל הוֹלִיוּד אֵינָה נִרְדָּמֶת מִזֶּה כָּבֵר אַרְבָּעִים שָׁנָה, הִיא אוֹמְרֶת,
 שֶׁהַקּוֹקְאִין וּפִידֵל קִסְטָרוֹ לֹא נֹתְנִים לָהּ מְנוּחָה, וְהַזְמַן כָּאֵן
 מְזַנֵּק לְמִרְחָקִים קְצָרִים
 בְּמַהִירוֹת הַתְּנוּעָה הַמְּגִנָּה וְהַפְּקָקִים.

וּמַעֲבֵר לְחֹמֶה הַסִּינִית יֵשׁ הַלּוֹחֵשִׁים שֶׁהֵרִיסוֹן פּוֹרֵד הוּא רַק שְׂמוּעָה,
 וְשֶׁדְּאֵלִי מְצִיר בְּלִילָה פּוֹרְטֵרְטִים שֶׁל יְדוּעָנִים
 שְׁעוֹלִים כְּמוֹ הַתְּקָצִיב שֶׁל אָקוּ"ם וְקֶרֶן הַקּוֹלְנוּעַ – הִישָׁנָה וְהַחֲדָשָׁה,
 וּמִרְטִין סְקוֹרְסוֹהָ, רְבוּתִי, הוּא שֵׁם הַמְּגִפָּה. וְכֵל עוֹד זֶה תְּלוּי בָּךְ,
 מֵתָק, הוֹלִיוּד חִיבֶת לָךְ סְלִיחָה.

הַשְּׂמֵשׁ שֶׁל לֹס אֲנִגְ'לֵס צוֹרַחַת בְּבִתִּי מְשַׁעֲעִים שְׁלֹאט לֹאט מִתְּפוֹרְרִים
 וְנִשְׁפָּכִים לִים וְלְצִמַּת הַסִּירָה,
 וְשׁוּמְעִים אוֹתָהּ גַם מִעֵבֶר לְמִדִּינֵיּוֹת הַהַפְּרָטָה שֶׁל הַתְּנוּעָה הַקְּבוּצִית
 וְלְמִדִּינֵיּוֹת הַמְּלַחֲמָה שֶׁל הָאֶרְמִיָּה הַשְּׁלִישִׁית.
 וְעִמּוּדֵי הַשְּׁעַר שֶׁל הָעֵתוֹנִים
 עֲדִין מְרִיחִים כְּמוֹ מְלַחֲמַת אֲזָרְחִים,
 וְרַק אֱלֹהִים יוֹדֵעַ כְּמָה אֶת יָפָה,
 וְרַק הַחֲבָרִים שֶׁלָּךְ לְשַׁעֲבֵר יוֹדְעִים מַה אֶת רוֹאָה,
 כְּשֵׁאת עוֹמְדַת מוֹל הַמְּרָאָה.
 וְהַשְּׂמוּעוֹת אוֹמְרוֹת שְׁאֵדוּלְף אֵיכְמֵן שׁוֹב כּוֹתֵב שִׁירִים לְמַגְרָה
 עַל נִירְנֵבֵרַג
 וְעַל רוֹדוּלְף הֵס וְהֵרְמֵן גְּרִינֵג
 שְׁלֵמְרוֹ בְּכַח
 אֵיךְ אוֹמְרִים סְלִיחָה.

הַשְּׂמֵשׁ שֶׁל לֹס אֲנִגְ'לֵס מִסְתִּירָה
 אֶת הָאֶקְלִים שֶׁל קְלִיפּוֹרְנִיָּה וְאֵת הַטְּמַפְּרָטוֹרָה הַגְּבוּהָה,
 וְאֵת הַמְּאוֹנְנִים שֶׁל סִנְסֵט בּוֹלְוֹאֵרֵד, שְׁאוּכְלִים מְנוֹת קָרֵב עַל מְגֻשִׁים מִפְּלִסְטִיק

בתוך תאי ההצצה,
 ואפלו בלאס־וגאס מריחים להם את הזעה,
 והם משלמים את המס הפרדלי שמוטל על ירחוני זמה,
 ואת המס הרוחני שמוטל על אנשים כמו לארי פלינט
 שמכסא הגלגלים שלו צוה לנו את החרפה.
 ואני מכיר כמה אנשים שטוענים שהם פגשו נשים יפות
 בחדרי המתנה שהפכו אחר כך לשיחות ממתונות ועיניות
 שמקיפות להם את הדירה. והסוטים בגיל העמידה
 עדין עומדים בכניסה לחדרי מדרגות בדרום העיר,
 מדקלמים את צ'כוב ואת פושקין במבטא רוסי,
 וחולמים שהמינגווי ותומפסון יקומו לתחיה
 ושפלינג'ר יסביר להם מדוע
 הולדן קולפילד עדין לא מצא אשה.
 ובסנסט בולווארד עדין מחכים לביאת המשיח
 ועל־פי גדל הקונדומים במזרח אסיה והתפשטות האיידס,
 לאחרונה, המשיח כבר בדרך והגאלה קרוכה.

 השמש של לוס אנג'לס מעכלת לאטה
 את הגלובליזציה ואת אפקט החממה.
 והיקום ממשיך להתפלות בלי הגיון, ללא סבה,
 וכששאלחתי לך את השיר הזה, הספרת לי שאת עסוקה.
 ואם לזמן שלך יש נטיה להתרחב כמו היקום,
 אז במה את עסוקה?
 ורק בגיל 26 גליתי שטורים אישיים ומדורי סטירה זו הפעיה
 כי נשים לא נמשכות לאקטואליה
 ועוד לא נולדה כותרת המשנה שתגבר על כח המשיכה
 ובקצב שהאמפטמין מציף את הרחובות של נשויל, טנסי
 פלנו הולכים אל השחיטה.
 ובמיסיסיפי ובאלבמה עוד לא יודעים ששחררו את העבדים
 כי הניו־יורק טימס מגיע אליהם רק פעם בשנה, ואיש
 עוד לא גלה להם שהמלחמה עם רוסייה
 כבר לא ממש קרה. ורק אלהים יודע כמה את יפה.
 ורק אלהים יודע כמה שאת יודעת שאת יפה.

וְעִבְדוּהוּ הַשָּׁמַיִם שֶׁל לֹא אֲנִי יְכוּלָה לְנוּחַ
וְלִשְׁקַע לְאֵתָהּ
כִּי הֵילָדִים שֶׁל נִיקָי, שְׁעוּבָדִים בְּמַפְעָלֵי הַזְעָה
בְּטִיּוֹן וְאִיְהוּנְזִיָּה
יּוֹצְאִים לְהַפְסָקָה.

קונסטנטין מושקוביץ'

ארבעה שירים

אני מחכה לחלב

אני מחכה לחלב ארוז בבקבוק של מי מעין.
 בין הבהונות מתפזרת נוכחותו העקשנית של הבקר.
 אור ראשון משתרבב מבעד לירקת העד של ארזי הענק,
 והישיש כבר הספיק לשאף חמש סיגריות של עלי טמבורני.
 ניהוח הלחם מתערבב בעשן העולה מן הבערה,
 על גג מרחק דמות אפנית חורקת עצמות בכרבת השמש.

אזירה רוויה באנחות השתוממות,
 מזרזת כנראה את תהליכי ההטהרות הנחוצים במחזורתינו.
 אחרת כיצד נתן להסביר את הליכתו הקלילה של החלבן
 הנושא בידיו הגרומות שני כדי מתכת עצומים במעלה הגבעה.

לאחר ארוחת הערב

לאחר ארוחת הערב
 מתאספים גמדי הבית
 במרתף הטחוב בחשך
 ודנים נסערים בדחף
 להביא לשנוי גלובלי.

הזקנים רועדים בקצב
 אגרופים מונפים בזעם...

האורות נדלקים לפתע;

אֵין עֲקֹבוֹת בְּאֶבֶק הַלַּיְלָה
לֹא נוֹתְרָה מְאֹחֹר אֶף מְצַנֶּפֶת
רַק הַגָּרֵב אָבֵד לְנֶצַח.

ממרומים

מְמֵרוּמֵי בְּמַת הַבְּטוֹן,
הַנֶּצֶבֶת בְּמֵרְחֵק צְעָדִים מִקּוֹ הַמַּיִם,
הַרְדִּיּוֹ מִתְנַמֵּר לְהַכְתִּיב נְדוּדִים
לְעִשְׂרוֹת אֶלְפֵי רְעִבִים לְחֵרוֹת.
בְּשֻׁדוֹת הַתְּעוֹפָה הַלַּיְלוֹת תְּמִיד לְבָנִים.
סִגְנוֹן הַהֲלִיכָה מְרֻשֵׁל,
צְוֹאֲרוֹן הַחֲלֻצָה מְרוּט.
מְחֹת הַפְּרִידָה מִן הַבַּיִת,
מְסַתְּכֶמֶת בְּאַנְחַת רוּחָה.

בחנות הרהיטים

בְּחֻנוֹת הָרְהִיטִים אֵין רַחֵשׁ,
הַמְּטוֹת לֹא חוֹרְקוֹת בְּלַיְלָה,
הוֹיִלוֹן לֹא מוֹסֵט בְּלִי דַעַת.
בְּהוֹנוֹת לֹא קוֹפְאִים בְּיַחַד
עַל רִצְפָה אֶפְלָה בְּחֶרֶף
הָאֶבֶק מְצַטְבֵּר כְּמוֹ שֶׁלֵּג...
לְעֵתִים נְדִירוֹת בְּשֶׁלֶף
בֵּין שְׁלָדִים חֲשׂוּפִים שֶׁל נַחַת,
הַמְּנַקָּה בְּזֵהִירוֹת חוֹלְפֹת
וְנוֹעֵלֶת הַכֹּל אַחֲרֶיהָ.

נוית בראל

שבעה שירים

שבעה

כל השבוע באו אנשים ודברו על המלחמה.
 איננו חולמים או ערים אותה.
 אנחנו זורעים אותה בדמעה.
 היו כדברים האלה מעולם. ספרית אבי
 עמוסה ספרי נצחון.
 אמי מפליאה לזכר ולזכר. לאיזה הר גלגלה
 את רבוא ספורים שלה כשהייתי ילדה?
 אולי לא שמעתי. קשה היה לדבר לי.
 איני זוכרת אלא שאיני שיכרת.
 איני שומעת אלא מפי.
 כל השבוע השתאיתי על מלים מוזרות כמו גאלה.

על קרבו

אבי בשעותיו האחרונות
 מתיסר בשוטים של המות.
 מתאמץ לפלס בעורקיו עוד מסדרון אויר
 אחותי קוראת לו מבעד לדממה
 דברים קצרים. בנשימותיו האחרונות
 אני הוגה יומם ולילה. נשימות פחם
 גם לאחר שכבו מבחון
 עוין בוערות בפנים.
 מי פדה את נפשו. מי שמר אותה

בְּצִאתָהּ. מִי צִלּוֹ עַל יַד יְמִינוֹ.
 אֵלֹהֵי שְׁאֵלוֹת שְׁנַעְנוֹת בַּד בְּכַד. וּבְכָל זֹאת לְכַד
 נִמְצְאָת פְּרָצָה. לְכַד יוֹצֵאת הַנֶּפֶשׁ
 מִחַוְמַת הַחֲסָדִים
 וּבִוְרַחַת מִמְּנָה.

עבודה במשמרות

הַנּוֹזְלִים מִצְטַמְצָמִים בַּמְדַּרְכָּה, בְּשִׁקְעַת הַגַּס, שְׂצוּבֵר בְּתוֹכוֹ
 בְּכָל מְאָרֶע גֶּשֶׁם, גַּם עֲלִים וּלְשׁוֹנוֹת חֲתוּלִים,
 שְׂאִינִם נִזְהָרִים בְּכַמִּיּוֹת שֶׁהֵם שׁוֹתִים. שְׂמֵשׁ יוֹצֵא,
 כְּמוֹ מִישָׁהוּ מְאֵבֵל, לְבַקֵּשׁ מֵאֲתָנוּ לְהַרְפוֹת.
 לֹא רְאִיתִי אוֹתָךְ פַּה הַרְבֵּה זְמַן, אֲנִי אוֹמֶרֶת מוּל דִּלְפֶּק
 וְהִיא עוֹמֶרֶת מֵאֲחוֹרָיו, כְּמוֹ שְׂאֲמָרוֹ לָהּ, וְעִסְוֹקָה קְרִימָה וּבַחֲזָרָה,
 בְּמִקְשִׁים וּבַתְנוּעוֹת. אֲבָל אֲנִי רְאִיתִי אֶת עֲצָמֵי פַה יוֹתֵר מְדֵי זְמַן,
 הִיא עוֹנָה לִי תְשׁוּבוֹת שֶׁל הַדִּים, שְׂמִדְבָרִים בְּשִׁפָּה שְׂאֲנַחְנוּ עֲדִין לוֹמְדִים
 צְלִיל רוֹדֵף צְלִיל, בְּמַהִירוֹת שְׂקִשָּׁה לְהַסְפִּיק, בֵּין רְצוֹן לְרְצוֹן.
 הַיָּדִים מְשַׁתְּכָלְלוֹת כְּמוֹ מְכוּנָה, הָאֲזָנִים בְּכָל מְקוֹם,
 גַּם בַּחוּץ, שֵׁם הַגֶּשֶׁם מֵתְרַכֵּז חֲזָק, לְאִים בְּדַרְךְ אֶל תַּחֲנַת הָאוֹטוֹבּוֹס.

לטעות

מֵרַב אֲשֶׁר הַפִּיּוֹת סְגוּרִים. הַצְּלָלִים מְאָרְגָנִים לְהַסְתִּיר.
 הַמְלִים זְעִירוֹת. עֲשִׂירִית הַמְסָךְ מְלִים. מָה אֲנַחְנוּ מְדַלְלִים?
 מַה נִּרְפָּה וְנוֹשֵׁר לָנוּ? אֵילֹו שְׂבָרִים? יֵשׁ לָנוּ בְּקָר אֶחָד וְיָחִיד,
 וְגַם הוּא אֵינוֹ בְּקָר, לְטָעוֹת. אֲנִי אֲגִלֶּה לָךְ רַק רְצוֹן, וְאַתָּה
 לֹא תִגְלֶה דְבָר. שִׁיחָה שֶׁל מְבֻטָּלִים, בְּלִי קוֹל, תוֹךְ בּוֹשָׁה.
 אֶת אֶהְבֵּתָנוּ אֲנַחְנוּ מְדַלְלִים. אֲנַחְנוּ עֲצָמָנוּ נוֹשְׂרִים לָנוּ בְּעַרְמוֹת,
 מְסֻלָּקִים הַצְּדָה כְּשֶׁעוֹלָה עַל גְּדוּתָיו, כְּשֶׁמְגִיעַ לִיְדֵי גֹדֶשׁ.

רחוק

לא שבנו. המשכנו רחוק. אני מתפלאת שאַתָּה מִבֵּין אֶת הַגְּדֵרוֹת,
 הַמְּחֻסָּמִים, אֶת אֱלֹהֵי שְׁחֻזְרֵים הַבֵּיתָה, אֱלֹהֵי
 שְׁאִינָם קָמִים מִן הַמְּטָה, הַכְּלָבִים שִׁיּוֹדְעִים לְכֹכּוֹת,
 נְאֻמָּנִים כְּמוֹ צֵלָקֶת. כִּמָּה לֹא עָשִׂינוּ, אֲנַחְנוּ
 מוֹדְדִים כָּל יוֹם בְּקִילוֹמֶטְרִים, עַל דֶּרֶךְ הַשְּׁלִילָה. זְמַן
 שָׂאוֹל, מְרַחֵק שׁוֹהֵ דֶרֶךְ. עַד כִּמָּה חַי הָאֲבִיב הַזֶּה
 אֲשֶׁר מַחְזִיק אֶת הַחֵם בְּשִׁפְתָיִם נְשׁוֹכוֹת?
 עַד כִּמָּה חַיִּים אֲנַחְנוּ, מֵאַחֲזֵרֵי גְדֵרוֹת, חֻסוּמִים,
 חוֹזְרִים לְדִירוֹת רִיקוֹת, רוֹצִים הַבֵּיתָה

חודש

יותר מדי מלים. בתשומת לב, בימים
 בלתי נראים, יורד גשם או חדרל, שמחים
 שאיננו חייבים לברח. איננו חייבים דבר.
 אצל מי אנחנו נוכחים? בהמוני החדשים
 שעברו, בחיים אחרים, בלי להרגיש
 הפל הרגש: הזמן, האהבה, החרים השחרים.
 הדבר הזה שאנחנו משתתפים בו הוא שלנו.
 אני שואלת על מה שיותר מחר והיום
 עודנו נוכח, מצטמצם ואוזל. האם
 גם אצלך הידים קרות והפריית רחוקה?

ודי במלה אחת

החיים כמות שהם בלא דברי הספר
 בלא שאבים התנפצות מרעישת
 בלי נסחאות פשוטות שאוכל לגלגל
 עד למקום שבו תש כחה של הנסחה.
 הייתי מושיבה אותך במרכז החדר עכשו
 הייתי הקהל שלך.

מְכַרְסָמֶת בְּסִקְרָנוֹת כְּמוֹ בְּאֵי קוֹלְנוֹעַ
אוּ מִפְּהֶקֶת בְּעֵינַיִם נוֹצְצוֹת כְּשׁוֹכְנֵי מְעָרוֹת
הִיִּיתִי שׁוֹמְעֵת מְסִתּוֹרֵינן סְדוֹר שְׁלֶךְ
שְׁתִּי וְעָרַב שֶׁל אֶהְבֶּתְךָ.
אַבֵּל עוֹלָם בָּא בְּאֵי רְצוֹן.
עָלִי לְהִסְתַּפֵּק בְּשִׁרְיָרִים הַחֲלָשִׁים שֶׁל דְּמִיוֹנִי
וְדִי בְּמִלָּה אַחַת כְּדִי לְדַרְךָ אֵת נִשְׁקוֹ שֶׁל הַלִּילָה

יורם נסלבסקי

אנומליה

1. [מרדף]

הידיעה על חיות בורחות מגיעה אלי מאי שם. איני יודע מאין נמלטו או לאן הן אצות, אני יוצא לחזות בפלא ובאין כיוון אני סובב במעגלים כסייר במשמרת. אני מאמץ את עיני אל כל עץ ואל כל שיח שמא תתגלה פרווה חומקת או זנב משתרך, אך מה אעשה בזנב או בפרווה, הרי לא לציד יצאתי, אם ישאלוני לא אדע לבאר את פשר המרדף שפתחתי בו. יכולתי להיתמם ולומר כי רצוני להבטיח שיצאו המסכנות לחופשי באין מפריע, אך האמת ניתנת להיאמר כי כל כוונה אין לי מלבד רצון כמוס שבכריחתן תִּזְהַע עלי מעט מטעמה, טעם החופש. עולות בי שתי סברות מציקות ובלתי מתפשרות: בראשונה אין היצורים נמלטים כך סתם, כי אם מפני הם נמלטים, אף כי בעיני עצמי אין דמותי מטילה אימה כלל ועיקר; ובשנייה התהפכו היוצרות, החיות אינן בורחות כי אם רודפות כאחוזות שֶׁד, ואני הוא הניצוד. כאשר אני בוחן את הסברות זו מול זו ביישוב הדעת עלי להעדיף את השנייה על פני הראשונה, שכן הרודף אחר עלובי הנפש איזו תהילה תימצא לו, ואילו בנוסו מאימת החיות הטורפות הוא מורשה לִיטול מידה מאותה תפארת השמורה לחיי הסכנה. סברה נוספת שעולה בדעתי היא זו: לא אותי הן רודפות כי אם זו את זו, אלה רודפות ואלה נמלטות, ובמרודצתן הן מתוות מעגל גדול שאני מרכזו, אך כמו להכעיס, בכל כיוון המרחק ביני לבינן גדול כדי שעה מטווח הראייה. אני מטפס על עץ גבוה ומשקיף סביב כמלח מראש תורן.

2. [מתחת לעץ]

בשעות האחרונות של הלילה אני מדמה את עצמי שרוע על הדשא, תחת עץ, וסביבי רובצים במנוחה, אריות כבדים ומוכי חום. לרגע אני מתפלא על שאינם חשים בזרותי ואינם מוטרדים ממנה, אך כהרף עין מתחוויר לי כי בשל תקלה

כלשהי הם רואים בי אריה כמותם, וכי אלמלא כן היו תוקפים אותי בלא רחמים. לא פחד כי אם תחושת לאות היא הגורמת לי להישאר במקומי, ונימוק מצאתי לחיזוק השלווה הנפשית, שאם כבר קיבלוני לשורותיהם לא ייתכן כי ישנו לפתע את דעתם, הרי הם מונחים על ידי אותה אינטואיציה חייתית מפורסמת שאינה מכירה במונח טעות. המחשבה הבאה שעולה בי היא זו: האם ייתכן כי מבני האדם אני לבדי מורשה לרבוץ כך בחברתם, או שמא איבדו את היכולת להבחין בין שכמותם לשאינם כמותם והיו נוהגים אותה הכנסת אורחים בכל אדם שהיה נקלע למחיצתם? אני משתוקק שיהיה לצדי אדם נוסף, לא בשל תחושת בדידות שקפצה עלי לפתע, אלא מתוך רצון בוער לפתור את השאלה. אני מנסה לנחש את תגובת היצורים הגדולים לנוכחותו של אותו זר שני. מן הסתם, אני מייחל שייצא אף הוא בלא פגע. אף על פי כן, עולה בדעתי שאם תיטרף דעתם ויזנקו לקרוע את בשרו מעליו, אהיה אני לרגע אוכד עצות. אני תוהה אם לא מוטב, ולו למען הסר ספק, שאמהר גם אני לתלוש פיסה מברו.

3. [לפעמים יום עובר]

לפעמים יום עובר וראשי אינו חוצה את קו הכתפיים. אני יושב רכון אל הקן שבחצר וסופר את הנמלים היוצאות מתוכו ואת אלה השבות אליו, אם כי, אני אומר זאת ואיני מסתיר, בנמלים עצמן אינני מתעניין, אלה הרי יצורים חלשים ומעוררי תיעוב – דעתי נתונה כולה למספרים העולים מן הספירה, להם, כך אני מקווה, ימצא שימוש במועד מאוחר יותר, כגון התרת חידה שעד כה נחשבה חשוכת מענה. מדי פעם אני נוטל נמלה ומניחה בכוס זכוכית שקופה, והנימוק שאני מעלה לכך הוא זה: מאחר שממילא איני יודע מה התוצאה הרצויה, הרי הפעלת שרירות לב על תנועת הנמלים לא תעלה ולא תוריד את איכות התוצאה, שכן ברור לכל בר דעת כי הפעלת שרירות נוספת על שרירות קיימת לעולם לא תהא מסיטה את התוצאה מן השרירות. בני הדעת כבודם במקומם מונח, אך הנה שכחו את האלים הקדומים ואת רצונם שאינו שומע קול היגיון. כי בערוב היום כבר מלאה הכוס עד גדותיה, ועם כל יום שעובר כוס חדשה נוספת לשורה של כוסות רוחשות ונצורות, זרם הנמלים הנכנסות אל הקן נפסק כבר כליל, ובקרוב תחדלנה גם המעטות שנותרו בפנים להראות את ראשן. אכן, לא רחוק היום שבו תגבר שרירות הלב, לבי שלי, על השרירות שבה מתעמר העולם בברואיו. האם עלי להניף ידי לאות ניצחון או להודות שדבר וחצי דבר לא הבנתי בדרכי העולם?

4. [על העץ]

על העץ הגדול תלויים חתולי ענק, ישנים יומם ולילה ואינם זזים. לפעמים רוח חזקה מטלטלת את הענפים ויש שאחד מהם צונח אל האדמה. אני, תפקידי להחזירו למקומו שעל הענף. אני מעמיס אותו על כתפי – וזו כשלעצמה משימה מסובכת, הוא הרי גדול כמו טיגריס וכבד כמו פר – ומטפס באטיות, קודם על סולם שהושען על הגזע, ולאחר מכן במעבר זהיר מענף לענף. עם כל צעד שאני מתקדם אני עוצר למנוחה, אך עד שאני מניח את החיה המנומנמת במקומה כבר אפסו כוחותי. אני מתיישב על הענף ומציץ תחתי. על מנת לשוב אל האדמה עלי לחזור תחילה אל ראש הסולם, משם תהיה הדרך למטה קלה, אולם כל איברי רועדים מן המאמץ, והמרחק שאך לפני רגע חצייתי ועל גבי משקולת אדירה נראָה כעת בלתי ניתן לחצייה. מי יסחב אותי למטה על גבו? אני מביט ביצורים סביבי, שקועים בחלומות. פה ושם רטט עובר בפרוותם או לשון מלקקת את השפתיים. לעתים מגהק מי מהם בצווחה, והאחרים, ששנתם הופרעה, פוקחים עין כדי סדק ונוהמים לעומתו להסותו. ליושב בין הענפים נדמה אז כי העץ עצמו פתח פתאום בזמרה. לאחר שעה קלה אני אוזר כוחות ומנתב את דרכי מטה. לעת עתה המשימה הושלמה, אני מציין לעצמי, ובהצלחה רבה. אני אינני סיזיפוס, אני ממלא את חובתי ביושר. לפעמים, בערכי שרב, כשהרוח ממאנת לבוא, אני לופת את עמוד הגזע ומנער בכל כוחי.

5. [תצפית]

הבניין הגבוה עומד במרחק שווה בין הגבעות התוחמות את העיר מצפון ומדרום. לפנות ערב, מעמדת התצפית שעל הגג, אני צופה בזרזירים המרחפים בשמי העיר בלהקה גדולה. הם טסים מעל הכתים כענן שחור, חולפים במהירות על פני הגגות, משנים באחת, כבהינתן אות, את כיוון מעופם, מי מהם שהיה עד כה באגף נוטל את ההובלה והנחיל כולו פושט צורה ולוכש צורה. גג הבניין מגודר בשוליו בחומה נמוכה, אני רץ בעקבות הזרזירים מצדו האחד לצדו האחר עד שהערב יורד והציפורים נבלעות בשמים המתכהים. קו הרקיע הולך ומיטשטש. את מקומם של בתי העיר תופס מרבד אורות שמפצל את הפְּרָךְ החשוך למקטעים צפופים ומתעתעים. באחת מפינות הגג אני מדליק מדורה ומבשל קפה בפנינג'אן, האש מפיצה אור חזק ומעֵלָה עשן והלהבות הרוקדות מושכות את העין. שעה ארוכה אני יושב מול האש וממתין למים שירתחו. פעם

בפעם אני מביט סביבי, אך בעיני עוד בוהק אור המדורה ואיני רואה דבר. אינני יודע מתי קפץ המרחב כולו אל בין הקרשים הבוערים. אני מוזג את הקפה לכוס ומנקר בו בלגימות קטנות, המשקה החם משרה בי תחושה נעימה, אני מתכסה בשמיכה ונרדם. בשנתי שוב אני רוּדף אחר הזרזירים. כעת אני כועס על ההנאה הילדותית שהם שואבים משרטוט צורות בשמים, אני כועס על תמרוניהם המפותלים, המתפארים, על אדישותם שאינה שוֹעָה לסכנות.

יאניס ריצוס

יוניזת, שיר שביעי

הבית, הדרך, הצבר, קלפות השמש בחצר,
 אלה שהתרנגולות מנקרות.
 הם מכירים אותנו ואנחנו אותם. פה למטה
 בין שיחי הבתה
 נשל מעליו נחש העצים את חלצתו הצהבה.
 פה למטה עומדים צריף הנמלה וצריח הצרעה
 עתיר אשנבי הירי,
 באותו עץ זית שריד הציקדה דאשתקד וקול
 הציקדה של השנה,
 בפשתים צלף אחריה ככלב שנדם, מיסר
 עד מאור,
 כלב נאמן – בצהרים יושב תמיד לצד שנת
 האדמה שלך ומרחרח את ההרדופים,
 בצרכים מצטנף למרגלותיה ונועץ מבט בכוך.
 יש דומית אגסים המתרבים בין חלצי הקיץ,
 נמנום מים הבוהים בין שרשי החרוב:
 על סנרו של האביב שבעה יתומים רדומים,
 נשר מת למחצה בעיניו,
 ושם למעלה, מאחורי יער הארנבים,
 מתנבשת הקפלה של יוחנן הקדוש
 איש הצומות
 כמו לשלשת דרור לבנה על עלה פטל רחב
 שהחמה מיבשת.

לְרוּעָה הַזֶּה, הָעָטוּי בְּעוֹר כְּבָשׂוּי,
 יֵשׁ בְּכָל שַׁעֲרָה שֶׁל גּוֹפּוֹ נִהַר שֶׁהָיָה לְאַכְזָב,
 יֵשׁ לוֹ יַעַר אֱלוֹנִים בְּכָל חוֹר שֶׁל חֲלִילוֹ,
 וּבְמוֹטוֹ אוֹתָם סִיקוּסִים
 שְׂיֵשׁ בְּמִשׁוֹט שֶׁהֵלַם רֵאשׁוֹן בְּתַכְלַת הַדְּרָדְנָלִים.

אֵין צֶרֶךְ שֶׁתִּזְכֹּר. בְּעוֹרֵךְ הַדֶּלֶב
 מִמִּילָא זוֹרֵם דָּמָךְ, וְכֵן בְּעִירִית שְׂבָאֵי
 וְגַם בְּצִלְפִים.

הַבָּאָר הַדְּמוּמָה מַעֲלָה מִמַּעַמְמָקֶיהָ אֶל צִהְרֵי הַיּוֹם קוֹל עָגַל שֶׁכְּלוּ זְכוּכִית שְׁחוּרָה
 וְרוּחַ לְכִנָּה,
 קוֹל עָגַל כְּמוֹ הַכְּדִים הַקְּרוּמִים – אוֹתוֹ הַקּוֹל
 זֶה עֶדֶן וְעֶדְנִים,
 וְהַשְּׂמִים שׁוֹטְפִים בְּצַבֵּעַ הַלֵּילֶךְ אֶת חִלּוּקֵי הַנַּחַל
 וְאֶת עֵינֵינוּ.

בְּמִשְׁךְ כָּל הַלֵּילָה הוֹפֵךְ הַיָּרֵחַ בְּשָׂדוֹת
 אֶת גּוֹפּוֹת הַהַרְוּגִים הַגְּדוֹלִים,
 תָּר אַחֲרֵי פְּנֵיהֶם בְּאַצְבָּעוֹת פְּרָא קְפוּאוֹת
 כְּדֵי לְזַהוֹת אֶת בְּנוֹ לְפִי חֲתוּךְ סִנְטְרוֹ
 וּלְפִי גִבּוֹת הָאֶבֶן,
 מְחַטֵּט בְּכִיסֵיהֶם. תִּמְיֵד יִמְצָא דְבַר מָה. אָנוּ
 מוֹצְאִים דְבַר מָה.
 קִמַּע מִעֵץ הַצֶּלֶב. סִיגְרִיָה מְעוֹכָה.
 מִפְתַּח, מִכְתָּב, שְׁעוֹן שְׁנַעְצָר בְּשִׁבְעַ.
 אָנוּ שׁוֹב מְכוֹנִים אֶת הַשְּׁעוֹן. הַשְּׁעוֹת הוֹלְכוֹת.

כְּשִׁימְסוּ בְּגֵדֵיהֶם מְחַרְתִּים
 וְהֵם עֲצָמָם יוֹתָרוּ עִירְמִים בֵּין כְּפִתוּרֵי מִדֵּיהֶם
 כְּפִי שְׁפֹסוֹת הַשָּׁמַיִם נִשְׁאָרוֹת בֵּין כּוֹכְבֵי הַקִּיץ
 כְּפִי שְׁנוֹתָר הַנֶּהָר בֵּין הַהַרְדּוּפִים
 כְּפִי שֶׁהוֹלֵךְ הַמִּשְׁעוֹל בֵּין עֲצֵי הַלִּימוֹן
 כְּשֶׁנִּכְנַס הָאֶבֶב,

אז אולי נגלה את שמם ואולי נצַעַק אותו:
אוהב.

אז. ובכל זאת דומה שאותם דברים
רחוקים מאוד,
דומה שהם קרובים מאוד, כמו כשאתה אוהז יד בחשך ואומר ערב טוב,
כלך אמון מר כמו זה של הנכרי
השב אל בית אביו
ואפלו קרוביו אינם מזהים אותו,
כי הוא התודע בינתים למות
והתודע לחיים לפני החיים ומעל למות
והוא מכיר ומזהה אותם. אינו מתמרמר. מחר,
הוא אומר. ובטוח
שהדרך הארכה ביותר היא זו הקצרה ביותר
ללב אלהים.

והנה כבר השעה שהירח מנשק אותו ליד האזן
בשמץ דאגה,
האצות, העציץ, השרפרף ומדרגות האבן
אומרים לו ערב טוב
וההרים והים והאצות והשמים אומרים לו
ערב טוב
ואז סוף סוף, בעודו מנער את אפר הסיגריה
מבעד לברזלי המעקה במרפסת,
הוא יכול לבכות מרב בטחונו
הוא יכול לבכות מרב הבטחון של העצים
ושל הכוכבים ושל אחריו.

אתונה, 1945-1947

מיוונית רמי סערי

מחמוד דרויש

כמקרה סתום

בביתו של פבלו נרודה, על שפת
האוקיינוס השקט, נזכרתי ביאניס ריצוס.
אתונה קדמה את הבאים מן הים
באמפיתאטרון שהואר בקריאתו של ריצוס:
"הו, פלסטין,

שם העפר

ושם השמים,

את תנצחי..."

חבקני. אחר כך הציג אותי, מתנה את אות הנצחון:
"זה אחי."

והרגשתי כאלו נצחתי, ונשברתי
כחתיכת יהלום, ולא נותר ממני דבר זולת האור /

במסעדה חמימה אנו מחליפים כמה געגועים

לארצותינו הישנות וזכרונות על

המחר: אתונה העתיקה הייתה יפה יותר.

אך יבוס – היא לא תסבל יותר. הרי הגנרל

שאל את רעלת הנביא כדי לבכות ולגנב

את דם הקרבנות: "יקירי האויב!

הרגתי אותך בלי להתכוון, אויבי היקר,

משום שהפרעת לטנק שלי" /

ריצוס אמר: אך ספרטה נשברה

במעוף הדמיון האתונאי. האמת

והצדק תאומים המנצחים יחד. אחי

לשיר! לשירה יש גשר על פני

אֶתְמוּל וּמָחָר. אֶפְשֶׁר שְׁסוּחֲרֵי הַדְּגִים הַיְגָעִים
יִפְגְּשׁוּ עִם אֵלֶּה הַיּוֹצְאִים מֵהַמִּיתוּלוּגִיָּה.
אֶפְשֶׁר שְׁיִשְׁתּוּ יַחַד יֵין.

אֲמַרְתִּי: מַה־יִּשְׂרָה? מַה־יִּשְׂרָה בְּסוֹפוֹ
שֶׁל דְּבָר?

אָמַר: הִיא הַמְּקָרָה הַסְּתוּם, שְׂרָה,

יְדִידִי, הִיא אוֹתָם גַּעְגּוּעִים אֲשֶׁר אֵין
לָהֶם פֶּשֶׁר, בְּאֲשֶׁר הִיא הוֹפֵכֶת דְּבַר לְחִזּוֹן רוּחַ, וּבְאֲשֶׁר
הִיא הוֹפֵכֶת חִזּוֹן רוּחַ לְדְבָר. אַךְ הִיא עֲשׂוּיָה לְתֵת פֶּשֶׁר
לְצַרְךָ שֶׁלָּנוּ לְהַתְחַלֵּק בִּיפִי הַכֶּלְלִי... /

אֵין יָם בְּבֵיתוֹ בְּאֶתוֹנָה הָעֵתִיקָה,
שֵׁם הָאֵלוֹת הָיוּ מְנַהֵלוֹת אֶת עֲנִינֵי הַחַיִּים
עִם בְּנֵי הָאָדָם הַטּוֹבִים, וְשֵׁם אֱלֹקֵטְרָה הַנְּעֵרָה
מְסַתּוֹדֶדֶת עִם אֱלֹקֵטְרָה הַזְּקֵנָה וְשׂוֹאֵלֶת אוֹתָהּ:
הַאֲמַנָּם אֲנִי אֶת?

אֵין לִיָּלָה בְּבֵיתוֹ הַצֵּר הַמְּסֻתָּגָף
מֵעַל גִּגּוֹת נְבָטִים עַל חֶרֶשֶׁת הַמְּתַכֶּת.
צִיּוּרָיו כְּמוֹ הַשִּׁירִים בְּצַבְעֵי מַיִם, וְעַל רִצְפַּת
הַסְּלוֹן שֶׁלוֹ סִפְרִים מְרֻצָּפִים כְּמוֹ חֲצִץ מְלָקֵט.
אָמַר לִי: כְּשֶׁהַשִּׁירָה עוֹמֶדֶת עַל שְׁלָהּ, אֲנִי מְשַׁרְטֵט
עַל אֲבָנִים פְּחִים אֲחֵדִים לְלִכִּידַת קִטוֹת.
אֲמַרְתִּי: מִנֵּי־מַגִּיעַ אֶל קוֹלְךָ
הַיָּם, בְּעוֹד הַיָּם מְסִיחַ דַּעְתוֹ מִמֶּךָ, יְדִידִי?
אָמַר: מִצַּד הַזְּכֻרֹנוֹת, גַּם
אִם "אֵינְנִי זוֹכֵר שְׁהֵייתִי קִטָּן".
נוֹלְדֵתִי כְּשֶׁלִּי שְׁנֵי אֲחִים אוֹיְבִים:
כְּלָאִי וְחָלִיִּי.

– ואיפה מצאת את הילדות?

– בתוכי הרגשי. אני הילד

והסב. ילדי מלמד את סבי את המטפורה.

וסבי מלמד את ילדי להתבונן בחוצי.

חוצי תוכי

כל אימת שכלאי צר אני מתפזר בכל,

ולשוני מתרחבת כמו פנינה שכל אימת שהליל

מאפיל היא מאירה /

ואמרתי: למדתי ממך הרבה. למדתי

כיצד לאמן את נפשי להתעסק באהבת

החיים וכיצד לשוב בים

התיכון בחפזים אחר הדרך והבית או

אחר שניות הדרך והבית /

הוא לא שעה לברכת השלום. הגיש לי קפה.

אחר כך אמר: אודיסאוס שלכם ישוב בשלום,

הוא ישוב... /

בביתו של פבלו נרודה, על שפת

האוקינוס השקט, נזכרתי ביאניס ריצוס

בביתו. באותו זמן הוא נכנס

לאחד המיתוסים שלו, ואמר לאחת האלות:

אם אין מנוס אלא לצאת למסע, יהא זה אפוא

מסע נצחי!

מערכת גיא רוז-גלבע

אורי ש. כהן

דרך הישר: ברנר של אניטה שפירא

כתיבה היא במידה רבה הנושא של הספר "ברנר: סיפור חיים", הביוגרפיה השלישית שאניטה שפירא כותבת על דמויות מרכזיות בתולדות היישוב, אך גם הראשונה שהיא כותבת על סופר, ועוד על סופר מרכזי כמו ברנר. במחשבה שנייה אני לא יודע מה פירוש סופר "כמו ברנר", אבל אני כנראה מתייחס למה שמכנים "מיתוס ברנר", וכבוגר מערכת החינוך הישראלית מכיתה א' ועד הדוקטורט, מעולם לא נתקלתי בו ישירות. לא שאיני יודע במה מדובר, אבל נראה לי חשוב לציין שהספר של שפירא מופיע יותר על רקע של שכחה מאשר על רקע של נוכחות.

כל זה רלוונטי משום שהסיפור שאניטה שפירא מספרת הוא סיפורו של אדם אשר סביב דמותו פעלה תעשיית שיח שלמה, שנועדה, בין היתר, להביא לפנינו את "ברנר האדם", אולי מתוך תחושה מוצדקת, שהיה דבר כזה, והוא שונה מ"ברנר הכותב", בין אם כתב ספרות, מכתבים, רצונות או פיליטונים. תחושה מוצדקת, אני אומר, משום שהמחיקה של הסובייקט איננה אשליה או תוצאה של קריאה פרשנית "לא טובה", אם יש דבר כזה, אלא המהות של הפרויקט הספרותי של יוסף חיים ברנר, שאנחנו, כמו כותרת הספר של שפירא, פשוט קוראים לו "ברנר". כרגע, החיפוש אחר ברנר זה, ה"עובדתי", ה"אמיתי", ה"היסטורי", אם תרצו, מתבצע בידי היסטוריונית, מתוך האסכולה שלצורך העניין נכנה אותה "תולדות עם ישראל", ובתוך האסכולה הזאת היא מייצגת את התפקיד האידיאולוגי של האסכולה הזאת, קרי ציונות, ובצורה בוטה למדי. וזה, כפי שאבקש להראות, עניין מאוד אקספרסיבי, שגוזר ונגזר מתוך מערכת של הנחות ואמונות אשר מן הראוי לדרן בהן.

מתחילה, אי אפשר לטעון כי חסרה לנו, ביחס לברנר, עבודה היסטורית וגם לא ספרותית. יצאו כבר שתי ביוגרפיות על ברנר הצעיר, וכמה אוספים של זיכרונות, ועוד מכתבים ואיגרות שהיו יכולים להקנות, למי שהתעניין, תמונה די ברורה של ברנר. זה, ככל הנראה, הצד השני של "מיתוס ברנר": הצורך

האובססיבי של התרבות העברית לכסות על הזוועה העולה מן המוות¹. מבחינה זו, הביוגרפיה עושה את עבודתה ההיסטורית נאמנה. שפירא שולטת במקורות, ומיטיבה לחבר ביניהם ליצירת תמונה עשירה מאוד. היא גם מוסיפה על קודמיה מכתבים ותעודות המאירים את הפרשיות המרכזיות בחיי ברנר בצורה נאה. כשהביוגרפיה מגיעה לטפל בשנותיו של ברנר בארץ, השליטה שלה במקורות, ובמיוחד בדבר החמקמק הזה הקרוי "רוח התקופה", ממלאת את הספר תנופה, והקריאה שועטת ממש אל קו סיום ברנרי, כשהקורא, או לפחות הקורא הנאמן לשפירא, מוצא את עצמו פחות או יותר אומר "אמן, אמן".

ואולם, לאחר הקריאה נותרו לא מעט שאלות בלתי פתורות, שאולי אין ספר כזה צריך להשיב עליהן, ובכל זאת אני מבקש להעלותן. הדבר הראשון הבולט לעין הוא סוג הקריאה שמבצעת המחברת. שפירא בוודאי תסכים, ואף נדמה לי כי היא אומרת זאת במפורש, שאין היא אשת ספרות, כלומר את הסיפורים של ברנר אין היא קוראת מתוך כוונה לפרשם, אלא – כך אני מניח – מתוך חתירה לתיאור עובדתי. מאליו יובן כי בלי בירור ממשי של הקשר הבעייתי בין ספרות לממשות, דומה כי הספר פועל לאור גישה עממית, לא אקדמית, לפיה "הכל ברור והספרות היא שיקוף של המציאות".

מכאן נגזרת פרקטיקת הקריאה של שפירא בטקסטים הללו, ההופכת את הכניסה אל הספר לבעייתית. הרי לא צריך להיות פוסטמודרניסט גדול בשביל לחשוך בקריאה לא פרשנית, המניחה כי הכתוב הוא אוסף של עובדות, כאשר מדובר בטקסטים שנכתבו בידי סופרים. למחברת יש כמה אסטרטגיות להתמודדות עם בעיה זאת, והעיקרית שבהן היא צמצום ממדיהם של הטקסטים של ברנר בתוך הטקסט שלה. ברנר כמעט אינו מופיע בגופו הטקסטואלי. סיפוריו נקראים מתוך חיפוש עיקש אחר עלילה שלא תמיד קיימת, וגם הפובלציסטיקה מצוטטת בעזרת פרפראזות על תוכנן (שתמיד הן פרשניות בטיבן), החוסמות את גישת הקורא אל האמביוולנטיות של הטקסט הברנרי, שתמיד אומר גם את מה ששפירא קוראת בו, אבל גם דברים אחרים לגמרי, שהמחברת אינה מניחה לקורא לראותם. מעל הכול, זוהי הכרעה ספרותית-סגנונית, והמחברת, שאולי איננה אשת ספרות במובנים המקובלים, היא בהחלט סופרת, וכמיטב הסופרים, אפילו כמו ברנר עצמו, הטיעון שלה אינו מצוי בהכרח במישור גלוי, אלא מגולם בסגנון, וביכולתו של הטקסט לדבר גם מתוך שתיקה.

1 וראו את הניתוח של טלאל אסד על הגופה חסרת הזהות שרק פעולת השיח יכולה "לקדש את מותה". Talal Asad, *On Suicide Bombing*, New York: Columbia, 2007, pp.78-79.

הדוגמא הבולטת ביותר לכך תופסת מקום מרכזי מאוד בכיוגרפיה הזאת: השאלה על חיי האהבה של ברנר. זו אינה שאלה רכילותית אלא עקרונית, והיא נוגעת בעצם הסוגיה של "ברנר הלאומי". שפירא, אפשר לומר מראש, קוראת את ברנר ה"סטרייט", ועושה זאת בקריאה "סטרייטית". היא אינה רואה ואינה מזכירה את היחסים של ברנר עם גברים. היא אמנם מזכירה את המינויות הלא-ברורה שלו, אבל מותירה את הדברים ממוסגרים מאוד: עם נשים היתה זו אהבה; עם גברים – ידידות, גם אם ידידות עזה. באחד העמודים בספר מתוארים יחסיו עם שרה מרמור ועם חיה וולפסון כ"פרשיות אהבה", ופיסקה אחת לאחר מכן מתוארת פרשת גנסיין "כמסכת ידידות שראשיתה בימי הילדות".²

צורת הטיעון הזאת – הספרותית, לגמרי ספרותית – שבה וחוזרת לכל אורך הביוגרפיה, ומפיקה "סטרייטיות" הנשענת על מעט מאוד עדויות לאהבה עם נשים, לעומת שפע מהמם של עדויות לאהבת גברים. אין בעניין זה גזירה שווה. כאשר מדובר על שרה מרמור, מובאות מילות האהבה שבראש מכתב אליה כעדות לאהבה, אך כאשר מגיעה המחברת לגברים, שפע האהבה מתפרש כידידות: "ברנר היה זקוק תמיד לידידי נפש שבחברתם ירגיש חופשי ומקובל" (עמ' 142). זאת אכן פרשנות אפשרית, אבל האבחנה הבוטחת הזאת בין אהבה לאהבה תמוהה מאוד, מה גם שמערכות היחסים של ברנר עם גנסיין, ביילין, שופמן ושמעונוביץ – שעם כל אחד מהם קיים חיי זוגיות אינטנסיביים לא פחות מאשר עם חיה ברוידא – קוראות תיגר על אבחנה זאת. על המידה שבה מדובר בעניין פרשני ספרותי אפשר להבין מן האופן שבו מצטטת שפירא את דבריו קורעי הלב של ברנר על גנסיין ב"הצירה", ובעיקר מבחירתה להשמיט את המשפטים הבאים:

מה היה לי אורי ניסן עד בואו אלי ללונדון – לא הייתי יכול להגיד גם אילו חפצתי. על פי מסיבות חיי אין לי אף שורה אחת מכל המכתבים הרבים אשר כתב אלי עד שנת תרס"ד, ולא אוכל לזכור גם דיבור אחד ממה שכתבתי אני אליו. יחס אמיתי, שורשי, היה ביננו תמיד, מיום שהכרנו איש את רעהו, אך כמו מתוך הערפל נשקף לי היחס ההוא. אהבה? בוודאי ובוודאי בכל אופן מצדו.³

כאמור, את הדברים הללו משמיטה שפירא, המתחילה את הציטוט רק במשפט הבא: "את האיש העדין, רם הקומה והרגש וטהור הנפש והרוח הזה אי אפשר

2 אניטה שפירא, ברנר: סיפור חיים, תל אביב: עם עובד, 2008, עמ' 123.

3 יוסף חיים ברנר, "אורי ניסן (מילים אחדות), כתבים ג', עמ' 155, ראו גם עמ' י"א של ההערות לכרך ג'.

שלא לאהוב" ... (ברנר, עמ' 130) כלומר מדובר באהבה כללית, מופשטת, לבטח לא מינית.

הענין הזה, כאמור, איננו רק רכילותי, וגם יחסים עם נשים היו לו, לברנר, בוודאי, אבל לא צריך להיות אנטי-ציוני בשביל לקרוא את מה שכתוב כפשוטו, ולהבין שבאהבה מדובר, ולמה לא להאמין לברנר כשהוא כותב זאת? מה פשר פעולת השיח שהופכת את האהבה הברורה והיפה הזאת לידידות, ואפילו ידידות נפש? אולי אין זה ביטוי של הומופוביה מצד שפירא, אולי אין כאן עניין מטופש של התנגדות למיניות הומואית, אבל בהחלט יש כאן, ולאורך הספר כולו, סטרייטיות עקרונית הקשורה, נדמה לי, בכל מיני נגזרות של הביוס (bios) של החיים עצמם, ובקשר בין הביולוגיה לביוגרפיה ולביופוליטיקה הציונית.

הביוגרפיה, כידוע, היא כתיבה על חיים, ובמקרה זה, השימוש בכותרת "סיפור חיים" אינה תמימה כלל ועיקר, ומבטאת את המודעות לכך שנכתב כאן סיפור חיים, ולא סיפור על החיים עצמם. מי שקרא את הספר הזה, או את "ברל" מאת שפירא, או את "יגאל אלון", יודע כי זה אכן מה ששפירא עושה: מספרת את החיים. ואצל ברנר, החיים והכתיבה, החיים והספרות, אלה כביכול עומדים על הפרק. אבל הרי מדובר ביותר מכך, ואני מניח שמדובר בדרך בה נקשר סיפור חייו של ברנר בסיפור הציוני. אף שחי בארץ, והיה רק "ציוני לטנטי", כפי שמכנה זאת שפירא עצמה, הקשר הזה אינו ברור, ושפירא מבינה את זה, אחרת לא היתה משתמשת בביטוי המוזר "ציוני לטנטי".

הדגש על הסטרייטיות של ברנר קשורה בהבנת מחקר ההיסטוריה כמדע, ובמיוחד את "תולדות עם ישראל" כמדע של המדינה. הדגש בכתיבה כזאת הוא על ההולדה, על ברנר האב, והוא גם מאפשר לכתיבה של ברנר לסמל את מחברה בצורה ישירה. שפירא מודעת לכך שהשלכה פשוטה מהספרות אל החיים איננה אפשרית, ואף ברנר אומר זאת בבירור. ואולם, כשהיא חמושה באיגרות, היא עושה בדיוק כך: משליכה מהספרות אל החיים. וכשהיא מנסה לפרש את הספרות, כלי הפרשנות המרכזי שלה הוא הסימול. כך, בדיונה על "מסביב לנקודה", היא כותבת: "דוידובסקי מסמל את יצר המוות" (שפירא, עמ' 67) ו"כוונות ההתאבדות של אברמזון באותה יצירה מסמלות את הכוח האפל, את הנטייה להרס עצמי הגלומה במשיכה אל דוידובסקי" (עמ' 68). הדברים נעשים ברורים, כך נדמה לי, כשרואים עד כמה מאיימת החריגה מן הביולוגיה, לאו דווקא על הכותבת, אלא על ברנר עצמו ועל התרבות שבתוכה נקרא. ההומוסקסואליות הברורה של ברנר, הבולטת כליכך בספרות ובקריאה הספרותית, שונה מהמהלך הלינארי, העלילתי של שפירא, לפחות בהיותה מהלך

אלטרנטיבי למיניות הביולוגית שתכליתה התרבות, מהלך הנתפש כמאיים על היכולת לקשור בצורה ישרה בין האב הביולוגי לאב הספרותי, ולאב שבשמים, כפי ששפירא עושה, למשל, כשהיא קוראת את "בחורף" ואת המכתבים של ברנר לגנסיין כביוגרפיה: "המרידה באב היתה גם כפירה באב בשמים, או לפחות מרידה במרותו. החזרה בתשובה היתה קבלת המרות של האב הביולוגי ושל האב בשמים" (עמ' 21).

שוב אנחנו מוצבים בתוך הביולוגיה או הלידה, משום שלא צריך להיות הומו כדי לא להיות סטרייט. זה המקום שממנו אני מדבר. זהו גם מקום פוליטי, או לפחות ביו-פוליטי, במובן שבו ברנר תפס את הפוליטיקה היהודית. אין טעם ואין אפשרות להיכנס כאן לסבך השאלה מהי ציונות. מתוך סיפור חייו של ברנר, כמו מתוך כתיבתו, קשה להבין מה היתה עמדתו, ואם היה ציוני או לא. שפירא מקדישה מאמצים ספרותיים לא מעטים כדי להראות ש"אחרי הכל היה ציוני", לפחות בצורה האלגנטית בה היא פוסלת את קשריו המוקדמים עם מפלגת הבונד היהודית, האנטי-ציונית, ואת "התעקשותו לרדת" מפלשתינה, משהגיע אליה. מה מתוך הדברים של ברנר מחזק או שולל את התיזה של שפירא, קשה מאוד לדעת, כיוון שהפובליציסטיקה שלו היא בעיקר על דרך השלילה, והוא ממעט מאוד, ובעצם כמעט נמנע מלומר דברים שאפשר להיאחז בהם.

עם זאת, בעמדות המפורשות של ברנר בדבר העדר הייחוד של ארץ ישראל, ובאי התנגדותו לרעיון אוגנדה, אפשר לראות ראייה לכך שהארץ לא מילאה תפקיד חשוב בתפישתו את הפוליטיקה של היהודים. שאלת הטריטוריאליזם של ברנר אינה פשוטה, ובתיאור הטריטוריאליזם הברור שלו אפשר לזהות נימה אפולוגטית מצד שפירא, בעיקר כשהיא מצניעה אותו בתוך תיאור חייו של ברנר בלונדון, וסביב החלטתו לנסוע לארץ ישראל (עמ' 76-101). גם על סמך הפובליציסטיקה של ברנר קשה לקבוע מה היתה בדיוק עמדתו, ואפילו ברינקר, בוויכוחו עם יוסף גורני, מתקשה להגיע למסקנה בעניין זה.⁴ הפתרון של שפירא הוא לראות בברנר בעל השקפה לאומית שאינה מחויבת לפתרון זה או אחר:

דומה שברנר ראה עצמו אז כיהודי לאומי, שלב הלאום שלו הוא יהדות מזרח אירופה, ולגורלה הוא חרד. הוא הדגיש את המרכיב הציוני לא במובנו המדיני, אלא במובנו הרחב יותר, התרבותי חברתי... זו היתה מחויבות נפשית יותר ממשנה אידיאולוגית... ברנר לא היה אידיאולוג, והשקפתו לא היתה מושתת על ניתוחים מטריאליסטיים, אלא על הלך רוח המבקש את ממלכת הצדק עלי אדמות (עמ' 76).

4 מנחם ברינקר, עד הסימטא הטבריינית, עם עובד, 1990, עמ' 104 והערת שוליים מס' 96 בעמ' 294.

מלבד התפישה הצרה של 'מהי אידיאולוגיה', מה שבאמת נעדר כאן, ולטעמי לאורך הספר כולו, קשור בשאלה 'מהו הלאומי'. הפיקציה של ציונות מעמקים בעלת "ממד תרבותי חברתי", ששפירא מציירת, אינה מקבלת הסבר, מה שמעיד על כך שאין במערך המונחים שהביוגרפיה מציבה משום תשובה לשאלה זו. התשובה בעיני קשורה בזרם הדומיננטי במחשבת המודרניות המערבית, הרואה את מדינת האומה כמדינה ביו־פוליטית. ברנר בוודאי לא חשב במונחים כאלה, אבל הוא בהחלט הציב את הדבר הלאומי בגוף (הלב היהודי), ומה שהעסיק אותו היה הצורך לנהל ולהציל את חיים היהודים במזרח אירופה, חיים שהופקרו. הקשר בין החיים שהופקרו לבין הפיכת השמירה עליהם וניהולם לנושאה של הפוליטיקה, מטופל בהרחבה בעבודתו של ג'ורג'ו אגמבן. את ההסבר האלגנטי ביותר למושג נותן אגמבן עצמו: ה'הומו סאקר' הוא זה שלגביו כל אחד הוא ריבון, בעוד שהריבון הוא זה שלגביו כל אחד הוא הומו סאקר.⁵ רוברטו אספוזיטו מפתח את האבחנה הזאת באמצעות המושג *immunitas* (חיסון), שקושר את הריבונות בראייה של הלאום כמאסה ביולוגית הדורשת ניהול והגנה. כמו בחיסון הרפואי, השמירה על החיים עוברת דרך ההחדרה של המוות אל הגוף הפוליטי (ההגנה העצמית, הקרבת החיים כדי לשמור עליהם), ומכאן הקשר הסמנטי ממש בין החיסון לבין הקהילה *cummunitas*.⁶

אמנם ברנר אינו משתמש במונחים הללו בדיוק, אבל נדמה לי שאפשר לראות איזה דגש הוא שם על "החיים" ועל "ההגנה העצמית", ככיוונים מקבילים של תפישה פרוטו־ביו־פוליטית. בהקשר זה מעניין לבדוק אם "מאורע ברנר" אכן תומך בראייה כזו.

"מאורע ברנר" הוא, כידוע, אותו פולמוס שהתחיל בסוף 1910, כשברנר הפגין בוז כלפי התפישה לפיה ה'שמד' הוא בעיה של העם היהודי. בעקבות דבריו של ברנר, שלעגו ל"היפנוז של עשרים וארבעה הספרים", היתנה הוועד האודיסאי את המשך התמיכה הכספית בביטאון "הפועל הצעיר" בסילוקו של ברנר מהמערכת. התיאור ששפירא מעניקה לאירוע מציג את הדיון במונחים שבהם התנהל, כלומר כמאבק על חופש הבעת הדיעה. ואולם, ההגנה המרכזית שלה זכה ברנר מצד בני הזמן היתה שונה: דבריו אולי אפיקורסיים, אמרו תומכיו, אבל "הם יוצאים מן הלב". ברנר עצמו, יש לומר, התקשה לראות בעניין

5 Giorgio Agamben, *Homo Sacer: il potere sovrano e la nuda vita*, Torino: Einaudi, 1995, pp.93

6 Roberto Esposito, *Communitas; origine e destino della comunità*, Torino: Einaudi, 1998, pp. 14; Bíos, Torino: Einaudi, 2004, pp. 41-42.

זה שאלה של חופש ביטוי, ואף הוא הכיר בזכותו של הוועד באודסה לעשות בכספו ככל העולה על רוחו. הטענה כי מדובר בחופש הביטוי מבוססת על קבלה מלכתחילה של הסוגיה שעליה עמד למעשה הפולמוס: מיהו יהודי. התשובה של ברנר היתה ביו־פוליטית באופיה: יהודי שוב אינו מי שמאמין בדברים מסוימים, או ממלא אחר מצוות מסוימות, אלא מי שנולד יהודי ואינו יכול להשתחרר מכך. הקשר בין הלב, כאיבר החישה הלאומי, לבין התפישה הביו־פוליטית, נראה לי ברור, כמו גם התמיכה של בן גוריון בברנר.

כבר אין זה משנה מה חושב היהודי, וגם לא מה הוא באמת עושה, אלא מה שהוא "בגופו". אמנם, בעולם של ברנר, אפשר להשתחרר גם מהביולוגיה, או לפחות להיות אדיש אליה, וכמובן שאדם יכול להתנצר, וכנוצרי ודאי שלא יחסר לפרויקט הלאומי היהודי. אפשר לראות כאן את הקו הישר, הסטרייטי, המחבר בין התפישה הביו־פוליטית של הציונות ושל ברנר עצמו לבין הקריאה שלו כסטרייט. ג'ודית באטלר, ב"טענת אנטיגונה" שלה, מעמידה זאת כך:

הנחת היסוד של הסמלי היא שנורמות שארות יציבות מקיימות את מסגרת המובנות החיונית לתרבות [...] בתרבות הפופולארית היא נשלפת על ידי "מומחי" פסיכיאטריה ומתווי מדיניות, כדי להדוף את התביעות התחקיות של התנועה החברתית, המאיימת לחשוף את השיבושים המקננים בלבי־ליבה של הנורמה ההטרסקסואלית.⁷

עולה מכאן סוג של פיצול: מצד אחד הזהות הגברית ההטרור־נורמטיבית, המוכתבת בידי הביולוגיה, הלידה והתולדה – זהות היסטורית, שאי אפשר להשתחרר ממנה, גם אם מבטלים את התולדות ובזים להיסטוריה. מצד שני האפשרות ההומוסקסואלית, או לפחות האפשרות הלא־סטרייטית, הספרותית, הנחשבת "שלא כדרך הטבע", אבל דומה כי היא טבעית יותר לברנר, והיא האפשרות היחידה למהלך יצירתי בתחומי הביולוגיה. דרך זו חסומה בפני ברנר מסיבות שונות, ומכאן – אם רוצים – הבושה, אי האהבה לגוף, כפי שמכנה זאת שפירא, או השאיפה לביטול של הסובייקטיביות, כפי שאני מכנה זאת. והבושה היא קודם כל הבושה להיות יהודי באירופה הלאומית והגזענית של התקופה. זוהי בושה שהפתרון היחידי האפשרי לה נמצא באדמה הלאומית, המאפשרת מוות קורבני, מזוכיסטי, נוסח ישו.

גם עגנון שם לב לכך שברנר, ללא ההומוסקסואליות שלו, ללא אהבה, ללא הספרות, איננו איש נעים במיוחד. צדיק נסתר? אולי, אבל גם רגזן וגזען

7 ג'ודית באטלר, טענת אנטיגונה, תרגמה דפנה רו, עמ' 95

וצייקן ושונא נשים מובהק. בדרכו המרושעת והאלגנטית הוא חיסל לרבים את האפשרות לקרוא את ברנר כסופר, כשאמר "ברנר לא היה בעל דמיון". נראה לי כי את דעתו על ברנר הסטרייט היטיב להביע כשסיפר על הלילה בו הכיר ברנר את חיה ברזידא (תיאור שכולו שקרים, על פי שפירא). באותו לילה ממעך ברנר את כובעו בזעם, לאחר שהבחור שהביא את ברזידא שואל אם מצאה חן בעיניו. עגנון מרים את הכובע ומלווה את ברנר: "ביקשתי ליכנס עמו, אבל הוא נעל את הדלת בפני". עגנון הולך לחדרו, קורא בספר והנה ברנר בחלון:

ירדתי ממיטתי ופתחתי לו ואמרתי, אחלוט תה ונשב ונשתה. אמר ברנר, מוטב שנטייל. שנינו עייפים היינו ולא טיילנו. ישבנו ודיברנו עד הבוקר ואת הנערה ואת הבחור לא הזכיר. כל שיחתנו על ערי חוצה לארץ היתה, על הגנים ועל המגרשים שבלונדון שאנשים ונשים נפגשים שם ואין עינו של אדם צרה במעשה חברו.⁸

בדרכו הדקה מן הדק, מתאר עגנון את ברנר, כמי שקודם כל מאוהב בעגנון. נעילת הדלת, הגישה אל החלון, הישיבה על המיטה, השיחה לאורך הלילה, וכל זאת, מיד לאחר שפגש את אשתו לעתיד. ומה שעגנון בעצם אומר הוא: מה כאן אהבה ומה דבר אחר. גם הבושה שמתבייש ברנר, הכמיהה לחוץ לארץ, למקום שבו הגוף איננו עניין ציבורי-פוליטי, נראית לי כאילו היא מדברת בעד עצמה. "ברנר קידש את חייו במותו ואת מותו בחייו", אומר עגנון, ונדמה לי שזאת איננה מליצה ריקה, אלא ביטוי אמיתי של הפיצול בתוכו, שחלקיו שלובים זה בזה.

בסיכומו של דבר סיפור חייו של ברנר על פי שפירא מוטל לפנינו כמות שהוא: מדויק, מדוקדק, מלא עניין, סוחף בעלילתיות שלו. האם זו התמונה כולה? מבחינה מסוימת כן. קשה לדמיין ביוגרפיה שתעסוק בתולדות חייו של ברנר ותוסיף הרבה. ובכל זאת, הספר "ברנר", כשמו, עוסק בשם האב, כלומר בחיים שקודשו במוות. כך נותרנו רק עם הספרות המקדשת את החיים. מכאן חשיבות הקריאה הלא-סטרייטית, שהיא גם הדרך היחידה הפתוחה בפנינו למצוא בתוך המסורת שלנו, ולא מבחוץ, את המומנט הרדיקלי, את המוצא מהסמטה שאליה נקלענו. אולי אי אפשר יהיה לכתוב על ברנר, בלי להתייחס לסיפור חייו כפי שהביאה אותו אניטה שפירא, אבל חובה עלינו, כאנשי ספרות, להוסיף לברנר את החיים, לא כפי שחי אותם, אלא כפי שכתב אותם.

8 שמואל יוסף עגנון, מעצמי אל עצמי, תל אביב, 1976, עמ' 136.

רחל דנה פרוכטר

חלמתי

חלמתי שאבא שלי מת
 לא קראתי אבא'ה
 לא קראתי אלי אלי
 אָמרו לי להודיע לאיסטנבול
 כּמה זמן ידעתי
 כּכר הודעתי
 הנחתי לגופתו להתישב בתוך גופי
 לפשט ידים לידים
 להרגיל רגלים ברגלים
 לראות
 איפה אצבעות ההשפלה
 ואמות הקרבן
 ובהן הכאב
 וזרת הדמיון
 ורק כשהגופה החלה לקטון, לרקב
 כמהתי למשפחה באיסטנבול
 לפרש את צלומי הזר צוחק במימי הבוספור
 להכיר את זה שירידי במיתרי המנדולינה
 להריח את שרידי הזעה על הגופיה הלבנה
 לאהב את נימי הגעגועים המתרחקים בעיניו.

אחר כך שוב הייתי הילדה ההיא
 ישובה על גדר חלודה מול הים
 זקופה לרוח, קשובה להמיה
 רחוקה מן הזמן.

חיה משב

שלושה שירים

צביה בתיה

שָׁמָּה הָיָה צְבִיָּה בְּתִיָּה
 או בְּתִיָּה צְבִיָּה
 שֶׁהִיְתָה הוֹלֶכֶת בֵּין הַחֲדָרִים
 כְּמוֹ הַלֶּכֶה בֵּין אַרְצוֹת
 וּבְצַדֵּי הַשָּׁבִיל
 חֲלָצוֹת מְדִיפוֹת זַעַת בְּעֵלְיָהּ
 – בְּעֵלְיָהּ וּבִתְהָ

הַחֲלוֹן הַצָּפוֹנִי
 שֶׁכָּר אֶת עוֹרָה בְּרוּחוֹת מְדָמוֹת
 עַד כִּי רָחֲשׁוּ הַבְּגָדִים
 עַל הַמְתָּלָה
 כְּמוֹ עֲנָפֵירוֹ שֶׁל עֵץ אוֹ שִׁיחַ

הַלָּבָן הָיָה בְּתוֹכָהּ
 כְּמוֹ הַמֶּשֶׁךְ שֶׁל יָדָהּ
 אוֹ רַגְלֶיהָ
 רַק כְּשֶׁגָּרָד, אוֹ כְּאֵב
 הַתְּנַפֵּחַ
 פְּתָאוֹם
 לְמַמְדִים שֶׁל קִיר
 לָכֵן יָכְלָה לְהִסְתַּכֵּל
 בָּהּ

דֶּרֶךְ דְּוָדִים רַבִּי קוֹמוֹת תְּרִיסִים

פְּעָמִים בְּיוֹם הֵיטָה נּוֹפְלֵת מִבֵּיתָה

54 מְדַרְגּוֹת

בַּתְּחִיתִית הֵיטָה מִתְעוֹרֶרֶת

(מה קורה לאדם בעמק של 54 מדרגות?)

אוֹסֶפֶת אֶת בַּתָּה אוֹסֶפֶת

אֶת בַּעֲלָהּ בַּתּוֹךְ מְעִיל

וּמְמַהֶרֶת

תִּכְפֹּף הַחֲבִיתָה נִשְׂרַפֶּת גִּלְגַּל מְכוֹנֵת הַכְּבִיסָה מִתְנַתֵּק וְעָף לְחֻלְל

הַמְקַרֵּר מְטַרְטֵר מְטַלְטֵל אֶת הַבְּרָגִים

הַחוּצָה דִּלְתוֹת הָאֲרוֹנוֹת נִפְתָּחוֹת נִסְגְּרוֹת נִפְתָּחוֹת

הִיא פּוֹתַחַת אֶת הַדֵּלֶת

נִכְנָסֶת יִלְדָה אִשָּׁה וְגִבֹר

דֵּלֶת הָאֲרוֹן נִסְגְּרֶת

בַּתּוֹךְ הַחֲבִיתָה יּוֹשְׁבִים – אִשָּׁה יּוֹשֶׁבֶת

חֵם לָהּ שֶׁם, וּבְרוּר

מֵה בְרוּר לָהּ הִיא לֹא זּוֹכֶרֶת

רַק שְׂאִינָה יְכוּלָה לְשׁוּב

לְהִיּוֹת לְפָנַי שֶׁהִפְכָה אִשָּׁה יִלְדָה גִּבֹר

[גפרורים]

הַכֵּל יִכַּל לְהִדְלֵק בְּרִגְעַ

אֶבֶל רִגְעַ זֶה מִשְׁהוּ שְׂצָרִיךְ

לְחִכּוֹת בְּשִׁבְלִי

אֲנִי סוֹפְרֶת אֶת הַגְּפָרוּרִים

חֵמֶשׁ בְּיַד יְמִין וְחֵמֶשׁ בְּשִׁמְאֵל

בֵּינֵתִים אֶצֵּא לְסָבוּב

נוֹסֶף חֵיּוֹךְ נוֹסֶף, מֵה אֲנִי יוֹדַעַת

יּוֹתֵר מִזּוֹ שְׂיּוֹשֶׁבֶת עַל הַסֶּפֶסֶל?

רַק שְׂאִינִי יְכוּלָה לְשֻׁבֶת

השְׂבִילִים בְּרוּרִים מְדִי
 עַד כִּי דְרָכִים אַחֲרוֹת אֵינָן
 מִתְקַבְּלוֹת עַל הַדַּעַת, עֵץ
 עוֹמֵד וּמִשִּׁיר עָלִים, פְּעַם עֲגָלִים, פְּעַם מְאָרְכִים
 וְאֲנִי חוֹשֶׁבֶת 'הֵהָא! הִנֵּה אַחֲרַת!'

מְרִימָה עֲלֶה יָבֵשׁ
 מְקַפֶּלֶת מְקַפֶּלֶת
 מְקַפֶּלֶת-וְשׁוֹכֶרֶת
 וְחוֹשֶׁבֶת שֶׁהָאֵשׁ מְהִירָה וְשִׁקְטָה וְנִגְמָרֶת

[כיליון]

אֵין תּוֹפְעוֹת טֹבַע בַּחֵם הַזֶּה
 רַק כְּלִיזֶן
 הַסִּפְיָן מִחֲלִיקָה טוֹב יוֹתֵר
 אֲבָל זוֹ כָּבֵד עֲבָדָה מְדַעִית
 הַגּוֹף דוֹחָה מְעֵלִיו
 בְּגָדִים וּמִים וְתַחֲנוּת
 וְאֵף לֹא פְעַם עוֹרוֹ סוֹמֵר
 הַחֲלָחֵלָה דְבִיקָה וְהַכֹּל מְנַגְּבִים
 מֵה שְׁטוֹב לִישָׁבֵן
 שֶׁל הַתִּינוּק טוֹב גַּם בְּשִׁבְלֶךְ

פְּעַם
 חֵינוּךְ שֶׁל תִּינוּק יָכֹל הִיָּה לְמִשְׁךְ אֶת הַשֶּׁמֶשׁ בְּזַנְבָּה
 שֶׁתִּרְאֶה לְעֵנִים. שֶׁתִּרְאֶה שְׂגֶשֶׁם יָכֹל לְרַדֵּת בְּאוּגוֹסְט
 הַיּוֹם, זוֹ רַק עֲבָדָה מְדַעִית
 שֶׁתִּינוּקוֹת מְחִיכִים

עמיר עקיבא סגל

אבירי ההיכל

התאדה שמן ילדותך
 ושריריך התעבו
 שערותיך שהתפזרו, פעם
 התקצרו והסתדרו
 כמו מחשבותיך, כמו עקרונותיך
 כמו עמידתך על שלך
 אצבעותיך שידעו מיתר ומכחול
 למדו את ההדק ואבק השרפה
 מה שפעם צרב את קצות אצבעותיך
 אתה מאמץ ללב
 ומה שאמצת ללב
 מפריע גם בזוית העין
 למדת לא לפחד ממה שממולך
 אלא ממה שמאחורי הגב
 ומה נאצל יותר מדגל
 מקפל באכל
 ומה יפה מגדוד גברים
 מזיפים המנוז, בגרון נחר
 קללה ויריקה כשהוא נגמר
 למדת לא להתלונן
 כי זו הדרך היחידה
 החיים על חד החרב
 ברוך הבא, אתה גבר.

תם היום

הוֹנֵף הַדָּגֶל הַלְבֵן
 כָּבֵד לֹא מְשַׁנֶּה מִי הַנִּיפּוֹ.
 שָׁבוּ הַכְּלָבִים לְמַלְנוּתֵיהֶם
 זָנְכֵם בֵּין רַגְלֵיהֶם
 מִי שֶׁנִּשְׁדָּךְ וּמִי שֶׁנִּנְשָׁךְ
 חֲזְרוּ זָבִי דָם וּמַגְלָה.

שָׁב לְבֵיתוֹ הַרִיק, פַּעַם נּוֹסֶפֶת
 נִדְחַק אֶל הַרִיק בְּמִקּוֹם לְמֵלֵאוֹ
 יָדוֹ שֶׁהִיָּתָה יִצִּיבָה עִם הַחֶרֶב,
 רוֹעֵדָת עִם סִפִּין הַחֲמָאָה.
 וְאִין עוֹד אֲנָשִׁים תַּחַת יָדָיו
 וְאִין עוֹד חִילִים לְרַגְלָיו.

וַיֵּשׁ מִי שֶׁמְנוּחָתָם אֵינָה מְפָרַעַת
 גַּם לֹא בַתְּפִלוֹת הַחַיִּים
 גַּם לֹא בְּאֲכֹנֵי שֵׁשׁ וְגִיר
 גַּם לֹא בִּירִיּוֹת טֻקָּס אַחֲרוֹן.

יֹשְׁבֵי הַבְּתִים
 לְאַחַר שֶׁחֲתַמוּ אֶת שָׁמַם עַל מַתַּנַּת הַשָּׁבִים
 עוֹסְקִים בְּאוֹתָן שְׁאֵלוֹת
 שֶׁבְּגִלְזָן הוּא מִתְעוֹרֵר בְּכִכִּי
 רֹאשׁוֹ שֶׁל מִי יַעֲרֵף עַל הַמְּחַדָּל
 הוּא רָאָה מְסַפִּיק רֹאשִׁים נַעֲרָפִים
 כָּל שֶׁהוּא מְבַקֵּשׁ אֵינָם הָעֲטוּרִים וְהַדְּרָגוֹת
 עֲלֵיהֶם חָלַם פַּעַם
 אָלֵא רַק שָׁנָה לְלֹא חִלּוּמוֹת.

הַשָּׂרִים וְהַמְּלֶךְ בְּכִסְאוֹתֵיהֶם
 לֹא בָּהֶם הָאֲשָׁמָה, הֵם הַצִּילוּ רַעֲיוֹנוֹת
 תְּמוּנָתָם עִם גְּבוּר מְזַדְּמָן
 שֶׁחִיּוּכּוֹ עִנְף וְעִינָיו חֲצִי עֲצוּמוֹת

רק חבריו זוכרים
בְּכָר אֵינָם מְתַלִּוּנִים.

לא יֵאָרְכוּ הַשָּׁנִים
עַד שְׁיוֹשְׁבֵי הַבָּתִּים וְהַכְּסָאוֹת
הַפּוֹנִים לְאַחֹר וְיוֹשְׁבֵי הָעֶרְףָּה
יִשְׁירוּ אֶת שִׁירֵי הַהִלָּל
בְּשִׁבְחֵי הַמְּלָחָמָה
וְהַמְּעֻטִּים שְׁירוּ, שְׁנֹרֹו, שְׁנַפְלוּ
יַעֲלוּ קַמְטִים וְרָקֵב.

אריק הובסבאום

“בל נטען שאנו יודעים לאן כל זה מוביל”

עידן הקיצוניות¹ מסתיים ב-1991, בפנורמה של סחף עולמי – התמוטטות תקוותיו של תור הזהב לשיפור חברתי עולמי. מהן לדעתך ההתפתחויות העיקריות בהיסטוריה העולמית מאז?

אני רואה חמישה שינויים עיקריים. ראשית, תזוזת המרכז הכלכלי של העולם מן הצפון האטלנטי לדרום אסיה ולמזרחה. זה החל ביפן בשנות השבעים והשמונים, אבל עלייתה של סין, מאז שנות התשעים, יצרה את השינוי הממשי. שנית, כמובן, המשבר העולמי של הקפיטליזם. ניבאנו אותו, ובכל זאת ארך הרבה מאוד זמן עד שהתרחש. שלישית, הכישלון הקולני של הניסיון האמריקאי להגמוניית יחיד בעולם אחרי 2001 – כישלונה גלוי לעין כל. רביעית, עלייתו של גוש מדינות חדש – ה-BRIC (ברזיל, רוסיה, הודו וסין) – כישות פוליטית, שטרם התגבשה כאשר כתבתי את עידן הקיצוניות. וחמישית, השחיקה השיטתית בסמכותן של מדינות האומה בתוך הטריטוריות שלהן ובחלקים גדולים של העולם, והתפוררות האפקטיביות של כל רשות ממלכתית. אפשר היה לנבא זאת, אבל העניין גדל לממדים שלא צפיתי.

מה עוד הפתיע אותך מאז?

אף פעם לא הפסקתי להיות מופתע נוכח הטירוף הגמור של הניאור-שמרנים, שלא רק התיימרו לחשוב כי אמריקה היא העתיד, אלא האמינו גם כי ניסחו אסטרטגיה וטקטיקה שתגשים עתיד זה. ככל שאני מבין, במונחים רציונליים לא היתה להם אפילו אסטרטגיה קוהרנטית. דבר שני, שהפתיע אותי הרבה פחות, אבל היה משמעותי מאוד – הוא תחייתה של הפיראטיות, שנטינו לשכוח. זה

1 אריק הובסבאום, עידן הקיצוניות, עם עובד. כל ההערות הן של המתרגמים.

חדש. ושלישית, וזה עוד יותר מקומי: התמוטטות המפלגה הקומוניסטית של הודו במערב בנגל.² את זה באמת לא צפיתי.

האם אתה צופה תקומה למה שפעם היה מעמד הפועלים?

לא בצורתו המסורתית. מרקס צדק, ללא ספק, כאשר ניבא שבשלב כלשהו של התיעוש יקומו מפלגות מעמדיות גדולות. אבל המפלגות הללו, אלו שהצליחו, לא פעלו כמפלגות פרולטריות טהורות. כאשר רצו להתרחב מעבר למעמד הצר, הן עשו זאת כמפלגות עממיות, שנבנו סביב ארגון אשר הומצא בידי מעמד הפועלים ולמענו. למרות זאת, היו מגבלות לתודעה המעמדית. בכריטיניה לא זכתה מפלגת הלייבור אף פעם ביותר ממחצית הקולות. גם באיטליה היתה המפלגה הקומוניסטית מפלגת העם יותר מאשר מפלגה פרולטרית. בצרפת התבסס השמאל על מעמד פועלים חלש יחסית, אלא שעוצמתו הפוליטית חוזקה באמצעות המסורת המהפכנית הגדולה, שאותה הצליח לרשת – מסורת שמיינֶפֶה את הפרולטריון והשמאל כאחד. שקיעתו של מעמד פועלי הכפיים נראית סופית. ישנם, או יהיו, רבים שיצטרכו לעשות עבודת כפיים, וההגנה על תנאייהם תישאר תפקידה העיקרי של כל ממשלת שמאל. אבל עניין זה אינו יכול עוד להיות הבסיס לתקוותיהם: כבר אין להם, אפילו לא בתיאוריה, פוטנציאל פוליטי, משום שהם חסרים את היכולת לארגן את מעמד הפועלים הישן. היו עוד שלוש התפתחויות שליליות. האחת היא, כמובן, שנאת זרים – אשר לגבי רוב מעמד הפועלים, כמו שאמר פעם אוגוסט בֶּבֶל, היא “סוציאליזם של שוטים” – השומרת לי על העבודה מפני מתחרים. ככל שתנועת הפועלים חלשה יותר, כך גדל כוחה של הקסנופוביה. שנית, חלק גדול מעבודת הכפיים, וממה שכונה בשירות הציבורי הבריטי “דרגות נמוכות ומניפולטיביות”, אינו קבוע. למשל, סטודנטים או מהגרים העובדים בקייטרינג, ועל כן קשה לראות אצלם פוטנציאל לארגון. היחידים שאפשר לחשוב עליהם כבעלי פוטנציאל כזה הם עובדי ציבור, משום שהרשויות הציבוריות פגיעות מבחינה פוליטית. ההתפתחות השלישית והחשובה ביותר היא, לדעתי, הפיצול הגובר המתבצע באמצעות קריטריון מעמדי חדש – הצלחה בבחינות בכתה הספר ובאוניברסיטאות ככרטיס כניסה לעבודה. זוהי, אם תרצו, מְרִיטוֹקְרַטִיָה: אבל היא ניתנת לאומדן, וממוסדת, ומתווכת בידי מערכות החינוך. כתוצאה מכך פנתה התודעה המעמדית מהתנגדות למעסיקים

2 המפלגה הקומוניסטית ההודית (PCI [MI]) שלטה במדינה האזורית של מערב בנגל במשך למעלה משלושים שנה.

להתנגדות לעשירים מסוג כזה או אחר – לאינטלקטואלים, ללאיטה ליברלית, לאנשים שמנהלים אותנו. אמריקה היא הדוגמא הבולטת, אבל תופעה זו לא חסרה גם בבריטניה, כפי שעולה מעיון בעיתונות הבריטית. העובדה שתואר דוקטור, או לפחות לימודים אקדמיים מתקדמים, מגדילים את הסיכוי להרוויח מיליונים מסבכת קצת את המצב.

האם תיתכנה סוכנויות אחרות? כבר לא, לא במונחים של מעמד אחד, אלא שלדעתי אף פעם לא היתה אפשרות כזאת. קיימת פוליטיקה פרוגרסיבית של קואליציות, אפילו יציבות, יחסית, למשל זו שבין המעמד הבינוני המשכיל, קוראי ה"גרדיאן" והאינטלקטואלים – בעלי ההשכלה הגבוהה, הנוטים שמאלה יותר מאחרים – לבין העניים וחסרי ההשכלה. אלה שתי קבוצות שהן מהותיות לתנועה כזאת, אבל ייתכן שהיום קשה לאחדן יותר מאשר בעבר. במובן מסוים, העניים יכולים להזדהות עם מולטי-מיליונרים, כמו בארצות הברית. הם יכולים לומר: 'אילו רק היה לי מזל, הייתי כוכב פופ'. אבל אינם יכולים לומר: 'אילו היה לי מזל, הייתי מקבל פרס נובל'. יש כאן בעיה אמיתית בארגון פוליטי של אנשים שהיו יכולים, באופן אובייקטיבי, להיות באותו צד.

איך היית משווה את המשבר הכלכלי הנוכחי ל'שפל הכלכלי הגדול'?

המשבר של 1929 לא החל בבנקים. הבנקים התמוטטו שנתיים אחר כך. דווקא הבורסה היא שגרמה לצניחה בייצור, אשר לוותה באבטלה ובירידה ממשית בייצור, בשיעורים גדולים מאי פעם בעבר. למיתון הנוכחי קדמו סימנים רבים יותר מאשר לשפל של 1929, שנפל כמעט כרעם ביום בהיר. מן ההתחלה היה צריך להיות ברור שהפונדמנטליזם הניאו-ליברלי מייצר אי יציבות עצומה בפעילות של הקפיטליזם. עד 2008 נראה כאילו הוא משפיע רק על אזורים שוליים – על אמריקה הלטינית בשנות התשעים ובתחילת שנות ה-2000; על דרום מזרח אסיה; על רוסיה. ברוב הארצות פירוש הדבר היה, בסך הכל, התמוטטות מזדמנת של הבורסה, שהתאוששה די מהר. הסימן לכך שמשוה באמת רע מתרחש, צריך היה להיות, לדעתי, ההתמוטטות של ניהול ההון לטווח ארוך ב-1998, אשר הוכיחה עד כמה שגוי היה כל מודל הצמיחה. אלא שבאורח פרדוקסלי הוא לא נתפש כך. המשבר הביא כמה אנשי עסקים ועיתונאים לגלות מחדש את קרל מרקס כמי שכתב משהו מעניין על כלכלה מודרנית גלובלית. לא היה לזה שום קשר לשמאל.

כלכלת העולם של 1929 היתה פחות גלובלית מזו של ימינו אלה. לכך

היתה, כמובן, השפעה מסוימת. לאנשים שאיבדו את משרותיהם, למשל, היה קל יותר לשוב לכפריהם מאשר היום. ב־1929, בחלק גדול מהעולם שמחוץ לאירופה וצפון אמריקה, חלקים גלובאליים של הכלכלה היו באמת רק מובלעות שהניחו את סביבתן בלא שינוי. לקיומה של ברית המועצות לא היה שום השפעה מעשית על המשבר, אבל היה לה אפקט אידיאולוגי עצום – היא היתה האלטרנטיבה.

מאז שנות התשעים אנו חוזים בעלייתן של סין והכלכלות המתפתחות אשר השפיעו באופן מעשי על המשבר הנוכחי, משום שסייעו לשמור על יציבות הכלכלה העולמית באופן מאוזן בהרבה משהיה מתפתח בלעדיתהן. למעשה, אפילו בימים שהניאו־ליברליזם טען לשגשוג, הגידול הממשי התרחש במידה רבה בכלכלות המתפתחות החדשות, בעיקר בסין. אני בטוח שאלמלא סין, ההתמוטטות של 2008 היתה רצינית הרבה יותר. לכן אני סבור שנצא מהמשבר הזה מהר יחסית; אף כי בארצות מסוימות – למשל בבריטניה – הוא יימשך עוד זמן.

מה יהיו השפעותיו הפוליטיות?

השפל של 1929 הוביל באופן מכריע לתפנית ימינה בכל מקום, מלבד צפון אמריקה, מקסיקו וסקנדינביה. בצרפת, ב־1936, החזית העממית קיבלה רק חצי אחוז יותר משקיבלה ב־1932, כך שניצחונה סימן מיפנה במערך הבריתות הפוליטיות, ולא שום דבר עמוק יותר. בספרד, למרות המצב הכמעט־מהפכני, או המהפכני, התוצאה המיידית היתה תזווה ימינה, ואכן זו היתה התוצאה בטווח הארוך. ברוב הארצות האחרות, בעיקר במרכז אירופה ובמזרחה, נעה הפוליטיקה בחדות לעבר הימין. השפעת המשבר הנוכחי איננה חד משמעית. סביר להניח שהשינויים העיקריים בפוליטיקה ובמדיניות לא יתרחשו בארצות הברית או במערב, אלא בסין. אבל את טיבם של השינויים אפשר רק לשער.

האם סין, לדעתך, תמשיך להדוף את המיתון?

אין סיבה להניח שסין תפסיק פתאום לצמוח. המיתון היה מהלומה לממשלה הסינית, משום שהוא בלם, זמנית, הרבה מאוד תעשיות. אבל הארץ הזאת עדיין מצויה בשלבים מוקדמים של התפתחות כלכלית, ומרחב ההתפתחות שלה עצום. איני רוצה לגלוש לספקולציות לגבי העתיד, אבל אפשר לדמות שבעוד עשרים או שלושים שנים סין תהיה חשובה בזירה העולמית עוד יותר מאשר היום – לפחות מהבחינה הכלכלית והמדינית; לאו דווקא מהבחינה הצבאית. נכון, יש לה

בעיות עצומות – תמיד יש מי ששואל אם הארץ הזאת יכולה להישאר מאוחדת. ואולם אני סבור כי הסיבות הממשיות והאידיאולוגיות שגורמות לאנשים לרצות בסין מאוחדת ממשיכות להיות חזקות מאוד.

איך אתה מעריך את ממשל אובמה אחרי שנה?

אנשים כל-כך שמחו שנבחר אדם כמוהו, ועוד בתקופה של משבר, עד כי חשבו שהוא חייב להיות רפורמטור גדול, לעשות מה שרוזוולט עשה. אבל הוא לא נהג כך. אובמה התחיל רע. אם אתה משווה את מאה הימים הראשונים של רוזוולט למאה הימים הראשונים של אובמה, מה שמזדקר לעין הוא הנכונות של רוזוולט לקחת לעצמו יועצים לא רשמיים, לנסות משהו חדש, בהשוואה להתעקשות של אובמה להישאר לגמרי במרכז. אני חושב שהוא החמיץ את ההזדמנות. היתה לו הזדמנות אמיתית בשלושת החודשים הראשונים, כאשר הצד השני היה שפוף, ועוד לא החל לארגן מחדש את כוחותיו בקונגרס, אבל אובמה לא עשה זאת. אפשר לאחל לו הצלחה, אבל סיכויי, נדמה לי, לא נראים מעודדים במיוחד.

מתוך התבוננות בזירה הלוהטת ביותר של הקונפליקט הבין לאומי,
אתה חושב שלפתרון שתי המדינות, כפי שהוא נראה כרגע, יש סיכוי
של ממש בפלסטין?

אישית, אני בספק רב אם זה עומד כרגע על הפרק. יהא הפתרון אשר יהא, שום דבר לא יתרחש עד שהאמריקאים יחליטו לשנות לגמרי את עמדתם, וללחוץ על הישראלים. ולא נראה שדבר כזה מתרחש.

יש לדעתך אזורים כלשהם בעולם שבהם פרויקטים חיוביים,
פרוגרסיביים, עדיין חיים-וקיימים, או צפויים להתעורר מחדש?

אין ספק כי באמריקה הלטינית, הפוליטיקה והשיח הציבורי הכללי מתנהלים עדיין במונחי הנאורות הישנה – הם ליברליים, סוציאליסטיים, קומוניסטיים. במקומות הללו אתה מוצא אנשי צבא המדברים כמו סוציאליסטים, אנשי צבא שהם סוציאליסטים. אתה מוצא תופעות כמו זו של לולה, שנבחר לנשיא ברזיל על בסיס התנועה של מעמד הפועלים, וכמו מוראלס, נשיא בוליביה. לאן זה יוליך, זו כבר שאלה אחרת, אבל השפה הישנה עדיין מדוברת, והצורות של הפוליטיקה הישנה עדיין מתקיימות. אינני בטוח לגמרי לגבי מרכז אמריקה, אף כי ישנם סימנים של תחייה למסורת המהפכה, אפילו במקסיקו עצמה. אבל נראה כי התהליך הזה לא יגיע רחוק, הרי מקסיקו הוטמעה לגמרי לתוך הכלכלה

האמריקאית. אני חושב שאמריקה הלטינית יצאה נשכרת מהעדר הלאומיות האתנית-לשונית והמחלוקות הדתיות. עד לאחרונה, תמיד הדהים אותי לראות שאין שם סימנים לפוליטיקה אתנית. פוליטיקה כזו הופיעה בתנועות של ילדים במקסיקו או בפרו, אבל לא בממדים דומים למה שהתרחש באירופה, אסיה או אפריקה.

ייתכן כי בהודו, הודות לכוח המוסדי של מסורת נהרו החילוניות, פרויקטים פרוגרסיביים יוכלו להתעורר שוב לחיים. אבל לא מסתמן כאילו עניין זה מחלחל להמונים, למעט כמה אזורים כמו בנגל וקראלה, שם מקבלים הקומוניסטים, או קיבלו, תמיכה המונית, כנראה לצד כמה קבוצות כמו הנאקסאליטים – המאוואיסטים של בנגל – או המאוואיסטים בנפאל. מעבר לכך, המורשת של תנועת הפועלים הישנה, תנועות סוציאליסטיות וקומוניסטיות באירופה, נשארה די חזקה. המפלגות שנוסדו בימי אנגלס ממשיכות להיות, כמעט בכל מקום באירופה, מועמדות פוטנציאליות לממשלה או מפלגות מרכזיות באופוזיציה. אני חושב שבשלב כלשהו עשויה מסורת הקומוניזם, בבלקן ואפילו בחלקים של רוסיה למשל, להגיח בדרכים שאיננו יכולים לנבא. אינני יודע מה יקרה בסין, אבל אין ספק שהם חושבים במונחים שונים, ולא במונחים מאואיסטיים או במונחים מרקסיסטיים שרק עברו התאמה.

תמיד היית ביקורתי ביחס ללאומיות ככוח פוליטי, והזהרת את השמאל מפני צביעתה באדום. אבל יצאת בחריפות גם נגד הפרתה של הריבונות הלאומית בשם התערבויות הומניטריות. איזה סוגים של אינטרנציונליזם רצויים ואפשריים אחרי שקיעתם של אלה שצמחו מתוך תנועת הפועלים?

ראשית, ההומניטריות – האימפריאליזם של זכויות האדם – אין לו דבר עם אינטרנציונליזם. הוא או סימן לתחיתו של האימפריאליזם, המוצא לו תירוץ מתאים להפרת ריבונותה של מדינה – גם אם תירוץ מלא כנות; או שהוא מאשש את האמונה בעליונות הנמשכת של אותו אזור ששלט בכדור הארץ מאז המאה השש-עשרה עד סוף המאה העשרים – וזה מסוכן אפילו עוד יותר. אחרי הכל, הערכים שהמערב מבקש להשליט הם ערכים אזוריים ספציפיים, ואינם בהכרח אוניברסליים. אילו היו אוניברסליים, צריך היה לנסחם מחדש במונחים אחרים. אני לא חושב שאנחנו עוסקים כאן במשהו שכשלעצמו הוא לאומי או בינלאומי. לאומיות, מכל מקום, אינה נוגעת לעניין כאן, משום שהסדר הבינלאומי המבוסס על מדינות אומה – השיטה הווסטפאלית – היה בעבר, לטוב ולרע,

אחד מאמצעי ההגנה הטובים ביותר מפני זרים הנכנסים לתוך הארץ.³ אין ספק כי מרגע שסדר זה בוטל, נפתחה הדרך ללוחמה תוקפנית ולהתפשטות. ואכן, זו הסיבה שבגללה ארצות הברית גינתה את הסדר הווסטפאלי.

אינטרנציונליזם, שהוא החלופה ללאומיות, הוא עניין חמקמק. או שהוא סיסמה ריקה מהבחינה הפוליטית, שמטעמים מעשיים, בתנועת הפועלים הבינלאומית, לא היתה לו שום משמעות מיוחדת – או שזו הדרך להבטיח אחידות לארגונים ריכוזיים חזקים, כמו הכנסייה הקתולית או הקומוניסטרן. משמעות הכנסייה היתה שכקתולי אתה מאמין בדוגמות מסוימות ושותף למנהגים מסוימים, ואין זה משנה מי היית והיכן; במישור התיאורטי כך קרה גם במקרה של המפלגות הקומוניסטיות. עד כמה זה באמת עבד, ומתי זה נפסק – אפילו בכנסייה הקתולית – זו כבר שאלה אחרת. אבל אין כאן באמת מה שאנחנו מכנים בשם 'אינטרנציונליזם'.

מדינת האומה היתה ונשארה המסגרת להכרעות פוליטיות, מבית ומחוץ. עד לאחרונה, פעילויות תנועת הפועלים – ולמעשה כל הפעילויות הפוליטיות – נוהלו כמעט כולן במסגרת המדינה. אפילו בתחומי האיחוד האירופי, הפוליטיקה עדיין מובנית במונחים לאומיים. במלים אחרות, אין כוח על-לאומי היכול לתפקד מחוץ לקואליציה של מדינות נפרדות. אולי היוצא מן הכלל בהקשר זה הוא האסלאם הפונדמנטליסטי המיסיונרי, המתפשט מעבר למדינות, אבל זה עדיין לא הוכח. ניסיונות מוקדמים יותר להקים מדינות על פאן-ערביות, כמו בין סוריה למצרים, התמוטטו בדיוק בגלל ההתעקשות על גבולות של מדינות קיימות, אשר היו בעבר גבולות קולוניאליים.

אם כך, האם אתה רואה מכשולים אינהרנטיים הניצבים בפני כל ניסיון לחרוג מגבולותיה של מדינת האומה?

מבחינה כלכלית, ומרוב האספקטים האחרים – במידה מסוימת אפילו מבחינה תרבותית – מהפכת התקשורת יצרה עולם שהוא באמת בינלאומי. פועלים בו כוחות הכרעה טראנס-לאומיים, ומתרחשות בו פעילויות וזרימה של רעיונות ברמה הטרנס-לאומית. התקשורת בין בני אדם היא טראנס-לאומית יותר משהיתה אי פעם בעבר. אפילו לתרבויות לשוניות נוספו ביטויים מלשון התקשורת הבינלאומית. אבל בפוליטיקה אין כל סימן שתהליך כזה אכן מתרחש; וזוהי

3 המושג מתייחס לסדר בין מדינות אומה, המתבססת על טריטוריאליזם ואי התערבות של גורמי חוץ בתוך הממלכה. חוקרים מייחסים את הסדר העולמי הזה ל"שלום וסטפאליה" שסיים ב-1648 את מלחמות "שלושים השנים" ו"שמונים השנים".

הסתירה הבסיסית כרגע. אחת הסיבות להעדר התהליך היא שבמאה העשרים עברה הפוליטיקה דמוקרטיזציה רבתי, והציבור הרחב היה מעורב בה. ציבור זה סבור כי המדינה מהותית לצורך קיום פעילות יומיום נורמלית המאפשרת את חייו. ניסיונות לשבור את המדינה מבפנים, באמצעות ביזור, התקיימו בעיקר ב־30-40 השנים האחרונות, ולעתים בהצלחה. אין ספק כי בגרמניה הדה־צנטרליזציה עלתה יפה בכמה מובנים, ובאיטליה הרגינאליוזציה הועילה מאוד. ואולם, הניסיונות לכונן מדינות על־לאומיות לא צלחו. האיחוד האירופי הוא דוגמא מובהקת ביותר לכך. במידה מסוימת, הוא הגיע לשיתוק כיוון שמייסדיו חשבו על מדינת־על כאנלוגית למדינה הלאומית, רק גדולה יותר – אף כי לדעתי אפשרות כזו לא היתה קיימת, והיא לבטח לא אפשרית היום. האיחוד הוא תגובה אירופית ספציפית. היו רמזים, בזמן זה או אחר, להתהוותה של מדינה על־לאומית במזרח התיכון ובעוד מקומות, אבל האיחוד האירופי הוא היחיד שנראה כאילו הגיע למשהו. אני לא מאמין, למשל, שיש הרבה סיכוי לצמיחת פדרציה גדולה בדרום אמריקה. לא הייתי מהמר על אפשרות כזאת.

כך נותרת הסתירה הבלתי פתורה: מצד אחד, ישויות ושיטות טראנס־לאומיות מרוקנות את המדינה, אולי עד כדי קריסתה. אבל אם זה יקרה – ואין סיכוי מיידי כזה, לא במדינות המפותחות – מי יבצע את החלוקה־מחדש ואת יתר הפונקציות שער כה רק המדינה ביצעה? כרגע מתקיימים בעת ובעונה אחת מעין סימביוזה וקונפליקט. זוהי אחת הבעיות הבסיסיות של כל פוליטיקה עממית בימינו.

**מובן שהלאומיות היתה אחד הכוחות הפוליטיים המניעים במאה
התשע־עשרה, וכמעט לכל אורך המאה העשרים. כיצד אתה קורא
את הסיטואציה כיום?**

אין ספק שמבחינה היסטורית, הלאומיות היתה במידה רבה חלק מתהליך הכינון של המדינות המודרניות, אשר דרשו צורה שונה של לגיטימציה מזו של המדינה המסורתית, התיאוקרטית או השושלתית. השאיפה המקורית של הלאומיות היתה ליצור מדינות גדולות, ונראה לי שהפונקציה המאחדת ומרחיבה היתה חשובה מאוד. המהפכה הצרפתית היתה מקרה אופייני, שגרם ב־1790 לאנשים לומר, ככל הנראה, 'כבר איננו דופינאים או דרומיים, כולנו צרפתים'. בשלב מאוחר יותר, משנות השבעים של המאה התשע־עשרה, אפשר למצוא בתוך המדינות הללו תנועות אשר דוחפות לכיוון של מדינות עצמאיות. זה היה כמובן הרגע הווילסוני של ההגדרה העצמית – אף כי למרבה המזל, בשנים 1918-1919 הוא עדיין קיבל תיקון מסוים מכוח ההגנה על המיעוטים, שנעלם מאז

לגמרי. למעשה, אף אחת ממדינות האומה החדשות הללו לא היתה הומוגנית מבחינה אתנית או לשונית, ועניין זה זכה להכרה, גם אם לא מהלאומנים עצמם. אבל אחרי מלחמת העולם השנייה כולם, לא רק הקומוניסטים, עסקו בחולשת ההסדרים הקיימים באמצעות יצירה מכוונת, כוחנית, של הומוגניות אתנית. תהליך זה הסב סבל אדיר והיה כרוך באכזריות רבה, ובטווח הארוך גם נכשל. ובכל זאת עד לאותה תקופה, הלאומיות הברלנית עבדה לא רע. אחרי מלחמת העולם השנייה היא קיבלה חיזוק מתהליך הדה-קולוניזציה, שהוביל ליצירת מדינות נוספות. היא התחזקה עוד יותר בסוף המאה העשרים, בעקבות התמוטטות האימפריה הסובייטית, שיצרה גם היא מיני-מדינות נפרדות, ובהן מדינות שכמו המושבות בתחילה לא רצו להיפרד, והעצמאות נכפתה עליהן, מכוחה של ההיסטוריה. איני יכול להימנע מהתחושה כי הפונקציה של המדינות הקטנות והנפרדות, שמספרן גדל מאוד מאוד מאז 1945 – השתנתה. אין ספק שהן זוכות להכרה בקיומן. לפני מלחמת העולם השנייה, מדינות קטנות כמו אנדורה, לוקסמבורג, וכל היתר, אפילו לא נתפשו כחלק מהמערכת הבין לאומית, אלא בקרב אספני בולים. הרעיון שכל דבר, עד למדינת הוותיקן, הוא עכשיו מדינה וחִבְרָה פוטנציאלית באו"ם – זהו עניין חדש. כמו כן ברור למדי כי במונחים של כוח, אין הן יכולות למלא תפקיד מסורתי של מדינות – הן אינן יכולות לצאת למלחמה נגד מדינות אחרות. אבל הן הפכו לגני העדן הפיסקליים הטובים ביותר, או ליחידה קטנה ביותר בעבור אלה שמעדיפים את הטראנס לאומיות: איסלנד היא דוגמא טובה; סקוטלנד אינה מפגרת הרבה אחריה.

הפונקציה ההיסטורית של יצירת אומה כמדינת אומה חדלה להיות הבסיס ללאומיות. הסיסמה כבר איננה משכנעת כשהיתה. ייתכן שבעבר היא היתה אמצעי יעיל ליצירת קהילות ולארגון נגד יחידות פוליטיות וכלכליות אחרות. אבל כיום, היסוד הקסנופובי בלאומיות הופך חשוב יותר ויותר. ככל שהפוליטיקה הפכה יותר דמוקרטית, התפתח בה הפוטנציאל הזה לשנאת זרים. הגורמים לקסנופוביה היום רבים משהיו אי פעם בעבר. זוהי תופעה תרבותית יותר מאשר פוליטית – ראו את עליית הלאומיות האנגלית או הסקוטית בשנים האחרונות – אבל היא אינה מסוכנת פחות משום כך.

האם הפאשיזם לא כלל צורות כאלו של קסנופוביה?

עד גבול מסוים, לפאשיזם היה חלק ברחף ליצור אומות גדולות. אין ספק כי הפאשיזם האיטלקי קידם במידה רבה את הפיכתם של הקלברִזִים או האומִבְּרִיאָנִים לאיטלקים. אפילו בגרמניה, רק ב־1934 החלו הגרמנים להגדיר עצמם כגרמנים,

ולא מ שום שהיו שוואבים, או פראנקונים או סקסונים. כמוכן שהפאשיזם הגרמני, או הפאשיזם של מרכז אירופה ומזרחה, היו כולם שונאי זרים נלהבים – שרוב שנתם, אך לא כולה, כוונה נגד יהודים. ונכון שהפאשיזם העניק פחות הגנה מפני יצרים קסנופוביים. אחת המעלות האדירות של תנועות הפועלים הישנות היתה שהן כן העניקו הגנה כזאת. זה קיבל ביטוי ברור מאוד בדרום אפריקה: אלמלא המחויבות של ארגוני שמאל מסורתיים לשוויון ולאיי-אפליה, היה להם קשה הרבה יותר לעמוד בפיתוי לנקום באפריקנרים [הלכנים].

הדגשת את הדינמיקה של הבדלנות והקסנופוביה של הלאומיות. האם אתה רואה בהן גורמים הפועלים בשולי הפוליטיקה העולמית יותר מאשר בזירת האירועים המרכזית?

כן, זה כנראה נכון – אף על פי שיש אזורים שבהם הובילה הלאומיות לעוצמות אדירות של סבל, למשל, בדרום מזרח אירופה. אין ספק שהלאומיות – או הפטריטיזם, או ההזדהות עם עם מסוים, שאינו מוגדר בהכרח על בסיס אתני – ממשיכה להעניק לממשלות נכס עצום של לגיטימציה. זה המצב בסין. אחת הבעיות של הודו היא שאין לה דבר כזה. ארצות הברית אינה יכולה להישען על אחדות אתנית, אבל יש בה, כמוכן, רגשות לאומיים חזקים. הסנטימנטים הללו מתקיימים ברוב המדינות המתפקדות. לכן הגירה המונית יוצרת היום יותר בעיות מאשר בעבר.

איך אתה צופה שתפעל הדינמיקה החברתית של ההגירה בת זמננו, עכשיו כשמספר המהגרים המגיעים בכל שנה לאיחוד האירופי שווה לזה המגיע לארצות הברית? האם היית צופה צמיחה הדרגתית של עוד כור היתוך, אירופי, בדומה לזה של אמריקה?

אבל בארצות הברית הכור הפסיק להתך כבר בשנות הששים של המאה הקודמת. יתר על כן, ההגירה של סוף המאה העשרים שונה לגמרי מזו של תקופות קודמות, בעיקר משום שאין פירושה ניתוק הקשר עם העבר, לפחות לא במידה שאפיינה תקופות קודמות. היום אדם יכול להמשיך לחיות, בעת ובעונה אחת, בשני עולמות, ואפילו בשלושה, ולחוש הזדהות עם שניים או שלושה מקומות שונים. אדם יכול להמשיך להיות גואטמלאי כאשר הוא מתגורר בארצות הברית. ישנן גם סיטואציות, כמו באיחוד האירופי למשל, שבהן ההגירה אינה יוצרת אפשרות של היטמעות. פולני הבא לבריטניה אינו אמור להיות אלא פולני שבא לעבוד. זה בפירוש מצב חדש, השונה למדי מן הניסיון של בני דורי למשל, שהיו גולים

פוליטיים – אני אישית לא הייתי כזה – דור שבו משפחתו של פלוני היתה יכולה להיות בריטית, אבל מבחינה תרבותית אף פעם לא חדלה להיות אוסטרית או גרמנית, אם כי באמת האמינה כי עליה להיות אנגלית. אפילו אחרי שבניו של הדור ההוא חזרו לארצותיהם, זה כבר לא היה אותו הדבר – מרכז הכובד השתנה. תמיד יש יוצאים מן הכלל: המשורר אריך פריד, שחי במשך חמישים שנה בוויילסדן (צפון-מערב לונדון), המשיך למעשה להיות בגרמניה. אני מאמין כי חיוני לקיים את כללי ההיטמעות הבסיסיים, שאזרחים של ארץ מסוימת צריכים לנהוג בדרך מסוימת, ולהחזיק בזכויות מסוימות, המגדירות אותם. כי אסור להחליש זכויות אלה מנימוקים רב-תרבותיים. אחרי ככלות הכל, באופן יחסי צרפת שילבה לא פחות מהגרים מאשר ארצות הברית, ובכל זאת היחסים בין המקומיים למהגרים לבטח טובים יותר שם, משום שערכי הרפובליקה הצרפתית נשארו בבסיסם שוויוניים, ואין שם ויתורים במרחב הפומבי. אדם רשאי לעשות בביתו כרצונו – כך היה גם בארצות הברית במאה התשע-עשרה – אבל במישור הציבורי זוהי ארץ דוברת צרפתית. הקושי האמיתי איננו עם המהגרים, אלא עם המקומיים. דווקא בארצות כמו איטליה או ארצות סקנדינביה, שלא היתה להן היסטוריה קסנופובית, ההגירה החדשה יצרה בעיות רציניות.

יש דעה נפוצה שלפיה הדת – אוונגלית, קתולית, סונית, שיעית, ניאור-הינדית, בודהיסטית או אחרות – חזרה ככוח אדיר, בכל יבשת ויבשת. האם אתה רואה בכך תופעה בסיסית, או עניין חולף, שטחי?

אין ספק שהדת – כְּרִיטוּאָלִיזְצִיה של החיים, אמונה ברוחות, או בישויות לא גשמיות המשפיעות על החיים, ולא פחות מזה כגורם המקשר בין קהילות – נפוצה כל-כך לאורך ההיסטוריה, עד כי תהא זו שגיאה להתייחס אליה כאל תופעה שטחית, או בת-חלוף, לפחות בקרב העניים והחלשים, אשר ככל הנראה זקוקים יותר לנחמותיה, ולהסברים מדוע פני הדברים הם כמו שהינם. קיימות שיטות ממשל, סינית למשל, שמסיבות מעשיות אין בהן מקבילה למה שאנחנו מכנים בשם דת. הן מראות כי הדבר אפשרי, אבל אני חושב שאחת השגיאות של התנועה הסוציאליסטית, והקומוניסטית, היתה ההרס האלים של הדת בזמנים בהם מוטב היה לא לעשות זאת. אחד השינויים המעניינים, אחרי נפילת מוסוליני באיטליה, התרחש כאשר טוליאטי⁴ הפסיק, בצדק, לדחוק אל השוליים

4 פאלמירו טוליאטי הנהיג את המפלגה הקומוניסטית האיטלקית תחת המשטר הפאשיסטי, אחרי תבוסתו.

את הקתולים המאמינים. אחרת לא היה זוכה ב־14 אחוזים של עקרונות הבית, אשר הצביעו בעד הקומוניסטים בשנות הארבעים. מהלך זה הפך את המפלגה הקומוניסטית האיטלקית מאוונגרד לנייסטי למפלגת המונים עממית. מצד שני, נכון שהדת חדלה להיות השפה האוניברסלית של השיח הציבורי. במובן זה, החילון הפך לתופעה גלובלית, אף כי את הדת המאורגנת הוא ערער ממש רק באזורים מעטים של העולם. באירופה זה עדיין המצב. לא כל כך ברור מדוע תהליך זה לא התרחש בארצות הברית, אבל אין ספק כי החילון קנה לו אחיזה רק בקרב אינטלקטואלים ואחרים שאינם זקוקים לדת. מבחינת אלה שממשיכים להיות דתיים, העובדה שמתקיימות כעת שתי שפות של שיח יוצרת מעין סכיון פורני המתגלה לעתים קרובות למדי, למשל אצל פונדמנטליסטים יהודים בגדה המערבית – הם מאמינים בשטויות גמורות, אבל פועלים כמו מומחים בשטח זה. התנועה האסלאמית של ימינו מורכבת מהרבה טכנולוגים וטכנאים צעירים מסוג כזה. אין ספק שמנהגים דתיים יעברו שינוי מהותי. האם שינוי זה ירחיב את תופעת החילון? לא ברור. למשל, אני לא יודע עד כמה השינויים בדת הקתולית שחלו במערב – כלומר, הסיורב של נשים לציית לכללים המיניים – הפחיתו את עוצמת האמונה של נשים קתוליות. שקיעת האידיאולוגיות של הנאורות הותירה כמובן טווח רחב הרבה יותר לפוליטיקה דתית ולגרסאות דתיות של לאומיות. ואולם, איני סבור שהיתה עלייה גדולה של כל הדתות. רבות מהן נמצאות במגמה ברורה של ירידה. באמריקה הלטינית, הקתוליות נאבקה במאמץ רב נגד הצמיחה של כיתות פרוטסטנטיות אוונגליות, ואני בטוח שבאפריקה היא מחזיקה מעמד בזכות נכונותה להתפשר עם מנהגים ומסורות מקומיים, שספק רב אם היתה מסכימה לקבלם במאה התשע־עשרה. הכיתות הפרוטסטנטיות האונגליות נמצאות במגמת עלייה, אבל לא ברור אם הן מהוות יותר מאשר מיעוט קטן – כמו שהיו הנון־קונפורמיסטים באנגליה. גם הפונדמנטליזם היהודי, הגורם נזק גדול כל כך לישראל, לא מסתמן כתופעה המונית. החרגי היחיד במגמה זו הוא האסלאם, שהמשיך להתרחב במאות האחרונות גם ללא פעילות מיסיונרית רצינית. ובתוך האסלאם, לא ברור אם מגמות כמו התנועה המיליטנטית העכשווית להשבת הכליפות מייצגות יותר מאשר מיעוט אקטיביסטי. מכל מקום, נראה לי שלאסלאם יש נכסים גדולים שיאפשרו לו להמשיך להתפשט – בעיקר משום שהוא נותן לעניים תחושה שהם טובים כמו האחרים, ושהמוסלמים שווים לאחרים.

אי אפשר לומר אותו דבר על הנצרות?

והרי הנוצרי אינו נחשב למאמין טוב כמו כל נוצרי אחר. אני בספק אם נוצרים שחורים מאמינים שהם טובים כמו המתיישבים הנוצרים, אבל מוסלמים שחורים מאמינים בשוויון כזה. האסלאם במהותו שוויוני יותר, והיסוד המיליטנטי די חזק בו. אני זוכר שקראתי כי סוחרי העבדים בברזיל הפסיקו לייבא עבדים מוסלמים, משום שאלה מרדו פעם אחר פעם. מהמקום שבו אנחנו נמצאים, משיכה זו נושאת סכנות ניכרות – במידה מסוימת הופך האסלאם את העניים לפתוחים פחות לתביעות אחרות לשוויון. תנועות מתקדמות בעולם המוסלמי ידעו מתחילה כי אין דרך למשוך את ההמונים מן האסלאם. אפילו בטורקיה – המקום היחיד שבו נעשה עניין זה בהצלחה – היה צורך באיזה מודוס ויונדי. במקומות אחרים, עליית הדת כיסוד בפוליטיקה, בפוליטיקה הלאומית, היתה מסוכנת באורח קיצוני. במקומות כמו הודו זו היתה תופעה בולטת מאוד בקרב הבורגנות, והיא היתה מפחידה במיוחד בגלל קשריה עם האליטות המיליטנטיות הקוואזי-פאשיסטיות, ועם ארגונים כמו ה-RSS, ולכן קל היה להניע אותה כתנועה אנטי-מוסלמית.⁵ למרבה המזל, חילון הפוליטיקה ההודית על-ידי המעמדות הגבוהים בלם עד כה את התקדמותה. לא שהאליטה ההודית היא אנטי-דתית. הרעיון הבסיסי של נהרו היה לבסס מדינה חילונית, שהדת נוכחת בה בכל. אף אחד בהודו כמובן אינו יכול לחשוב אחרת, או רוצה שיהיה אחרת – אבל הדת מוגבלת באמצעות עליונותם של ערכי החברה האזרחית החילונית.

המדע היווה חלק מרכזי מתרבות השמאל לפני מלחמת העולם השנייה, אבל במשך שני הדורות הבאים כמעט נעלם כיסוד מוביל בחשיבה המרקסיסטית או הסוציאליסטית. האם אתה חושב שתשומת הלב הרבה שמקבלות סוגיות אקולוגיות עשויה להצטרף למדע ולפוליטיקה הרדיקלית?

אני בטוח שתנועות רדיקליות יתעניינו במדע. מצב הסביבה וחששות אחרים נותנים סיבה טובה להתנגד לבריחה מהמדע ומהגישה הרציונאלית לבעיות, בריחה שהפכה נפוצה ביותר מאז שנות השבעים והשמונים. אבל ביחס למדענים עצמם, אני לא מאמין שזה יקרה. שלא כמו אנשי מדעי החברה, שום דבר לא

5 "ארגון המתנדבים הלאומי", ארגון לאומני, ששמו ההינדי The Rashtriya Swayamsevak, ידוע גם בשמו Sangh.

מקרב את מדעני הטבע אל הפוליטיקה. לאורך ההיסטוריה, הם בדרך כלל היו א-פוליטיים, או קיבלו את העמדות שהיו מקובלות במעמד שלהם. היו יוצאים מן הכלל – למשל בקרב הצעירים בצרפת של תחילת המאה התשע-עשרה, ובמיוחד בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים. אלא שאלה הם מקרים מיוחדים, שנבעו מההכרה של המדענים עצמם כי עבודתם מהותית יותר ויותר לחברה, אך החברה אינה מבחינה בכך. המחקר החשוב ביותר בנושא זה הוא ספרו של ברנאל,⁶ שהיתה לו השפעה עצומה על מדענים אחרים. המתקפה המכוונת של היטלר על כל מה שהמדע ייצג, סייע לו כמובן.

במאה העשרים עמדה הפיזיקה במרכז ההתפתחות המדעית, ואילו במאה ה-21 מדעי החיים יעמדו, בבירור, במוקד. כיוון שאלה קרובים יותר לחיי אדם, אפשר שיהיה בהם מרכיב גדול יותר של פוליטיזציה. ואולם, קיים ללא ספק גורם הפועל נגד מגמה זו: מדענים משתלבים במידה גוברת והולכת בתוך המערכת הקפיטליסטית, גם כפרטים וגם בתוך ארגונים מדעיים. לפני ארבעים שנה אי אפשר היה להעלות על הדעת רישום פטנט על גן. היום רושמים פטנט על גן בתקווה להתעשר. תהליך זה מרחיק חלק גדול מן המדענים מהפוליטיקה השמאלית. הדבר היחיד שיכול עדיין לגרום לפוליטיזציה שלהם הוא המאבק נגד הממשלות הדיקטטוריות והסמכותניות המתערבות בעבודתם. אחת התופעות המעניינות בברית המועצות היתה שמדענים סובייטים אולצו להיות פוליטיים, משום שניתנו להם זכויות אזרחיות וחירויות מסוימות. כך קרה שאנשים שלא היו אלא יצרנים נאמנים של פצצות מימן, הפכו למנהיגים דיסידנטיים. אין זה מן הנמנע שכך יקרה בארצות אחרות, אף כי כרגע אין רבות כאלה. נושא הסביבה יכול בוודאי לרתום כמה מדענים. אם תחול התפתחות מאסיבית במערכה לשינוי האקלים, ברור שהמומחים ימצאו את עצמם מעורבים, בעיקר בפעילות נגד מכחישים וריאקציונרים. כך שלא הכל אבוד.

נפנה לשאלות היסטוריוגרפיות: מה משך אותך לנושא הצורות הארכאיות של התנועה החברתית במורדים פרימיטיביים,⁷ ועד כמה תכננת את זה מתחילה?

זה התפתח מתוך שני עניינים. כאשר הסתובבתי באיטליה בשנות החמישים נתקלתי שוב ושוב בתופעות מוזרות, כמו סניפים במפלגה הקומוניסטית בדרום

6 John Desmond Bernal, *The Social Function of Science*, 1939.

7 Eric Hobsbawm, *Primitive Rebels*, 1959.

שבחרו ב"עדי יהווה" כמזכירי מפלגה. אלה היו אנשים שחשבו על בעיות מודרניות אבל לא במונחים שהורגלנו בהם. חוץ מזה, בעיקר אחרי 1956, זה ביטא תסכול כללי שלי מההסבר הפשטני שהיה בדינו באשר להתפתחותן של תנועות הפועלים העממיות. בעת כתיבת הספר מורדים פרימיטיביים הייתי רחוק מאוד ממתחת ביקורת על הקריאה הסטנדרטית. להיפך – הדגשתי שהתנועות הללו לא יגיעו לשום מקום אלא אם כן יאמצו במוקדם או במאוחר את המילון והמוסדות המודרניים. ובכל זאת, התברר לי שלא היה די בזניחתן של תופעות שונות אלה כדי לומר שאנחנו יודעים כיצד כל הדברים הללו פועלים. יצרתי סדרה של דוגמאות, ניתוחי מקרים מהסוג הזה, ואמרתי "אלה לא מתאימים". פעולה זו הובילה אותי לחשוב שאפילו לפני המצאת השיטות, המוסדות והמילון הפוליטי המודרניים, היו דרכים לניהול פוליטיקה על סמך רעיונות בסיסיים בנושא יחסים חברתיים – בעיקר בין בעלי העוצמה לבין חלשים, בין שליטים לנתינים – פוליטיקה בעלת לוגיקה וקוהרנטיות מסוימות. אבל האמת היא שלא הזדמן לי להמשיך לפתח את הנושא. מאוחר יותר, כאשר קראתי את ספרו של בארינגטון מור, אי צדק,⁸ מצאתי רמז כיצד צריך לעשות זאת. זו היתה ההתחלה של משהו שמעולם לא קיבל פיתוח ממשי, ואני די מצטער על כך. אני עדיין מקווה לנסות לעשות משהו בכיוון הזה.

**בזמנים מעניינים⁹ ביטאת הסתייגויות חשובות מן האופנות
ההיסטוריות של אותה עת. האם אתה סבור שהזירה ההיסטוריוגרפית
נשארה יחסית ללא שינוי?**

אני מתרשם יותר ויותר מהיקף השינוי האינטלקטואלי שחל בחקר ההיסטוריה ובמדעי החברה משנות השבעים ואילך. דור ההיסטוריונים שלי, אשר שינה למעשה את דרך הוראת ההיסטוריה, כמו גם דברים רבים אחרים, ניסה בעצם לכונן קשר מתמיד של הפריה הדדית בין חקר ההיסטוריה למדעי החברה. ראשיתו של מאמץ זה בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה. לימודי הכלכלה התפתחו באפיק שונה. אנו לקחנו כמובן-מאליו שמדובר במשהו אמיתי; בממשויות אובייקטיביות; אף על פי שמאז מרקס והסוציולוגיה של הדעת, ידענו שאי אפשר פשוט לתעד את האמת כפי שזו התרחשה. הדבר המעניין באמת היה השינויים החברתיים. 'השפל הכלכלי הגדול' היה כלי מועיל, משום שהוא הזכיר את

8 Barrington Moore, *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt*, 1978.

9 Eric Hobsbawm, *Interesting Times: A Twentieth-Century Life*, 2002.

התפקיד שמילאו משברים גדולים בשינויים היסטוריים – המשבר של המאה הארבע-עשרה, המעבר לקפיטליזם. בעצם, לא המרקסיסטים היו אלה שהכניסו את זה. וילהלם אַפֶּל, בגרמניה, הוא היה הראשון שקרא מחדש את ההתפתחויות בימי הביניים לאור 'השפל הכלכלי הגדול' של שנות השלושים. אנחנו ניסינו לפתוח בעיות, היינו עסוקים בשאלות הגדולות, ומיעטנו בחשיבותם של דברים אחרים. כל כך התנגדנו לטרדיציונליסטים, להיסטוריה של אישים, או לצורך העניין, להיסטוריה של הרעיונות, עד שדחינו את כל זה. לא היתה זו עמדה מרקסיסטית דווקא – זו היתה גישה כללית שאומצה בידי נְפְרִיאָנים בגרמניה; צרפתים נטולי רקע מרקסיסטי שהגיעו מאסכולת ה"אנאל", ואמריקאים ממדעי החברה, שאימצו אותה בדרכם שלהם.

בשלב מסוים בשנות השבעים חל שינוי חריף. בשנים 1979-1980 פירסם כתב העת *Past & Present* חילופי דברים בין לורנס סטון לביני בנושא 'תחיית הנרטיב', ושאל: "מה קורה לשאלות המדוע הגדולות?" מאז נטו ההיסטוריונים לשכוח את השאלות הטרנספורמטיביות הגדולות. בורבזמן חלה התרחבות עצומה בטווח של חקר ההיסטוריה – ואפשר היה לכתוב על כל דבר: אובייקטים, רגשות, מנהגים. חלק מכל זה היה מעניין, אבל היה גם גידול עצום במה שאפשר לכנותו היסטוריית הפאנזיין (fanzine), שקבוצות כותבות רק כדי להרגיש טוב יותר ביחס לעצמן. הכוונה טריוויאלית, אך התוצאות אינן תמיד טריוויאליות. לפני כמה ימים ראיתי כתב עת חדש בנושא ההיסטוריה של העבודה, ובו מאמר על שחורים בוויילס במאה התשע-עשרה. עם כל כמה שהעניין חשוב לשחורים בוויילס, כשלעצמו אין זה נושא מרכזי במיוחד. המשמעות המסוכנת ביותר של הדבר היא, כמובן, צמיחתה של מיתולוגיה לאומית, מוצר לוואי של ריבוי המדינות החדשות אשר הצטרפו ליצור לעצמן את תולדותיהן הלאומיות. מרכיב גדול של כל זה קשור לאמירה שאיננו מתעניינים במה שקרה, אלא במה שעושה לנו טוב. הדוגמא הקלאסית היא זו של הילידים האמריקאים, שסירבו להאמין כי אבותיהם היגרו מאסיה ואמרו: "היינו כאן מאז ומעולם".

חלק גדול מהשינוי היה במובן מסוים פוליטי. ההיסטוריונים שאחרי 1968 הפסיקו להתעניין בשאלות הגדולות – הם חשבו כי כולן כבר נענו. הם התעניינו הרבה יותר בהיבטים רצוניים או פרסונאליים. תופעת "הסדנה ההיסטורית" היתה התפתחות מאוחרת מן הסוג הזה. אני לא חושב שהסוגים החדשים של חקר ההיסטוריה יצרו שינויים דרמטיים. בצרפת, למשל, היסטוריה פוסט-ברודלית (post-Braudel) איננה טלאי על הדור של שנות החמישים והששים. לפעמים יש איזה מחקר מעולה, אבל גם הוא כבר מזן אחר. אני נוטה לחשוב

שהדבר נכון גם ביחס לבריטניה. היה יסוד של אנטי־רציונאליזם ורלטיביזם בתגובה זו של שנות השבעים, שלדעתי הפגינה בכללותה גישה עוינת כלפי מחקר ההיסטוריה.

מצד שני, היו גם כמה התפתחויות חיוביות. החיובית ביותר היא זו של ההיסטוריה התרבותית, שכולנו ללא ספק הזנחנו. לא הקדשנו די תשומת לב להיסטוריה כמו שהיא מציגה עצמה מול שחקניה. הנחנו שאפשר להכליל את השחקנים, אבל אם הולכים אחורנית ואומרים כי בני אדם יוצרים את ההיסטוריה שלהם, כיצד הם עושים זאת במנהגייהם, בחייהם? ספרו של אריק וולף¹⁰ הוא דוגמא לשינוי טוב במובן זה. בנוסף חלה צמיחה משמעותית מאוד בחקר ההיסטוריה הגלובאלית. בקרב לא־היסטוריונים היה עניין גדול בהיסטוריה הכללית – בשאלה כיצד החל המין האנושי. הודות למחקרי ה־DNA, אנחנו יודעים הרבה מאוד על ההתיישבות של בני אדם על פני כדור הארץ. במלים אחרות, יש לנו בסיס ממשי לכתיבת היסטוריה עולמית. בקרב ההיסטוריונים חלה התנתקות מן המסורת האירוצנטרית או מן המערב־צנטריות. התפתחות חיובית נוספת הגיעה בעיקרה מן האמריקאים, ובחלקה גם מההיסטוריה הפוסט קולוניאלית: הפתיחה מחדש של שאלת הספציפיות של הציוויליזציה האירופית או האטלנטית ועליית הקפיטליזם – ספרו של פורמנץ¹¹ וכו'. זו נראית לי כהתפתחות חיובית מאוד, אף כי אין להכחיש כי הקפיטליזם המודרני צמח בחלקים של אירופה, ולא בהודו או בסין.

אילו היה עליך לבחור נושאים שטרם נחקרו או שדות המציבים אתגרים משמעותיים בעבור היסטוריונים לעתיד לבוא, באילו נושאים היית בוחר?

הבעיה הגדולה היא כללית מאוד. במושגים פאלאנתולוגיים, המין האנושי שינה את קיומו במהירות מדהימה, אבל השונות בממדי התמורה היתה עצומה. לפעמים הוא נע לאט מאוד ולפעמים מהר מאוד, לפעמים באופן מבוקר ולפעמים לא. ברור שמדובר גם בשליטה גְרָלָה על הטבע, אבל כל נטען שאנו יודעים לאן כל זה מוביל. המרקסיסטים התמקדו, ובצדק, בשינויים באופני הייצור וביחסיהם החברתיים כמחוללי שינוי היסטורי. מכל מקום, אם אנחנו מניחים כי "בני אדם יוצרים את ההיסטוריה שלהם", השאלה הגדולה היא זו: מבחינה

10 Eric Wolf, *Europe and the People without History*, 1982.

11 Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence*, 2000.

היסטורית, יעדן של קהילות ומערכות חברתיות היה להשיג ייצוב ושעתוק, באמצעות יצירת מנגנונים שתפקידם לבלום זינוקים מעוררי חרדה אל עבר הבלתי נודע. התנגדות לשינוי הנכפה מבחוץ עדיין מהווה היום גורם משמעותי מאוד בפוליטיקה העולמית. כיצד, אפוא, יכולים בני אדם וחברות, המובנים כדי להתנגד להתפתחות דינמית, לחיות בשלום עם צורת ייצור המבוססת על התפתחות דינמית אינסופית, שאינה ניתנת לחיזוי? היסטוריונים מרקסיסטים יוכלו לצאת נשכרים אם יחקרו את הסתירה הבסיסית המתקיימת בין המנגנונים מחוללי השינוי לבין אלה המכוונים להתנגד לו.

מאנגלית דפנה כרמלי ויצחק לאור

צ'סלב מילוש

משורר שהוטבל

מְשׁוֹרֵר שֶׁהֻטַּבַּל
 בְּכַנְסִיָּה בְּפָרִית שֶׁל הָעֵדָה הַקְּתוּלִית
 נִתְקַל בְּקִשְׁיִים
 בְּגִיזַן בְּנֵי אֲמוֹנָתוֹ.

לְשׂוֹא נֹסֶה לְנַחֵשׁ מֶה רוּחַשׁ בְּרֵאשָׁם.
 הוּא שֶׁעַר חֲבֵלָה נִפְשִׁית נוֹשֶׁנָה
 וּמִיתוּסִים שְׁבֻטִיִּים שֶׁל פְּצוּי.
 וְהָרִי כָּל אֶחָד מֵהֶם, הַיְלָדִים, נִשָּׂא אֶת גּוֹרְלוֹ שְׁלוֹ.
 הַנְּגוּד אָנִי – הֵם הָיָה בְּלָתִי מוֹסְרִי.

הוֹכַחָה שֶׁהוּא רוֹאֵה עֲצָמוֹ טוֹב מֵהֶם.
 קַל יוֹתֵר הָיָה לְחַזֵּר עַל מְלוֹת תְּפִלָּה בְּאַנְגְּלִית
 בְּכַנְסִיָּת מְגֻדְלָנָה הַקְּדוּשָׁה, בְּבִרְקָלִי.

פְּעַם, בְּעֵלּוֹתוֹ עַל מַחְלָף שְׁמִסְלוּלוֹ הָאֶחָד
 מוֹלִיד לְסֵן־פְּרַנְצִיִּסְקוֹ וְהַשְּׁנִי לְסַקְרִמְנְטוֹ,

חָשַׁב כִּי חוֹבָה עָלָיו לְכַתֵּב בְּיוֹם מִן הַיָּמִים מְסַכֶּת
 תְּאוּלוֹגִית, לְכַפֵּר עַל חֲטָא
 גְּאוּתוֹ הָעֲצָמִית

אינני

אינני ואיני רוצה להיות הבעלים של האמת.

בדיוק למעני נדודים בשולי הכפירה.

כדי להמנע מן הקרוי המרגוע שבאמונה,

שאינו אלא שביעות רצון עצמית.

בני אמונתי הפולנים אהבו את מלות הטקס בכניסה,

אבל לא אהבו תאולוגיה.

אפשר שדמיתי לנזיר במנזר בלב יער,

שכתב את המסכת שלו בלטינית

– לשון בלתי מוכנת לכפריים בפרוות כבש –

בהביטו מבעד לחלון בשדות מוצפים מי נהר

וכמה קומי לדון באסתטיקה של בודלר,

בין גדרות עירה מטות לנפל

מקום שתרגולים נוכרים בו באמצע רחוב מעלה אבק!

אמוז לבקש עזרה מעם האם הקרושה,

זהיתי אותה אך בקשי

באלהות הנשאת על מזבחות הזהב.

מפולנית דוד ויינפלד

עילי ראונר

כנס השופטים

לפתע קמו כל השופטים ממושבים. השקט הדרוך לאורך הנאום התפוגג. מן הבימה נשמעו מילים אחרונות. ידיהם הלמו זו בזו, מחאו כפיים, חבטו בגופם בקצב אחיד. נשיא בית המשפט העליון עמד לבדו מאחורי הפודיום ונשא את עיניו אל מעבר לנוכחים כמי שרואה את הרושם שהותירו הדברים. האולם געש, גלימות שיפוט רישרשו כמו כנפיים שחורות, זו על גבי זו, כאילו היו להן חיים משל עצמן, מתגפפות, כמו בתוך קן ציפורים, מונעות בכוח גדול מהן, מסתירות מין גיבנת נשרית, צוואר שהבקיע ובקצהו ראש קטן ומחודר. הכל עמדו בתוך הרחש, דבר לא חמק מטווח העין, השופטים ראו בלי להתבונן, כל פרט שחרג מגינוני הטקס נרשם בזיכרונם, כל מבע שנגלה לרגע מתוך מעטה הפנים. התשואות שככו, המנחה שב אל הבימה, מלצרים עברו בין העומדים והגישו יין. לרגע מצאו השופטים את עצמם מופתעים, אנוסים לעמוד על מקומם בפנים גלויות, ידיהם נחשפות מתוך הגלימות, אחזו בכוס הבדולח כאילו היתה חפיץ זר שלא הורגלו בו. חשיבות המעמד ניכרה על פניהם, נציגי תרבות שידעה לרסן את מאווייה, נציגי תרבות שעיצבה את האדם בדמות השלטון המופשט של החוק.

מתוך הקהל עלה שופט גבה-קומה, בצעדים מתונים חצה את המעבר. הוא החזיק בידו מעטפה גדולה ובקול עבה פנה אל נשיא בית המשפט העליון, שכבר ישב אל שולחן המכובדים. כל המבטים הוסבו בכיוון אחד. על הבימה ביקש הדובר להשיב משהו מן הריגשה שאחזה עד כה, עצר והחווה בראשו, שזר את נימת הקול על-פי הכוונה ששיווה לדברים; לרגע נדמה היה כאילו ידע לראות את האור שבכל מבט. מן החלונות החשופים ירד הערב, השמים הסתחררו מצבע, רחוקים וחרישיים, עד אשר עטו שחור ונאטמו כליל. הכל התכנס פנימה, נתון בתוך האולם, חבוי בתוך הגוף. כבד ראש פתח השופט את המעטפה שבידיו, והוציא מתוכה את "מפתח העיר המאוחדת", זה היה אות בית הדין הגבוה לצדק שניתן לשופטים עם פרישתם. אחר-כך הרימו השופטים את

גביעי היין המלאים, זרועותיהם המושטות ביטאו איזו תרועה, הכוסות הושקו והצטלצלו כמו פעמונים. מישהו קרא "יש שופטים בירושלים", ומכל עבר געה צחוק גורף, "יש שופטים בירושלים!" ענו השופטים, ספק קורצים ספק שבעי רצון. קול קורא במדבר, על יסודות העיר הזאת עמד היכל הדין והשקיף, על הר גבוה עלי לך מבשרת המשפט העברי, תרבות שוחרת שלום ולשונם של הבאים בשערי צדק.

כעבור שעה קלה התיישבו סביב לשולחנות. מנות האוכל הוגשו; קערות עמוסות רטבים לצד סלסילות לחם שנבצע באצבעות, פרוסות דגים חיים מתובלות בשמן ותבניות בשר שוקקות בדם. הסכינים רחשו בצלחות, הידיים הושטו והתכווצו בתאוה, השופטים לא זעו במושביהם, סעדו את לבם מבלי להטות את מחשבתם, הפיות נפערו והשיניים הטביעו את חותמן בלעיסה עיקשת. ההווייה כולה התכנסה לתוך רצפי התנועה הממוכנים של הצלחות המתרוקנות ולגימות היין הבהולות.

סביב השולחן בו ישב השופט שניאור התפתחה שיחה ערה, דיברו על בג"ץ איחוד משפחות ובג"ץ תוואי הגדר. הוא ניסה להימנע מליטול חלק בדברים, רק הקשיב כבהיסח הדעת, לא רצה להלהיט עצמו, גם כך הרגיש כי בוחנים את שתיקתו, תובעים את התערבותו; נשאר נטוע בכדידותו, בכידות של שופט שכבר זמן־מה חש כי הקרקע נשמטת תחת רגליו, במקום שבו האלימות אינה נמצאת עוד ברשות החוק, ולשיקולי הדין אין עוד היכולת לתקף ואת מידתיותה של האלימות המדינית. כשהיה חולף על פני כותרות עיתון הבוקר, אמר לעצמו, המנגנון ערוך לטפל בסדר האזרחי והפלילי, אבל בלב המקום יש תחושת ריקבון, המהפכה זללה את בניה. מסביב שמע אותם טיעונים מוכרים, את השאלות המוסכמות, "האם הפגיעה היא כדין?", "האם המגבלה הביטחונית היא חוקתית?", "האם החוק עומד במבחן חוקי היסוד?" הוא הרכין את ראשו, הרגיש כי אינו יכול לעצור בעד עצמו, אין מה לומר יותר, במיוחד לא כאן, לא עכשיו. ביקש סליחה, גרר את הכיסא לאחור, קם להלך, באחת הפינות עצר להביט דרך החלון, רצה להתבשם מתחושת השובע, מתחושת השכחה של שעות הלילה. בית־רשאת הרגיש זאת על גופו, איזו הכרה פרימיטיבית, שהעוול מתרחב, עמוק מכל מלה, ידע: השיטה המשפטית לא יכולה לפתור את עצם חוויית הסבל, הפצע החי שבגוף לעולם לא מתיישב עם תבונת הדין.

המנות האחרונות הוגשו. שקיקי חליטות התה הונחו על מגשי כסף, הקפה נמזג אל תוך הספלים, וכלי חרסינה מלאים בחלב ובקוביות סוכר הזכירו עד

כמה יפה הפשטות. כשחזר לשבת, הדיון כבר התפתח בכיוונים אחרים, עכשיו דיברו על חלוקת העיר. השופטים היו בניה של הארץ הזאת, רבים מהם נולדו אל תוך האור הבוהק, נקראו בשמות עבריים, רצו יחפים ברחובות, עמדו בשרוולים קצרים מסביב לדגל ונשבעו לאור האש בלילה של ברושים. בנים של עתיד נכסף, בנים של איזו כמיהה גדולה יותר מממשותם, עטו על עצמם את הדאגה לגורל הלאום, עמלים, בעלי מצפון, נשמעים להוראת השעה. ועם זאת, ככל שפניהם הזדקנו ניתן היה לחוש שהמתים משתקפים במבטם, ניתן היה לחוש כיצד המתים שבים ודבקים בהם – פני ילדות שהושחתו, נשים וגברים שנרצחו בטרם עת, עיירות אירופיות מתבוססות בשלג ובבוץ – , שבו ותבעו את נקמתם, גררו את החיים בחזרה אל הטבח שפקד אותם, לבשו מחדש את פניהם של החיים כדי להוביל אותם אל נתיב מוחלט, אל סוף בלתי נמנע, זכר האסון שכבר קרה עוד עתיד להתחולל.

לרגע אחד נתפס השופט שניאור להזייה, זרועותיו כמעט נרדמו על מסעד הכסא, לפתע הרגיש את השעון המוכסף מיטלטל על פרק היד. הוא נבהל, נדמה היה כי הגיח איזה רעש חריג שהטיל שתיקה או העצים את ההמיה הכללית שרחשה באולם. בהתחלה חשב כי זוהי הפתעה מתוכננת, עולה מן המטבח, מין מהתלה, כל המבטים שלפניו נרתעו גם הם, הביטו לאחור מעבר לכתפו, תנועת החיים נעצרה, אולי אכן קרה משהו, מרחוק נשמעו חבטות, כאילו הוטחו ונטרקו דלתות, אולי פרצה אש במטבח, מישוהו צעק לעזרה, ושני שופטים נחפזו, קמו והחלו לרוץ. המולה, מפולת איומה נשמעה, לפתע כל השולחנות מול פרוזדור הכניסה התהפכו, בזה אחר זה נזרקו היושבים לאחור, גביעי היין וצלחות החרסינה התנפצו מכל עבר, כאילו רצפת האולם התבקעה, קרסה בשל איזה רעש אדמה חבוי. השופט שניאור לא נשאר אדיש. הוא הביט לעבר הכניסה. השופט גלעדי סימן לעברו בתנועות יד, פיו מילמל בבהלה. יותר לא הבין דבר, יותר לא שמע, מטח יריות חתך את המרחב, ניפץ את החלונות, ניקב את תפאורת הבימה, חדר אל רקמות הבשר.

בני אדם אינם יכולים לומר את ההווה כאשר קרב מותם. משהו נחשף מעצמו. הדברים מקוטעים. השופט שניאור נצמד אל הרצפה, ביקש מחסה כאילו בורות בשדה קרב. באולם נשמעו עכשיו געיות עמוקות, כמו חיות מוכות אימה, החלל נרעד מכל ירייה, "מה קרה?" השופט דורפמן היה במרחק לא רב ממנו, הציץ מעבר למפת השולחן, הסתתר בין רגלי העץ, "יורים עלינו?!", תהה, ביקש לאמוד את סבירות הדברים, לחבר את הפרטים כדי השערה כוללת, "אבל למה?!". לשבריר שנייה נדמה היה לו, לשופט שניאור, כי הוא מבקש בייאוש

להיאסף לתוך עצמו, כי הוא מסתתר כמו ילד המסתיר את פניו מן העולם, נדמה היה לו שדבר לא יציל אותו, עכשיו שחייו תלויים בהיקף גופו, במעטפת העור הדקה שהעניקה לו צורה. הוא לא הספיק לפחוד, רק סירב לראות את גופו נחבט, הלום לרגע, סופג לתוכו את מוקדי האש, לא רצה שקרבו ישפכו, שגופתו תרוטש, לראות עצמו נוזל מתוך פתחיו כמו דם שאין לו גוף.

כל זה ארך רגעים בודדים בלבד. בחלון נשברו אורות העיר, מעבר לקירות נפרשו רחובותיה. חשב להימלט, מוקף רסיסי זכוכית, גלימתו הוכתמה, בין פזורת הכפיות והמזלגות מצא סכין. הוא שמע את המחבל מתקרב, צועק בשפה זרה ויורה לכל עבר. אולי בתוך ההמולה לא הבחין בשופטים האחרים שהסתתרו, מחכים שהמוות יערטל אותם, מנושלים מעצמם, לקראת התגלות של פצע חסר־שם.

רגע נוסף עבר והיריות חדלו, אולי היתה זו ההשתהות של החלפת המחסנית, אולי רק הססנות, רשלנות מצדו של היורה. מבלי ששם את לבו, הותקף, כיסא הוטח בו. הוא נפגע מאחור, הופל מטה. השופט יוספי היה איש גדל מידות. הוא כרך את זרועותיו סביב גופו של השהיד, כופף את ידיו, עקר ממנו את הרובה. הפלסטיני ניסה עוד לפרפר, להתנגד, לחמוק ממשקל הגוף שרבץ עליו, אבל אז עטו עליו שופטים אחרים. השופט לויץ תפס בשערות ראשו, השופט רביד ריסק את רגליו, השופט בן־סימון תלש מחיקו את הנשק. השהיד הפלסטיני נגרר אל אחת הפינות, דמו בראשו, מסר את גופו כטרף.

חומת ההפרדה בין השכונות היהודיות לערביות כבר עמדה על תילה, אבל הקדושה חייבת להיות מוחלטת, כוללת, שלמה. ריח הדם אחז באולם, גופות הזדחלו, קרעי אנחות נשמעו, פיגוע הטרור היכה עמוק בלבו של הממסד, המסר האלוהי נשמע.

השופטים התגודדו מעל המחבל העירום והחבול. עיניו נצצו מפחד, משנאה. גזר דינו נחרץ, "בידיים, בידיים, בלי משפט". השופט שניאור עוד עשה מאמצים למנוע את המהלך, פנה לראות מה עלה בגורלו של נשיא בית המשפט העליון כדי לשוב ולאחוזו ברסן. תחילה ספג המחבל מכות בודדות, חושיו התקוה מעט, פיו מילמל שירי מוות, אבל אז התלקחו היצרים והמכות ניחתו בעוצמה, בידיים חשופות, בכוח הזרוע, עד זוב דם, עד שגופו הוטל על הארץ בלא רוח חיים.

הסיפור הזה עודנו כאן. אתה יודע שהוא כאן. כאשר אתה נמצא עכשיו, אם אתה נמצא עכשיו, אם אתה חש בזה קרוב, אם אתה חש בזה מתחולל. האם נכחת בו? האם נספית בו? ודאי נכחת בו מבלי לתת על כך את הדעת; כשם שאינך שם את לבך כי תולדות העולם הם לילה אחד השב על עצמו, כמו צל הנשפך אל צל.

פטיה פתאח

למיכל בזמנים קשים, אלגיה

אָכְלָנוּ קַרְטוֹנִים, הֵינּוּ כְּמוֹ רוֹבוֹטְרִיקִים –
פּוֹגוּ וְטַנְגוּ רָקֵד בְּנוֹ הַמְנַגֵּנוֹן הָעֵנֵג
שׁוֹאֲלִים אוֹתָנוּ הַכֹּל – מָה אַתָּם פְּרִיקִים?
אֲבָל אֲנַחְנוּ בְּכֻלָּל לֹא מְמַהְרִים לַעֲנוֹת

הַלוֹיָהּ בְּלוֹיִן מְקִיפָה אֲדָמָה מִפְחֻלְצָת –
בְּחֻלְף הַשָּׁנִים בְּמִצְעָר גְּאוּהַ מִיָּתֵר
מָה שְׁנֵרָאָה לָנוּ פְּעַם יָפִי שֶׁל פְּתָרוֹן מְסֻתָּבֵר
לֹא צוֹדֵק וְלֹא סְקִסִי

”מָה הָאִשָּׁה רוֹצֵה?” , לְמִשָּׁל, זֶה כְּבָר לֹא הִשְׁאֲלָה
הִשְׁאֲלָה הִיא – ”מָה הַבְּנוֹת אוֹהֲבוֹת?”
הָאֲלֻמָּנָה יוֹדַעַת – הִיא לֹא עֲשֻׂתָה שׁוֹם דְּבָר רַע
סְטוּדִיּוֹ C, אַרוֹחָה קְלָה וּמַהֵר לִישׁוֹן

מִדְּחָלֵב מְשֻׁמֵּשׁ וּבְלוֹרִית עֲטוּפָה בְּנִילוֹן
מְשֻׁמְרִים בְּקִפְיָה אֲלִילִית לְמִזְכָּרַת בְּאַרְכִּיוֹן
כֶּךָ פְּרַעוֹשֵׁי הָעֵפֶר מְחַכִּים לְמִטּוֹס עֵירָמִים בִּיעֵר
כֶּךָ מְסֻתָּגָה הוֹטְרִינֵר בְּנִגָּב

בְּגִלְרִיָּה אֵינן שְׁרוּתִים, אֲבָל יֵשׁ גּוֹרֵל
לְהִתְקַפֵּל אוֹ לְעוֹף? נִצְטָרֵד לְחֻסֵּד
נִקַּח דְּגָמָא מִהַקְּרָפִיוֹן בְּבִרְכָה –
הוּא אוֹכֵל פְּרוּרִים וְשׁוֹחָה בְּשִׁקֵּט
תִּרְאוּ אוֹתוֹ – אֵיזָה חֲמָד!

הִיִּינוּ שָׁם – וְהַמָּטָר תְּרוֹמַת־דָּם גַּם אֶתְנוּ –
מִלְאֲכֵי־חֶבְלָה בְּחַנוֹת מִשְׁחַקֵי־חֶלֶל
כַּאֲשֶׁר הַמּוֹכֵן מֵאֵלָיו הִיא "אֱלֹהִים, לָמָּה?"
וְהַקּוֹנֵג־פּוֹ הַפֶּדָּה לְנַחֲלַת הַכֶּלֶל

אלגיה שניה

.1

תְּפוּזִים פְּסִיק שְׁבוּיִים
בוֹ זְמַנֵּי הַשִּׁירִים

דו"ח טְקֵסִי הַשְּׁפִיּוֹת
רְשִׁימוֹת מִיּוֹמֵן הַתְּבוּסָה:

הַשְּׁלָדִים הַשְּׁתוּלִים בְּפֶרֶדֶס עֲרוּכִים לְסֵגֶת

רְדִי,

גֶּשֶׁם אָפְקִי מְכֻסָּה מִמְחָטָה:

מִצַּב הַפְּנִינִים בְּחִזִּית – בִּינוּנֵי מִינוֹס

רַק הַפּוֹגְרוֹם עוֹד אוֹמֵר לְעֶצְמוֹ בְּשִׁקִּיעָה
כְּמוֹ סֶכֶר בְּבֵית־סֶפֶד:

יֵשֶׁר כַּח מִשְׁאֲלַת־לֵב,
מִשְׁאֲלָה כְּמוֹסָה!

.2

גְּרָמָנִים, אוֹפֶס, נָשִׁים –
שְׁלוֹם חֲבָרִים!

חֲסָרֵי הַבוֹשָׁה שׁוֹאֲלִים אֶת חֲסָרֵי הַתְּקוּהָ:

אֵיךְ הִפְכוּ תַחֲנוּנֵי אוֹהֲבִים לְבְדִיחוֹת שֶׁל חֲנוּנִים?

מְחַפְּשִׁים מְזַמִּינִים עֲיֻפוֹת לְרִקּוֹד –

אֱלֹהִים, אֵיזָה שִׁקָּט!

גב רואה גב בראי אפל
פה נוגע בתף כמו פתק בפתק

.3

זקוקים פסיק עורבים
בשמי כוכבים

תנו לנו חג ומצעד וקרקס פסיק משגל
תנו לנו דגל ורעשן
תנו לנו פעם אחת לצאת על הגג
ולקפץ משם

תנו לנו אנציקלופדיה בה לא כתוב:

ראש השבט משת"פ
והצפור הכחלה – סוג של תכי

.4

לאן הם עוזבים
הדבים והמלאכים?

הסנוניות המסמנות משדה ראיה

הקלוריות המרעבות מתוך מנגו אנוש

החיים המפענחים
מיומן השפיות:

המנחות לא הוכאו

השמאן השתפן ונרדם

הנביא מריר:

לע הלוייתן – תבת דאר
ולילדה היפה ביותר בפתה יש חבר

מירי ליטווק

אונייגין שאהב את סבתא קלרה

לחתול של סבא וסבתא שלי פרווה ארוכה ורכה בצבע קרם ורדרד. הוא מהלך בבית בשקט וברכות כמו נסיך או רוזן מערוץ ההיסטוריה. לעתים רחוקות הוא מוציא מפיו ייללה מהוססת, אבל שום דבר לא מצליח להפריע את שלוותו. סבא קרא לו אונייגין, על שם גיבור של ספר רוסי שסבא אוהב. בספר, אונייגין הוא לא חתול, אלא בן אצילים מפונק שבגלל גאוותו מפסיד את האושר ועושה שטויות, אפילו רוצח בן אדם. הספר כולו כתוב בחרוזים, וכשסבא קורא ממנו בקול רם, המילים נשמעות כמו מנגינה ממש. סבא מתעקש לקרוא לי ממנו, אף על פי שאני מבין רק קצת כי אני לא יודע טוב רוסית. אבל לא אכפת לי. אני יושב מול סבא, מקשיב לקולו החזק ורואה את פניו שנעים ומשתנים. הגבות העבות והשעירות של סבא עולות ויורדות, ומתחברות יחד מעל לגשר האף כמו גג של בית. הוא פותח את העיניים ולפעמים נדמה שהוא שוכח בכלל שהוא קורא בשבילי, ונראה כאילו הוא נמצא עם הרוזן שצחק לנערה שאהבה אותו, ופתאום כעבור שנים הוא פוגש אותה ומבין שהיא מקסימה, אבל כבר מאוחר מדי.

פעמים סבא מפסיק לקרוא ומתחיל להסביר לי דברים. הוא מדבר על רוסיה ועל התקופה שלמד באוניברסיטה במוסקוה, ועל סטאלין. אני לא לגמרי מבין מה הוא מנסה להסביר, אבל ההתרגשות של סבא היא כמו הצגה. סבא אוהב שאני מקשיב לו ואני אוהב להסתכל עליו ולראות שהוא מרוצה.

ככה יש בינינו איזה סוד, רק שלנו. אנחנו יושבים בחדר של סבא שהוא קצת חשוך, מכל הקירות מביטים אלינו ספרים המסודרים צפוף-צפוף בסדר שידוע רק לסבא, ואם סבתא קלרה לא קוראת לנו לאכול, אנחנו בכלל לא יוצאים משם.

לפעמים סבתא נכנסת ואומרת: "סוליק, עוד פעם אתה משגע את הילד?" אבל רואים שהיא לא באמת כועסת, היא רק אוהבת לדעת מה בדיוק קורה בכל פינות הבית, ולהרגיש שהיא בעניינים. סבא יודע את זה והוא לא לוקח ברצינות

את המילים של סבתא קלרה. הוא מנפנף בידיו לעברה ואומר: "לכי, קְלֶה-קְלֶה, אל תפריעי לנו!"

לספר על אונייגין יש כריכה כחולה מבד עבה ובדפים המצהיכים שלו יש ציורים בדיו שחורה. אמא הסבירה לי שסבא נתן את הספר לסבתא במתנה כשהיו צעירים לפני שהתחתנו, וזה היה סימן של סליחה והשלמה ביניהם כי סבא היה אשם במשהו בפני סבתא קלרה.

כשסבא רוצה לנוח ולחלץ קצת את העצמות הוא יוצא מחדרו ורואה את אונייגין ישן מכורבל על הספה בחדר האורחים. הוא מתיישב לידו כאילו בא לבקר חבר טוב ואומר לו: "קִיסָה! קִיסוֹלָה מאִיה!" שזה משהו כמו "חמוד שלי!". סבא מדבר אל אונייגין כאילו היה ילד קטן שעשה משהו מוצלח, ואני רואה את היד הגדולה שלו נחה בעדינות על הפרווה הלבנה, והפנים של סבא מתמלאים עונג. סבא סוליה, שזה שמואל בעצם, אבל כולם קוראים לו סוליה, הוא איש גדול וגבוה, ויותר קל לדמיין אותו מתעצבן ומתרגז. כשהוא צועק פניו מתעוותים מכעס, וזה די מפחיד, למען האמת. כפות ידיו עבות ורחבות כמו של איש עבודה, אבל כשהן נוגעות בפרווה של אונייגין הן נעשות רכות וענוגות, וכל אחד מיד רואה שסבא סוליה הוא לא כזה מפחיד כמו שאנשים חושבים לפעמים.

אונייגין שלנו מקבל את מגע הפינוק מידי סבא כי הוא מנומס ויש לו גינונים. הוא מתאפק, אבל באופן כללי הוא לא אוהב אנשים. באמת-באמת הוא אוהב רק את סבתא קלרה. אבל סבתא קלרה בכלל לא מתפעמת מהפרווה היפה של אונייגין ומהילוכו הגאה. היא לא מחזרת אחריו ולא קוראת לו, ולא משוויצה בו כשבאים האורחים. אולי מפני שסבתא קלרה עסוקה מאוד. יש לה הרבה עבודה במטבח. היא יוצאת לעיר לסידורים ולקניות, ומדברת בטלפון עם אמא ועם החברה שלה יוליה. אבל אונייגין ממתין בסבלנות לרגע המנוחה של סבתא קלרה כשהיא מתיישבת על הספה הכחולה בחדר האורחים כדי לקרוא את הירחון שהיא מקבלת מחוץ לארץ. ואז, מופיע פתאום הענן הוורוד לרגליה של סבתא קלרה. אונייגין מרים אליה את פרצופו כששפמו הלבן מזדקק לצדדים, כאילו מבקש לברר בעדינות אם הוא רשאי לקפוץ אל ברכיה. הוא לא מיילל ולא מתחכך ברגליה. הוא פשוט עומד ומחכה, ורק הזנב הזקור שלו רוטט כמו עץ צעיר ברוח אביבית קלה.

סבתא קלרה לא ממהרת. שניהם יודעים בדיוק מה הולך לקרות. היא נאנחת ועושה את עצמה כאילו זה מטריח אותה. באי רצון היא מצמידה את ירכיה כדי לעשות לאונייגין מקום ישיבה נוח, פורשת ומחליקה עליהן את החלוק, כי

אונייגין לא אוהב לשבת על עור חשוף, והוא גם, חלילה, עלול לשרוט אותה. כאשר סוף-סוף הכל מוכן, אונייגין קופץ אל ברכיה של סבתא קלרה ומתחיל לעשות תנועות לישה בגפיו הקדמיים. סבא קורא לטקס הזה "טופֶצֶ'ט", כאילו שדורכים ענבים ברגליים כדי לעשות יין. אבל יותר מכל כל זה נראה כאילו הירכיים והבטן הגדולה של סבתא קלרה הם בצק, ואונייגין עושה את עבודת הלישה שלו בריכוז גדול ובהתכוונות. ברגעים כאלה אני הכי אוהב להצמיד את האוזן אל גופו הרך שמדיף ריח חם, ולשמוע את הגרגור שלו, וכך אני יודע שאונייגין מאושר. גם סבתא קלרה נראית מרוצה מאוד. היא מלטפת קצת את אונייגין, כמעט בלי לגעת בו. גם אני רוצה ללטף את אונייגין, אבל סבא אומר לי בתקיפות: "תעזוב את הילד! אתה לא רואה שאתה מפריע?!". ואני מוותר. סבתא קלרה לא מגינה על אונייגין. היא לא אומרת כלום, ורק על פניה עולה חיוך קטנטן של שלוה ומנוחה שקטה.

סיגל פרלמן

עוד מיתה

המקלע מכונן אל הראש, ככה אי אפשר
 (הלב דופק) לכתב, הפחד
 משתק את התנועה עוד לפני הפחד ממה
 שימחץ את הראש אם תפל עליו המכונה עוד
 הרבה לפני הפחד מהאש המהירה
 כשהראש יעוף
 תנועה בלתי רצונית
 בגוף

אם תזוז היד
 תנוע הרגל
 יבעל הגרון
 על הבחילה, תפל שלנה
 או חלחלה, בעתה שלא בעתה
 ואם הלב יוכל למשך עוד זמן, הרחק מכאן

באיזו עיר או ארץ או בשדה פתוח או במטוס מתוח
 על ציר כדור הארץ, בזהב, במחשבה הכל פתוח
 ורחב
 לכן
 כנראה
 רק בית קפה,

גם הוא לא יכל לברח מהעיר, זה או תערוכה,
 או נסיעה על הכביש, או מסבה, גוש של נבלות
 מה עוד יכל להיות
 תחשבי, מה עוד יכל להיות

גַּם כְּשֶׁהִמְכוֹנָה מְכוֹנֶתת אֶל הָרֵאשׁ
אֵי אֶפְשֶׁר, כִּדֵּי לְחַיּוֹת אֲנִי צְרִיכָה לְסַפֵּר לְעֲצָמֵי סִפּוֹר,
בְּמַחְשָׁבָה אֵין רִגַע, אַחַד, תָּמִיד
הַרְבֵּה, הָאִשֶּׁר שְׁלוֹ פָּרוֹשׁ עַל פְּנֵי זְמַן רַב
וְנִמְשָׁךְ עַל פְּנֵי מְקוֹם רַב
רַב, וְעֵכָשׁוּ, הַיּוֹתוֹ, אוֹ הוּא אֵינּוּ, הַרְפָּרוּפִים
הַמְהִירִים הַפְּרָאִיִּים שְׁלוֹ
לֹא

הָאֵם אֲנִי חוֹלְפֶת וְלוֹ בְּחוֹט בְּרִזָּל דָּק
מִתְכַּת, נִילוֹן, אֲוִיר
בְּפִרְפוּרֵי הַמַּחְשָׁבָה שְׁלוֹ?

אֲנִי מוֹחֶקֶת הַכֹּל.
אֲנִי צוֹחֶקֶת. אֵיךְ לְמַחֵק. אֵין
לִי זְמַן לְחִבּוֹת.
אוּלַּי תְּבוּא. אוֹ לְעוֹלָם.
אוֹ מְעוֹלָם. לֹא.
אֲזֵ שֶׁהַשִּׁיר, רַק קוֹ שֶׁל גִּיר, יִשְׁאֵר לְהַבְעִיר.

חנוך לוין

"את אשה מאוד סימפאטית, אני יכול להוריד את המכנסיים?", ציטוטים

"אני" שלי מפעם, ילד שהייתי, בוא ומְשֶׁה אותי למעלה מקרקעית החושך!

"ההולכים בחושך"

"אני" הוא העצם הרועד, שבהצביע גזר־דין מוות לעברו, מביט סביב, רואה בתימהון ששום דבר אינו רועד איתו.

"הוצאה להורג"

תחילה אכלתי עוף אצל אמי, אחר אכלתי עוף אצל אשתי, עוד כמה מנות עוף אוכל בבית־חולים, ואז – לשכב דומם, לנוח – סוף־סוף בלי עוף.

"מלאכת החיים"

אני אף פעם לא שותה בירה. הייתי רוצה להיות אדם ששותה מיץ וחלב. במציאות אני שותה תה.

"קרום"

שורטטתי בעיפרון גם, אך קל למחיקה. "משרת מסור לגברת מחמירה"

מימי לא סלחתי, אפילו לאלה שלא עשו לי כלום.

"הזונה הגדולה מבבל"

אתם, הורינו, האדונים, ואנו הפרשה בין רגליכם,
ניתזנו, ניגרנו, נוגבנו, נעלמנו.

"הקיסר"

אדם רוצה לדעת מי הוא,
מי אביו ומי אמו, ואת פני מי
לשוות בדמיונו כשכואב לו.

"הקיסר"

כאן, בעורפי, אני חש כמו כווייה
את ההימנעות מלטיפה.

"האיש עם הסכין באמצע"

ילד, שן חלב
מתנדנדת בפי עולם רקוב.

"מתאבל ללא קץ"

וזה מה שכל־כך מכאיב: העולם גדוש, לא בשבילנו.
איש עומד מאחורי אשה יושבת

אני שומעת צחוק – מישהו בועט;
אני שומעת יללה – מישהו נבעט.

"הבכיינים"

בעולם יש זוג נעליים אחד,
והשאלה היא מי ינעל אותן,
ומי רגליו יקפאו בשלג.

"כל הנערים"

למי שייך הכבש?
הכבש חושב שלכבש. הזאב
מעמיד אותו על טעותו.

"משפט אונס"

כמה עוול עושה זה שנושם לרווחה בעוד מישהו אחר נחנק.
"החייל הרזה"

משרתת חייבת לשרת: רגשות נועדו לאדונים.
 "הנשים האבודות מטרויה"

עמדתי בתור הארוך לקבל את חופן הסוכר שלי, השורה היתה
 ארוכה, ותורי לא הגיע.
 "אשכבה"

הוי ילדות, צדקו כל חלומות הבלהה:
 יש ממה לפחד בחושך, יש ממה לסלוד באור.
 "משפט אונס"

חושבים שהמאושרים מבזבזים את הזמן במחשבות עליכם. זו
 טעות. המאושרים פשוט שקועים באושר שלהם.
 "נעורי ורדה'לה"

יפה הוא מה שמכאיב, או מוטב לדייק, היופי מעליב.
 איש עומד מאחורי אשה יושבת

תאמרו – הרגל נועדה ללכת, הפה לשיר;
 לא – הרגל לבעוט, הפה להיבעט.
 "המדמה"

מה נפלא ללכוש את הצדק כמו תחתונים,
 כשאיש מלכודך לא יודע כיצד הוא נראה מבפנים.
 אחרון

נמשכת המגמה העולמית לרצות לאכול טוב ולהכיר נשים.
 הג'יגולו מקונגו וטיפוסים אחרים

ענף הגברים הוא ארגון ענק ורדום של אינדיבידואליסטים ביישנים.
 הג'יגולו מקונגו וטיפוסים אחרים

את אשה מאוד סימפאטית, אני יכול להוריד את המכנסיים?
 "נעורי ורדה'לה"

מה חשוב השם? לתחת, כמו שאומרים, אין תמונת פספורט.
 הג'יגולו מקונגו וטיפוסים אחרים

ענף הגברים הוא ארגון ענק ורדום של אינדיבידואליסטים
ביישינים.

הג'יגולו מקונגו וטיפוסים אחרים

האנושות מחולקת שלשות שלשות, שניים מזדווגים ואחד
שושבין.

"פופר"

צאתך לשלום, תשוקה – ברוך הבא, גועל!

"חרד ומבוהל"

איך הובסנו בידי קצת בשר מעוך וריר!
הוי אחים לנשק, איך התכוננו לאויב,
והוא היה פה בין רגלינו!...

"כל הנערים"

אוי אלוהים, אני כל-כך אוהב תחת עד שהוא בטח מוכרח
לסמל משהו!

"חרד ומבוהל"

ולמטה מזדקף לו כל פעם לחינם, כבר לא נעים לי להטריח
אותו. ובינתיים המיץ בפנים מתייבש ובסוף תישאר רק שכבת
אבן בצינורות, כמו בקומקום ישן.

"נעורי ורדה'לה"

אז זהו, אבא, כל העסק הגדול שמדברים עליו כל-כך הרבה,
קפיצה קטנה, חרחור, התזה, ופתאום קר ולא נעים בעצמות!?
"יאקיש ופופצ'ה"

לא נולדנו ליהנות, נולדנו לגמור וללכת!

"יאקיש ופופצ'ה"

בסוף עוד יתברר שגם נשים מתות.

הג'יגולו מקונגו וטיפוסים אחרים

מגיע רגע שגם מג'נטלמן מחכים שיציע קצת הורמונים.

אחרון

למדתי לעשות שטיפת אוזניים
אחרי כל פגישה עם מאהב לווהט מדי...

"השמשים"

רגע לפני ההתנפצות הם מבטיחים לך בנק, רגע אחריה לא
תוציאי מהם גם אסימון.

"חרד ומבוהל"

אתן כבר הספקתן לקבור בעל. אני עוד לא זכיתי ללוות גבר
לקופת-חולים!

"חרד ומבוהל"

ערב שבת. ובמקום להיות יתומה אני רווקה.

"שיץ"

אני חולם. שום הצלחה. הגרמנים רודפים, הטורקים מענים,
אני נופל מראש מגדל – גם בעולם החלומות אין חידוש.
"שׁוֹזֵס וּבְזוֹז'ינָה"

מי זה מתחיל מלחמות בין שתיים לארבע אחרי הצהריים?
הנה, המלחמה העולמית התחילה בבוקר, לזה אני קוראת
תרבות אירופית.

"שיץ"

אוי, תנו לי קצת שיעמום שווייצרי,
כי אין כבר כוח לחיים המרתקים של אסיה!

"רצח"

אלוהים, כל-כך הרבה דיבורים על כל-כך קצת חיים!
"כריתת ראש"

איך תופסים את האמת ולא קופאים בבעתה?
"כל הנערים"

לא באשמתנו העולם.
"המדמה"

בחר עודד וולקשטיין

יצחק לאור

בין אלטמן הקטן לשורֶצִיסקָה: קומדיה, עצב ודמוקרטיה

הקומדיה של חנוך לוין – בניגוד למסורת הקומית המערבית – מצטיינת באב נעדר. דמות האב, או הכמו־אב, הולכת ונעלמת מהקומדיה הלוינית לטובת בן שאביו – אם הוא קיים כלל על הבמה – אינו אלא אח לצרה, המפציר בבנו ובנו לא ללכת בדרכו, כלומר לא להיות לאב, לא לעבור את המחסום האדיפלי ולא להיות לגבר. בקומדיה המערבית האב מנוצח בתוך הפעולה הדרמתית. בקומדיה הלוינית ניכר הכאב הגדול על מות האב בסילוקו מן הפעולה הדרמתית. זהו עיקר התוכן הדמוקרטי של הקומדיה. למבנה של לוין נקרא מבנה פְּרֵה־אדיפלי. הוא איננו ניגודו של האדיפלי, אלא מגרש משחקים שכן, "מוקדם יותר". במונחים לאקאניאניים – "האחר הגדול" בעולם הפרה־אדיפלי הוא נקבי, אשה ולא גבר, אדון ממין נקבה. מהי הפונקציה הפוליטית של המבנה הזה? האם סילוק האב מייצר אופציה יותר דמוקרטית? אני מבקש לנסות ולתהות על הדברים הללו בעמודים הבאים.

"מציצים" של אורי זוהר

כדי להמחיש באופן חד יותר את הוויתור על האדיפלי אצל לוין, אני מבקש לקרוא קומדיה אדיפלית מובהקת, "מציצים". זוהי בוודאי הקומדיה הקולנועית האיכותית והמצחיקה ביותר שנעשתה אי פעם בארץ. שנים רבות היתה בגדר "סרט פולחן", ובניגוד לסרטי פולחן אחרים, יש בה משהו לא קל, אפילו מכאיב, לירי. הסיפור המניע את העלילה הוא סיפורו של אלי (אריק איינשטיין), גבר נאה, נגן גיטרה עלוב למדי, הבוגד באשתו קשת היום, מילי (סימה אליהו), טורק את הדלת ככעס, אחרי שהיא "פוגעת" בו, עוזב את הבית, ומשלים איתה, מחוץ לבית, במיטת הניאוף שלו – בין הצעה שלו "לעשות ילד" לשיכרות מאושרת שלה.

חברו של אלי, גוטה (אורי זוהר), הוא ילד מזדקן, גילו לא ברור, לא על פי מראהו ולא על פי הדיון המפורש בגיל-לא-גיל שלו; הוא ינסה לזכות בסקס עם דינה היפה (מונה זילברשטיין), אותה אסף אלי אל מיטתו-שלו, אחרי הופעה באיזו עיירת פיתוח. בינתיים, בתמורה למיטה, גוטה מציץ, וכאשר, למחרת בבוקר, הוא נכשל לזכות בחסדיה של דינה, הולך גוטה אל ידידתו הקבועה רותי (מרגלית אנקורי), זונה העובדת בסמטאות האזור, אלא שהעניין "לא מצליח לו" [גם] הפעם.

לגוטה יש שני חברים, מעין בנים מופים ושותפים להצצה: אבי ודוניד. אף שהסרט אינו מציג סיפור שלם אודותם, כלומר סיפור עם "התחלה, אמצע וסוף", השניים מופיעים שוב ושוב כעושי צרות: דגים בים באמצעות אצבעות דינמיט, מפחידים את המציצים הרבים ליד מקלחות הנשים, ומתעללים באלטמן "הקטן", אחד המציצים במקלחות הנשים.

אלטמן זה, תלמיד תיכון בן 15, בנו של אלמן (מרדכי בן זאב), בעל מסעדה קטנה בשכונה הסמוכה, מעניק לסרט סיפור חניכה וסיגור אדיפלי במקביל להתפייסות בין שני האוהבים, אלי ומילי: לא רק שלקראת הסיום מחווים גוטה ואלי קידה של הערצה לאברו הגדול, המתגלה להם פתאום ליד המזח, אלא שהנער הולך לרותי הזונה, ולמרבית כאבו של גוטה (שנכשל אצלה כמה שעות קודם לכן), אומרת הידידה הוותיקה על אלטמן הקטן: "איזה ילד? זה ילד זה?" בסוף הסרט מכין גוטה קפה, ומגיש אותו לא רק לאלי (הזיין), אלא גם לאלטמן הצעיר. גוטה האימפוטנט, הנזקק להצצות ולהתזת מים מצינור לעבר גוף האשה שאליו אינו יכול לחדור, הוא, על גופו הפאלי העודף – שומן, שיער, תשוקה, נוכחות כריזמטית עזה של אורי זוהר, אין שני לו – מסיים את הסרט כמשרת הכנוע של הפאלוס, של הסקס, של המשפחה, של העולם אליו הוא יכול רק להציץ, אבל לא באמת לחדור. גוטה הוא הגיבור המודר מהקומדיה, האדון שנגזר עליו ליפול, מקור המלנכוליה בסרט. הוא היה צריך ללכת 'הביתה', לבנות בית, אבל הוא לא הלך. האדיפליות המובהקת של הסרט היא מעין המשך לשירו של שלום חנוך, "קח לך אשה ובנה לה בית". שיר הנושא של "מציצים", אף הוא מאת שלום חנוך, מהווה מעין המשך לפזמון הפופולרי המוקדם יותר: "שיהיה לך תמיד לאן לחזור", שר שלום חנוך שהבין היטב את העצב הגלום בסרט. לא הזעיר-בורגנות של בניית הבית מעניינת כאן – אין בסרט אף בית-משפחה חם ואוהב, גם לא ביתם של אלי ומילי – אלא דווקא ההצצה לתוכה מבין החורכות שעל חוף הים. ההשתוקקות לבית (געגועים לאהבה, לסקס, לזוגיות) היא האש האדיפלית היוקדת בסרט. כאשר גוטה מגנה את טיפשותו של אלי ביחסו אל

אשתו, הוא בעצם מצהיר: חיי שלי עלובים, כי בניגוד אליך לא הצלחתי לבנות לי בית ומשפחה, ואילו אתה הורס לעצמך את מה שבנית. זה היה נשמע בנאלי, אלמלא נרמז מתוך חורבות של חיים בלי מין וכלי משפחה.

כל אחד מהסיפורים משתלב בקומדיה, שבמרכזה שני צירים שונים של הסיפור האדיפלי: גוטה הוא הבן (בנו של אהרונצ'יק המציל, הגבר האמיתי, האב הגדול), שאינו מצליח להתבגר, למצוא אהבה, לזיין. חייו הם ילדות מושהית, הולכת ומתכערת (ההצצה היא מרכז הכיעור הנרטיבי; גופו השמן ופרצופו השעיר הם הדימוי הוויזואלי של הכיעור). וכיאה לסיפור אדיפלי, גוטה הוא גם אב, אב לשני הפרחחים הליצנים, שנכשל אפילו באילופם.

החירות המינית של שנות השבעים כוללת אצל אורי זוהר, במפורש, את ההודאה בעוול שנגרם לאשה. היוצר הזה הבין, הרבה לפני הביקורת הפמיניסטית על שנות השבעים, עד כמה עמוק נחרתת החירות הזאת באמצעות כאב האשה, שגופה הוא נייר הטיטא. זיכרו את פניה היפים של דינה, ואת העלבון העולה מהם כאשר היא מגלה שאלי הסתלק והשאיר אותה כתשלום לגוטה; זיכרו את עלבונה של מילי הנבגדת, את כעסה, את דמעותיה – כל אלה מזכירים לנו כי החירות המינית איננה מתוקה, לא רק באופן שבו חווה אותה גוטה המוֹדֵר. החירות המינית היא חלק בלתי נפרד מהכאב. האנרכיה של הסרט איננה שלטונו של עקרון העונג. בליבו של עקרון העונג יש קורבנות.

לכאורה אין לגוטה מעצורים בדרך אל הסיפוק. אבל הדברים אינם פשוטים כל-כך: המציצנות היא מבנה 'אליס', הקולנוע מציב אותנו מול המבנה הזה כ'שותפים לדבר עבירה': אנחנו מציצים בכל מה שקורה שם. אלימותו של גוטה באה לידי ביטוי גם בסצינת המכות האכזריות על שפת הים, כאשר הוא מכה שלושה גברתנים כדי להגן על 'שלמות המשפחה' של חברו אלי, אחרי כישלונו המיני של גוטה. ומה שמעניין אינו הפסיכולוגיה שלו, אלא המעצור בדרך אל הסיפוק: ההצצה, כל כמה שהיא הופכת להִיֶרֶאָוֶת (לעינינו), היא לא רק תשוקה לא מרוסנת אלא הודאה בחוסר היכולת להגיע.¹

יש לסרט הזה 'פוליטי'? אפשר לארגן את האשכנזיות של הגברים והמזרחיות של הנשים למבנה מעניין? יש לפארודיה של שיסל על הפאתוס של ה'ותיקים' משמעות 'פוליטית'? יש למונולוג במבטא הרוסי של אהרונצ'יק המציל משמעות כזאת? יכול להיות. מוטב בכל אופן להניח לקשקשת שהשתלטה על השיח

1 פרויד רואה את גלגולו של הרחף (היצר) כהתגוננות מפני עצמו. "המטרה הפעילה: לענות, להסתכל, מוחלפת במטרה הסבילה: להיות מעונה, להיראות." זיגמונד פרויד, "יצרים וגורלות יצרים", מסות נבחרות, ג', תירגם חיים איזק, דביר, תש"ל, עמ' 43.

התיאורטי של הקולנוע הישראלי, לפיו כל דבר הוא 'התמוטטות נרטיב-העל הציוני'. כדי להצביע על 'התמוטטות נרטיב-העל הציוני' צריך להסביר מהו 'נרטיב-העל הציוני', ואת זה אף אחד מהמבקרים לא השכיל לעשות.² הסרט הזה נעשה שנה לפני מלחמת יום הכיפורים. להוציא קטע של פארסה על אשה מבוהלת הצועקת "פתח" (כך כונו "ארגוני הטרור" בשנים ההן), אין לחיים מחוץ לבועה של חוף שרתון שום משמעות פוליטית. הפוליטי בקומדיה נמצא כמובן במקום אחר, וב"מציצים" קל מאוד לראותו, לפי שהוא עוסק ב'נפילה ובקימה מחדש של האדון'.

האדון והקומדיה

אֶלְנָקָה זּוּפְאֲנִצִּיץ' דנה בקומי, בעקבות הגל ו'הפנומנולוגיה של הרוח'. הדוגמאות שלה עוסקות באסונות הניחתים על האדון: אציל סנוב מחליק על קליפת בנה, ובכל זאת, במעמד הבא הוא קם וממשיך להסתובב בשחצנות עד התאונה הבאה, וכו'. כזהו ג'ון פלסטאף ב'נשי וינדרזור העליונות'.³ אותו אציל מוקיון מאמין באמת בעליונותו האריסטוקרטית, אף על פי שבמשך כל הקומדיה הוא נופל משלולית בוץ אחת לאחרת.

בקומדיות שמרניות וכוזבות – הקונקרטי (למשל, 'חולשות אנוש') נשאר חיצוני לאוניברסלי, ומזמין אותנו להכיר ולקבל אותו כבן-זוג בלתי נפרד שלו. האדון נשאר אדון מכובד, אף על פי שצחקנו עליו. הפרדיגמה היא כזאת: אריסטוקרט (או מלך, או שופט, או כומר, או כל דמות אחרת בעלת סטאטוס סימבולי) הוא גם אדם (והוא נוחר, אומרת זופאנצ'יץ', מפליץ, מחליק, והוא נתון לאותם חוקים פיזיקליים כמו בני תמותה אחרים). כל לכלוך הדבק באדון אינו אלא דבר אנושי שניתן להסרה, ועל כן הוא נסלה. הוא שייך ל'רוע הכרחי'. באמצעות האספקט ה'אנושי', הפרדיגמה מציעה לקהל להזדהות עם האציל כאידיאל האני, כך שהמהלך שב וכופה את אידיאל האני (שם, 183). זוהי הקומדיה הכוזבת. כדי להמחישה באמצעות המוכר והקליט, ניקח סיטקום

2 במאמר ארוך ומגושם מגנה אורלי לובין את "מציצים". לבד מתלונתה על כך שהצצה ממלאת בסרט את מקום הסקס, היא מאתרת את חולשת הסרט בהתמוטטות נרטיב-העל הציוני, כמובן, ובהתמוטטות נרטיב-העל האדיפלי (כך!). ראו אורלי לובין, "גבולות האלימות", תיאוריה וביקורת 18, אביב 2001, עמ' 103-138.

3 Alenka Zupancic, "The 'Concrete Universal', and What Comedy Can Tell Us About It", in Slavoj Žižek (editor) *Lacan, The Silent Partners*, Verso, 2006, p. 181.

הוליוודי טיפוסי, למשל "כולם אוהבים את ריימונד". המשפחה כולה, כגיבורה של הקומדיה, מופיעה בדיוק בדרך שבה מתארת זופאנצ'יץ' את הכוזב. תמיד הכל מסתדר כך שאנחנו נמלאים אהבה לכולם, לעצמנו, למוסד המשפחה הנערץ.

בניגוד לכך, בקומדיה האמיתית, אומרת זופאנצ'יץ', הגוף הקונקרטי של האציל, זה הנופל שוב ושוב לתוך השלולית של החולשה האנושית, אינו סתם גוף אמפירי הנשכב בכוכן, כי נשכבת איתו גם האמונה ב'אציליותו'. זהו המושא הקומי האמיתי. בקומדיה כזו, תהליך ההזדהות עם התכונה החלקית הוא תמיד גם תהליך של אי הזדהות. האריסטוקרט איננו 'גם' אדם רגיל. הוא אדם רגיל כאריסטוקרט (185). לשון אחר, הקומדיה האמיתית על פי זופאנצ'יץ' היא ז'אנר דמוקרטי מעצם טיבו.

נשוב ל"מציצים". כאן האדון אינו מסתתר מאחורי פרסונות סימבוליות. האדון הוא עוזר-מציל, שסוגר ופותח את הים. מכאן גם עושרו האדיפלי של הסרט: הגבר הוא מועמד טוב להשפלה, ומצד שני הוא גם חוגג משהו שאי אפשר לקחת ממנו – את חדות הארוס הפאלית. מי לא חוגג/ת את החדווה הזאת?

הדברים הללו מסתבכים כאשר שבים אל הקומדיה של חנוך לוין. האדון אף פעם אינו נופל במהלך הקומדיה. הקומדיה אמנם מוצגת לפני קהל שהאתוס שלו דמוקרטי, ומכאן גם הכעס, הרטינה על 'מוטיב ההשפלה', אבל העולם הלוויני באמת בנוי על כפירה באמונה בסדר טוב או בסיכוי להשיג סדר טוב יותר. מה ניתן אפוא לשבירה בקומדיה הלווינית? איזו אמונה "נופלת לבוץ וקמה ושוב נופלת"? לא הארוס. זה מסולק מיד. נשאר רק האהבה לגיבור הלוויני, לסובייקט הלוויני. בפתחה להערות עבודה שרשם לוין ב-1994, במקביל לכתיבת "הרטיטי את ליבי", או מיד אחרי שסיים, כתב בין השאר:

לילה לילה בחצות היא מביחה לו ריקוד, זה הכל ולא יותר. הוא מתרושע בעטיה. סיפור של הידרדרות.

למקה יוזם כל הזמן, יוזם דברים להצלת כבודו, אהבתו, חייו.

אהבתו של למקה לא פוחתת. חמלה? אבהות?

האהבה הופכת את למקה למשורר, לוחם, מתאבד. כולו אש יוקדת. שטחי התעניינותו מתרחבים. אחוז סחרחורת. אינפלציה של האישיות. הולך ומשתגע כמו "יומנו של מטורף" של גוגול.⁴

4 מצאנו את ההערות הללו בעת העבודה על ספר חנוך לוין הצעיר – **מיטעם 19**.

ובכן, מה בקומדיה הלוינית אינו ניתן לשבירה באמת? המקום המובהק ביותר לניצחון העבד על האדון הוא עמידתו במלוא יופיו הבימתי, במלוא כוחו ה"לידנטלי". איננו יכולים להיפרד ממנו. אנחנו מחכים לו שישוב ויהיה עימנו, מול האשה הגדולה, בכל קומדיה, ישוב וינסה להיות מאושר בעולם שאינו מבטיח באמת שום סיכוי. זיכרו את השופט למקה מ"הרטיטי את ליבי", וחישובו על הנפילה והקימה. לא האדון הוא המונח בבוץ ותיכף יקום, אלא העבד, ומשום שהוא קם, אנחנו מנצחים.

"האשה מבטלת את חוקי הצדק לטובת בעלה"

ובכל זאת, משהו בקומדיות של חנוך לוין מעורר איום. אי הנוחות נוכח מה שנקראה 'השפלה', לא היתה אלא אי יכולת לשאת את הסצינה, שבה האדון קיים הודות לקלונם של העבדים, או המוֹדָרִים. הקומדיה הלוינית מציבה את האדונים בכל שחצנותם. על האתוס הדמוקרטי של קהל הקומדיה – "האדון הוא אדון מסיבות כלשהן", ובעיקר "כל אחד יכול להיות מתישהו אדון" – מאיים הניסוח המפורש על הבמה, לפיו האדון הוא אדון, משום שהוא אדון ולא יכול להיות אחרת. ב"חפץ" מופיע שוקרא, הרשע, המתגרה בחפץ:⁵

שוקרא שלום, חפץ אומלל.

חפץ [מזדקף] שלום, אדון שוקרא, ממתני אני אומלל?

שוקרא לא מהיום.

חפץ אני לא אומלל.

שוקרא לי ידוע שאתה אומלל מאוד.

חפץ באיזה מובן?

שוקרא אתה יודע בעצמך. אל תעשה לי מבחנים.

חפץ לא, אני לא יודע. אולי אתה רואה שאני קצת לא-עליז עכשיו, ומזה אתה מסיק שאני אומלל. אבל לכל אחד יש רגעים כאלה.

שוקרא חפץ, אני לא חרש בעולם, יש לי עיניים ואני משתמש בהם. קבל את מה שאני אומר לך: האומללות שלך פורחת.

חפץ איזה שטויות! לשמוע ולצחוק.

שוקרא [בטון קשה] אומלל, למה אתה לא מוריד את הראש?

חפץ מה?

5 על חשיבות הדמות הזאת עמדה זהבה כספי בעבודותיה על לוין, ומצאה קירבה בינה לבין 'דמות המחזאי האומר את האמת'. לשאלתי מדוע לא פיתח את הדמות הזאת במחזות הבאים, לא ידע לוין להשיב.

שוקרא כן-כן, את הראש! למה אתה לא מוריד אותו?
חפץ לאן?

שוקרא למטה! למטה! למטה, איש אומלל! מה אתה עומד לי פה על המרפסת כמו מאושר ממשפחת המאושרים?! מה אתם מעמידים פנים, כולכם, שאצלכם הכל בסדר?! הרי אי אפשר לשאת את זה, הרי הצביעות הנוראה הזאת תשמיד לי את הלב! אתם, כנופיית פצועים ומתמוטטים, לא נותנים למאושרים את הזכות האלמנטרית של אדם מאושר – לראות את האומלל אומלל. (חפץ ואחרים, 98-99)

יש בשוקרא הנאה מניתוח ה'שקר' בשם סדר אידיאלי. הוא דורש לקבל את אי הצדק בעולם, ולהשלים איתו בשם הסדר. יש בו הנאה מה'אמת':

אני אומר לך שלא אנוח עד שאעמיד אתכם במקומכם, וכל המסכנות שלך ושל אחיך לאומללות תיראה ברור על הפנים שלכם, והחרפה תנמיך אתכם ארצה, שנדע סוף סוף, אחת ולתמיד, מי אומלל ומי מאושר! העונג בשורה אחת, והכאב בשורה שנייה! החיוך בשורה אחת, והצעקה בשורה שנייה! כי יש גבול לאנרכיה! ועל כן אני פונה אליכם, אומללים בכלל וחפץ בפרט: תיפסו את מקומכם! ראש למטה, כתפיים שמוטות, ואף מלה! (שם)

שוקרא מיוצג באמצעות מטאפוריקה של אב ("המסכנות שלך ושל אחיך"), מסרס ("ראש למטה, כתפיים שמוטות"), וגם רס"ר נזעם ("אף מלה", "להסדר בשורות", וכו'). אבוי, שוקרא הארון, המייצג בדבקות כזאת "חוק של סדר", הופך לילד/משרת של פוגרה, האשה הפאלית, הארון האמיתי בכלל הקומדיות של לויין. בסוף תמונה 16 הוא נכנס כדי להיות עד לטקס שבו ממזערת פוגרה את הוריה. תיכף לאחר מכן יגיע גם סופו שלו כעריץ, חסיד החוק והסדר:

שוקרא הדלת היתה פתוחה. לא דפקתי כי זה לא האופי שלי. (לפוגרה) שמי שוקרא. (פוגרה סוקרת אותו) ואת פוגרה, אם אני לא טועה.

פוגרה דבר בקיצור, המבט שלך משעמם אותי.

שוקרא ראיתי אותך רצה לכאן ברחוב עם חזיה ותחתונים. בניגוד למה שחשבתי, אף אחד לא צחק ממך. להיפך, כמה אנשים בכו מקינאה.

פוגרה זה לא חדש.

שוקרא כן, שמעתי על הדברים האלה עוד לפני כן. (מתקרב אליה. פאזזה) אני שואל את עצמי אם את באמת מאושרת.

פוגרה (משועשעת) אם תסכים לבוא אתי ולהגיש לי את שמלת הכלולות אני בטוחה שתדע יותר על האושר שלי.

חפץ אבל אמרת...

פוגרה תוסיף לו כיסא. (שוקרא מניח ברצון כיסא על השולחן שעל ראש חפץ)

שוקרא אחריו. (פוגרה יוצאת ושוקרא אחריה). (שם, 157)

בתמונה 18 שוקרא נושא כבר, כאחד העבדים, את שמלת כלולותיה של פוגרה ויורק על עצמו (162). קל לקרוא בתוך הדרמה של שוקרא את שיעבוד האדון הזכר לאדון הנקבה. אבל במקרה הזה טרח לויין וכנה שיעבוד של "אדון אוהב חוק וסדר" לגבירה גחמנית, הניצבת "מעל לחוק". כל התנהגותה של פוגרה היא פארודיה על הכוח לשבור את החוק.

נשים גחמניות כאלה מופיעות כבר בסאטירה הלוינית, למשל ראש הממשלה במערכון "ישיבת הממשלה" ב"מלכת אמבטיה" ("אגב, אני ראש הממשלה ואתם לא, ואני במקומכם הייתי סובלת מזה, תודה" מה אכפת לציפור עמ' 86), או האופן שבו המורה שוסטר מבצעת רדוקציה לכל מערכת המושגים בעולם כדי להגיע אל עצמה:

את רואה בעצמך כמה שהכל פשוט, ואיך שהכל מתחבר יחד, אם רק יש אומץ לחשוב בהיגיון ולשאול את השאלות הנכונות. ככה זה במדע המודרני, כמה שלא הולכים מסביב מגיעים בסוף אלי. וזה גם מה שאני מלמדת את התלמידים שלי. אני מלמדת אותם ששוטר. (שם, 233)

כאן אני מבקש להצביע על הזוועה המסתתרת מאחורי גן העדן הפרה-אדיפלי החוגג בקומדיה הלוינית. לכאורה, גורש האב ונרמס החוק. לכאורה, הכאב הכרוך בשלטון האב והחוק בוטל. למעשה, הושמָה במקומו השליטָה. הזוועה המלווה את הערצת האשה היא זו המלווה את היחסים בין הבן לאם.⁶ במבנה הזה אין תחומים ברורים בין הסובייקט (כלומר הילד, הבן), למושא (נניח שד האם), או האם. יתר על כן, כאן, בגן העדן הזה, ממלאת האם תפקיד של אב פרימורדיאלי. התשוקה אליה מייצרת לא רק תענוג, אלא גם פחד מפני מחוקק מסוג מיוחד: לא אב סימבולי, בעל סמכות של חוק וכללים אוניברסליים מופשטים, אותם אנחנו יכולים להפנים וללמוד מתוך ההכללה. בקצרה, חוק האב איננו רק ההיפך מרוך האם. החוק, במובן של המודרניות, כרוך בעקרונות־ניתנת־ללמידה־ולהוראה, מהלך שעיקרו מהמופשט אל הפרטי. רוך האם, או גחמנות האשה, הינם הצעה מפתה מאוד של הימלטות מידי החוק, אבל שוב ושוב נקשר הרוע של האשה אצל לויין לאותה "אי עקרוניות".

אין בעולמו הפוליטי של לויין שלטון טוב. אין אפילו רע במיעוטו. הצד השני של הקומדיה יהיה תמיד מחזה המיתוס של לויין: אתר הסאדיזם של גברים

6 שתייהן (ההערצה והזוועה) קשורות במה שז'יז'ק, בעקבות לאקאן, מכנה "נקודת ההתחלה של המלאות הבלתי מרוסנת", זו נקודת ההתחלה המכוננת את הסדר הסימבולי עוד לפני תחילתו של "תסביך אדיפוס". Slavoj Žižek, *The Indivisible Remainder*, Verso, 1996, p. 156.

רעים ונשים רעות, אדונים מתעללים. הקומדיה שלו היא מעין המתקת הגלולה. האם יש לגחמנות של האשה השלטת משמעות פוליטית בקומדיות של חנוך לוין?

"בפופר" שבים וחוזרים הוויכוחים של שורציסקה עם בעלה. כנימוק לצדקתה היא מפנה אליו את התחת שלה:

שורציסקה אתה רואה את זה?

שורץ נימוק עתיק.

שורציסקה נימוק עתיק ויציב! (סוחר גומי ואחרים, 113).

בהמשך, היא אוסרת על כץ, ה'אח' הקטן של פופר, לדבר. "למה?" הוא מבקש לדעת

שורציסקה מפני שאתה כץ.

כץ סיבה טובה.

שורציסקה ומפני שככה אני רוצה.

כץ שתי סיבות מצוינות. (שם, 122)

מעבר לטאוטולוגיה הגלומה בחזרה 'אתה כץ' (כלומר 'אתה ילד') משום ש'אני רוצה', מצוי העדר חוק, בגילומה של האם. עוד לפני כן מסבירה שורציסקה מדוע היא יוצאת לביקור לילה אצל פופר: "אין לילה ואין יום, הזמן מבוטל!" וכאשר מתייצבים לפני הגברים הניצים, פופר ושורץ, מתנהל הדיאלוג הבא (כץ מאזין לו):

שורציסקה אני רוצה שתדע שאני חושבת עליך כל הזמן ושאני לצדך.

פופר תודה, אבל גם כשאת לצדי, את חושבת על שורץ.

שורציסקה נגד זה אין מה לעשות. אני אוהבת את בעלי וזה עומד מעל הכל, מה

שלא מפריע לי לומר גלויות שלפי דעתי הוא קרפיון. (כץ צוחק) לי מותר, כץ – לך

לא. (שם, 114)

כך מבטאת כלמנסע את צדה האפל של "האנרכיה הפרה־אדיפלית":

כלמנסע חפץ, אני מזהירה אותך.

חפץ עוד לא שמעת את הצד שלי.

כלמנסע לא מעניין אותי צדדים. טיגלך צריך להיות עליו הערב, וחשוב לי לשמור

על זה.

חפץ את מגינה עליו מפני שהוא בעלך!

כלמנסע ומי מכחיש?! הוא בעלי לטוב ולרע. ואם היו מעמידים בפני את הברירה,

הייתי מעדיפה שהוא יחיה ואתה תמות. לא שיש לי עניין כל כך גדול שתמות, אבל

טבעי שארצה שבעלי יחיה. מבין איפה אתה עומד?
טיגלך כי זוהי המעלה הגדולה העיקרית של חיי הנישואין: האשה מבטלת את חוקי
 הצדק לטובת בעלה. כמה טוב להיות נשוי. (חפץ ואחרים, 94)

אל מול הזוג, ה'בן' נעלב. העוכדה שהוא משתמש בתביעה לצדק, או העוכדה
 שה'אם', בכל אחת משתי הדוגמאות שהובאו עד כה, מדברת על הקיום שלה ושל
 הבעל כעל משהו מעל לצדק – גם אם נניח לשאלה כמה מן הצופים השתמשו
 בהיגיון הזה ביחס לפריביליגיה כלשהי שלהם, גם על חשבון זולתם, גם על
 חשבון הדרתו של זולתם – זהו ההקשר הפוליטי של הקטעים שציטטתי עד
 כה. ועניין זה מוחרף עוד יותר ב"פופר". שורציסקה נעה בשרירותיות בין היות
 'אם' להיות 'רעיה', בין חיבה לפופר, לבין סולידריות עם בעלה, הרודף אותו.

שורץ שורציסקה, את מתגרה בי יותר ויותר לעיני גוססים!
שורציסקה ומה תעשה?! תעזוב אותי?!
שורץ לעזוב אותך?! לעולם לא! [...] ואת, שורציסקה, תעזבי אותי?
שורציסקה לעולם לא! אתה בעלי, ואני אוהבת אותך. הוי כמה אני אוהבת אותך,
 למרות שאני מתנגדת מושבעת שלך בנושא פופר! (סוחרי גומי ואחרים, 118)

המטפוריקה של "מתנגדת מושבעת בעניין פופר" לקוחה מהשיח הפוליטי
 היומיומי. (נסו: 'אתה בעלי ואני אוהבת אותך... למרות שאני מתנגדת מושבעת
 שלך בעניין הדיכוי של הפלסטינים'): עמדה עצמאית, פארודית, בתוך השייכות
 המשפחתית הקודמת לכל קשר אחר. "אמשיך לחלוק על דעתך בעניין פופר
 ואתרום לך כליה", היא אומרת.

האספקט הזה קיבל ביטוי פוליטי בכמה ממערכוני "מלכת אמבטיה".

אשה אתה מוכרח לבחור אחד מן השניים: או בן-דוד יקותיאלי או בעל דובשני.
בעל דובשני.
אשה ויקותיאלי?
בעל כל מה שתגדי.
אשה שיישרף במקום?
בעל אמן ואמן. אלוהים שמן. ועכשיו תקראי לי פרופסור הלל דובשני.
אשה [כיושב] פרופסור הלל דובשני.
בעל לא תדמיני יותר על שר התחבורה?
אשה אין תגובה. תחיה במתח. (מה אכפת לציפור, 94)

הדייר יקותיאלי – זה המתואר כמעט בפירוש גמור כפלסטיני בתוך הקונפליקט
 על האמבטיה – מוקרב לטובת המשפחה, והמשפחה נשלטת לא על ידי חוק,

אלא על ידי אשה העומדת מעל מעל לחוק. "תהיה במתח". השרירותיות ניצבת במרכז העימות. האשה מונעת מהדייר (בן דודו של הבעל) את השימוש באמבטיה, במקביל לעימות המרכזי בין הבן-דוד (יקותיאלי) למשפחה. באחד השיאים של המאבק, מפגין בן הדוד: "רחצה חופ־שית! רחצה חופ־שית!" ובני המשפחה, כלומר האם, הבן והבת משיבים לו (בדיוק בדרך שבה נטלו לעצמם הישראלים את הזכויות בשם הצדק): "הגדרה עצ־מית! הגדרה עצ־מית!" (94). הבעל אינו מצטרף להפגנה. הוא מוסרי וחלש. הדייר הוא כמובן הערבי, ואילו נציג המוסר האוניברסלי הוא הבעל המובס. אבל האם, יבטושבע, היא בלי שום ספק השליטה, מייצגת השרירות השבטית. מדינת אזרחיה? מדינת אדוניה בלבד.

סיגל בן יאיר

ארבעה שירי גירושים ועוד ארבעה

אקספרימנט במכתב פרידה

אהובי הקורר
אל תתקשר
הלילה שכבתי
עם גבר אחר

חיי נישואין

הנה אתה מגיע,
אני כמו הכלב, שומעת
את המכונית עוצרת
תקף אצא בנביחות רמות
לקבל את פניך.

חיי גירושין

הנה אתה מגיע
אתה כמו הכלב, מתרפס
לפני הדלת. מיד תתחנן
ביבבות דקות
שאקבל את פניך

קוורטט על גירושים

1. כָּבַר ט'
עַל גְּרוּשִׁים כְּתַב, וְגַם אָנִי
כְּנוֹר שְׁנִי, מִתְגַּרֶּשֶׁת וְהוֹלֶכֶת
וְנוֹלֶדֶת שׁוֹב בְּמַהֲפָךְ.
2. כִּי טוֹב הָיְוֹת הָאָדָם
לְכַדּוֹ פְּעָמִים כִּי טוֹב
3. וְהוֹאִיל
וְאִיֵּן הַשְּׁלוֹם שׁוֹרָה בֵּין בְּנֵי הַזּוּג, וְלֵאחֵר שְׁקוּל דְּעַת הַחֲלִיטוֹ הַצְּדָדִים
כִּי עָלֵיהֶם לְהַתְגַּרֵּשׁ זִמ"ז בַּג"פ כַּדְמ"וֹי הָיִינוּ נִלְפָתִים עַד לֹא
עוֹד זֶה בְּצוּאָרוֹ שֶׁל זֶה שְׂרָכִים דְּבִיקִים פָּגַם בְּתִהְלִיךְ הַיְצוֹר וְהוֹאִיל
וּבְרִצוֹן הַצְּדָדִים לְהַמְנִיעַ מַעֲמוֹת מְשַׁפְּטִי וְלִפְתֹּר אֶת הַמַּחֲלֹקוֹת
שִׁיתְעוֹרְרוּ בֵּינֵיהֶם,
אִם יִתְעוֹרְרוּ.
4. בֵּית וְגָנָה
אֲרָבָה וְכֵלֶב
שְׁנֵי יְלָדִים, וִילוֹן, עֲצִיץ וְאוֹפְנִים
אֵיךְ יִכְלֹתְ סִגְלֵי לְחַלֵּק סִגְלֵי לְחַלֵּק.

הודעה אחרונה חמורה

קְדִימָה גְרוּשׁ יָקָר קָר יֵשׁ לִי
שְׂבַע מֵאוֹת עֶשְׂרִים וְשֵׁשׁ
וְשֵׁשׁ עֶשְׂרֵה אֲגוּרוֹת חֲשׁבוֹן חֲשֵׁמֶל הַתְּרָאָה
אֲחֵרוֹנָה וְרָדָה חֲמוּרָה
מְזוֹנוֹת, מְזוֹנוֹת, תֵּן ת' מְזוֹנוֹת
מְזוֹנוֹת מְזוֹנָה לְזוֹנָה בְּתַחֲשִׁיב הַסּוֹפִי הָיִינוּ זִוְנוֹת הָאָחֵר
לְשִׁנְיָה, בַּסּוּף
זֶה רַק כֶּסֶף מֵה שֶׁנִּשְׂאָר מִמָּה שֶׁהָיִינוּ אָנִי וְאַתָּה
לֹא תִגַּע בִּי יוֹתֵר וְלֹא נִגַּע יוֹתֵר גַּם כִּכָּה לֹא נִגַּעְנוּ יוֹתֵר

וְלֹא הֵייתִי מְעוֹלָם לְנוֹחוֹתֶךָ,
חֶסֶד זְמַן, כֶּסֶף וְטִרְחָה –
וְהִצְטַרֵּף לְהֶסְדֵּר הַחֲשֻׁבוֹן
בְּאִמְצָעוֹת הוֹרָאת קִבְע בְּבִנְק
אֶתְךָ בְּכָל רִגְע. חֶבְרַת הַחֲשָׁמֶל.

סבתא

מֵאִיפֹה לְמִדַּת סִבְתָּא קִטְנָה אֶצְבְּעוֹנִית
בְּגִיל עֶשְׂרִים-וְיָשׁוּשׁ
לְחֶרֶבֶן בְּמַכְנָסִים כְּשֶׁקְנָה
לְגַבְךָ, תַּחַת עֵץ כְּפוּף כְּאֵנְקוֹל בְּשֶׁלֶג הַמַּת
מְשִׁפְשֶׁפֶת יָדִים בְּעוֹר הַנּוֹרָא מְחַכָּה לְשׂוּא
לְסִנּוֹנִית.

לא מעודן

לשי זערוור

מֵה נוֹצֵר בְּבֶטֶן הַתְּפוּחָה, מִרְעֵב אֲלִים
וְחֲשָׂאִי, מִטְּפוֹת זַעָה קָרָה מִבְּחִילָה בְּמַעֲלָה גְרוֹנִי
שׁוֹנָאָה עֲצָמִית בְּשֵׁר כְּמֵה אֵל בְּשֵׁר וְלִהְקִיא עֲכָשׁוּ
גַעְגּוּעִים אֵל בְּקֶר מִרְפֹּד פְּלָדָה
הֵלֵב טוֹרֵף אֶת אוֹר הַשְּׁמֶשׁ הַסְּמִיךְ
לֹא מַעֲדֵן
לֹא לֹא

כְּמִדְמָה מְגֵדֵל הַפְּעֵמוֹנִים בְּשֵׁר אֶת
בוֹא הֶרְעָה. תְּאוֹנַת דְּרָכִים בְּבִקֵּר יוֹם רֵאשׁוֹן הֶרְעִישָׁה
אֶת הַכְּעוֹר, אֶת דְּפִיקוֹת הֵלֵב הַהוֹלְכוֹת וְגוֹבְרוֹת,
הֵייתִי נִקְשָׁה וְחוֹרֵת.
אֶתְהָ זוֹכֵר אֶת הַפְּעֵם הָרֵאשׁוֹנָה, שְׂאֵלֶת
מִי יֵצִיל אוֹתְךָ וְחִלְמַת אֵיךְ שְׁכַבְנוּ
אֲחוּזִים בְּמִטָּה וְנִקְיִשׁוֹת בְּדִלֶת

וְרִצְתָּ בְּמוֹרֵד הַמְדַרְגּוֹת
לְהִגֵּן עָלַי. וְאַהֲבֵתְנִי הַבְּשִׁילָה וְעֵטְפָה אוֹתְנִי
תִּכְרִיכִים.

תיקח אותי

תִּקַּח אוֹתוֹ. תִּקַּח אוֹתוֹ. תִּקַּח אוֹתוֹ. תִּקַּח
לִי אֶת הַלֵּב תּוֹצִיא אוֹתוֹ תַּחְזִיק אוֹתוֹ וּתְחַמֵּם וּתְחַמֵּם אוֹתוֹ
כְּמוֹ גּוֹזֵל שֶׁל צְפוּרִים שֶׁנִּפְּל מֵתוֹךְ הַקֶּן וְרַק
כָּנָף אַחַת שְׂבוּרָה. תִּשְׁלַף אוֹתוֹ תּוֹצִיא אוֹתוֹ תַּחְזִיק אוֹתוֹ בְּיַד חֶזֶק
וּתְחַמֵּם
וּתְחַמֵּם
וּתְחַמֵּם כְּמוֹ שְׂמֵחַמְמִים גּוֹר כְּלָבִים עֶזוּב כְּמוֹ יָד קִטְנָה רוֹעֵדָת תִּנְשֵׁף עָלָיו כְּמוֹ
הַכֵּל פֶּה
כֵּן תְּחַמֵּם אוֹתוֹ כְּמוֹ לֵב תֹּאֲהֵב אוֹתוֹ תֹּאֲהֵב אוֹתוֹ תִּקַּח אוֹתוֹ גְּבוּהָ וְנִמּוּךְ
תִּקַּח אוֹתוֹ לְגוֹף שֶׁלָּךְ לְדָם שֶׁלָּךְ תֹּאכֵל אוֹתוֹ תִּלְעַס אוֹתוֹ
תִּנְעֵץ אוֹתוֹ עִם שְׁתֵּי סִכּוֹת לֵלֵב שֶׁלָּךְ חֶזֶק לְרַגְע
וְאִיךָ, תִּרְאֶה, כְּמוֹ כּוֹכֵב נּוֹפֵל אוֹרוֹ זוֹרֵחַ רַךְ וְאִז
כְּבֵה וְנִעְלָם.

תחילה

תְּחִלָּה, חֲשַׁפְנוּ אֶת מוֹמִינִי – לְהִטּוֹטְנוֹת
מְלִים לּוֹלְיָנוּת – שְׁקוּיִים שֶׁל שְׁקָרִי
פְּלָאִים, בְּפִנְסֵי קְסָמִים הַקְּרָנְתִּי אֶת חַיֵּי מוֹלָךְ.
בְּזוֹעוֹתֶיךָ,
אֲנִי סָךְ כָּל עֲבָרִי.
אֲתָה נוֹשֵׁם שְׁקֵט כָּל כָּךְ
לְכָךְ פּוֹעֵם סְמוּךְ
סְמוּךְ לְפַעֲימוֹת לְבִי
בֵּינָם מִפְרִיד רַק קִיר הַגֵּב.
כְּמָה קְרוֹב פִּתְאוֹם הוּא הַכָּאֵב קְרוֹב
רוֹעֵד עֲכָשׁוּ (בֵּין זְרוּעוֹתַי).

תקוה הוניג־פרנס

פח התוף

בספר מתקשר למדי, הצליח פרופ' יהודה שנהב, בשם איזו 'רדיקליות', לנתח הכל, לבד מן העיקר: את הדימיקה של ההתפשטות הישראלית.¹ הזהות המזרחית בספרו החליפה אולי, למראית עין, את הציונות, ואולם הצליחה להתעלם לחלוטין מהשאיפות הלאומיות הפלסטיניות. זכות הגדרה עצמית לפלסטינים? – יוק!

כדי לדמות את ה'הצלחה' הגדולה ביותר של הפרויקט הציוני במונחים גיאוגרפיים, צריך לחשוב על ריסוק הרצף הטריטוריאלי של פלסטין לכדי קנטונים: זה של חברון, זה של עזה, זה של בית לחם, זה של רמאללה, זה של ג'נין, וגם הקנטונים של הפלסטינים בגליל, או במשולש או בנגב. אפילו התכנית הממשלתית לעידוד הכלכלה הפלסטינית בישראל מכוונת למניעת הגירה של אזרחים פלסטינים ליישובים יהודיים. כולם נשלטים בידי משטר קולוניאלי שאינו נח לרגע מלהגביל את חייהם ואת שאיפותיהם הלאומיות. שום ניתוח אינו יכול לשחרר עצמו מהדימיקה של המשטר, אלא אם הוא מבקש להנציח את המצב הקיים. הדינמיקה של המשטר הישראלי היא פעילות מתמדת של נישול ואפליה. 'הצלחה' נוספת של הכיבוש המתמשך היא האופן שבו מקדשים אינטלקטואלים מהשמאל את ה'הישג' הציוני. למשל, ספרו של שנהב.

כאשר ראה ספרו של שנהב אור, והתפרסם ראיון עימו במוסף "הארץ", נבהלו כמה מסוקריו והעלו נגדו טענות, שעיקרן היו הטענות של השמאל הציוני (גדי טאוב, עקיבא אלדר). תום שגב גם היטיב להבחין כי שנהב "למעשה מתעלל בלולב חבוט; השמאל הליברלי הפך 'צל עבר'". אכן, שום גורם בשמאל הציוני מעולם לא התייחס ברצינות לאפשרות של שתי מדינות עצמאיות וריבוניות שקו ירוק מפריד ביניהן, ולכן הספר עומד בסימן טענת שווא שרעש רב מופק ממנה. תוף השנהב. בהלת המבקרים היתה בהלת שווא. לא בכדי האיזון הצדקני המופיע בספר, בין הפלסטינים ליהודים, מזכיר את האיזון שבאמצעותו טישטשו

1 יהודה שנהב, במלכודת הקו הירוק, מסה פוליטית יהודית, הוצאת עם עובד, 2010.

תועמלני השמאל הציוני את תפקיד המדינה: צדק מול צדק, קראו לתיאור הזה של הסכסוך. לא מדינה נגד קורבנות, ולא קולוניאליזם נגד ילידים. הספר מעניק למציאות הכיבוש תעודת הכשר באמצעות "חזון".

שנהב משחק בלגו: הוא מפרק ומרכיב, ובסופו של דבר אנחנו נשארים עם פוליטיקת זהות יהודית המחליפה את הלאומיות היהודית, ובעיקר את הלאומיות הפלסטינית. מה טוב לכם יותר משייח' ג'ראח? אצל שנהב זוהי "הוכחה" לחיים יחדיו של פלסטינים ויהודים דתיים.² חיים יחדיו? והרי מדובר בכפייה בכוח. אין כאן הכחשה אלא אדישות גמורה לגורל הפלסטיני תחת הכיבוש.

הצדק בפלסטין, כותב שנהב, יושג באמצעות גישה מאוזנת לזכויות המתנחלים וקורבנותיהם: משני הצדדים תישלל האפשרות לממש את זכויותיהם במתכונת של מדינה ריבונית, בין אם בפתרון שתי המדינות, המדינה הדרו-לאומית או מדינה אחת דמוקרטית. ממילא, אומר שנהב, "המדינה כיום – גם ישראל – מפצלת ריבוניות: מפריטה מוסדות ממלכתיים, למשל, ומוסרת נאמנויות לצד שלישי" (עמ' 158). לפיכך, בלי להביא בחשבון את הפלסטינים ואת מאווייהם, המודל הוא של "שותפות, המניח זכויות לאומיות ודתיות של שני העמים שיבואו לידי ביטוי באמצעות חלוקת המרחב למרחבים לאומיים קטנים יותר ולקהילות דתיות ואזרחיות במתכונת של קנטונים". (156) קהילות אלה, שיהיו מפוזרות בכל רחבי פלסטין המנדטורית, ישמרו על עצמאותן ויהיו קשורות ביניהן במבנה רופף בלבד. הן יוקמו במקומות מוסכמים, "על פי הזיקה של קדושת המקום וההיסטוריה של המקום, לרבות ההיסטוריה היהודית בישראל מאז 1948" (151, ההדגשה שלי). הפלסטינים בישראל יוכרו כ"קולקטיב לאומי במקומות שבהם יש רוב ערבי עם רצף טריטוריאלי" (150). בגליל? בנגב? שנהב מבטיח כי בית משפט לחוקה יכריע במחלוקות, "תוך שמירה על חוק היסוד שלפיו לא יתוקן עוול אחד באמצעות גרימת עוול מודע חדש" (151). במלים אחרות, במסגרת המודל המועדף על שנהב בשביל פתרון פוליטי לקונפליקט הישראלי-פלסטיני, שפע מעשי העוול שביצעה ישראל כלפי הפלסטינים יימחקו וייסלחו, כאילו לא מדובר במים, רכוש, אדמות, כבישים, נקודות שליטה על כבישים ורכבות מתים.

ובכן, גם הפלסטינים שחיים בישראל מוזמנים ליצור קנטון נפרד, לצד הקנטונים השונים ברחבי פלסטין. לכל הקנטונים תוענק אוטונומיה על בסיס

2 שנהב הוכיח נחרצות את ירון לונדון ומוטי קירשנבאום (28.6.2010) בתכניתם, ואמר להם כי שכונת שייח' ג'ראח בירושלים הינה הראייה הטובה ביותר לטענתו: יהודים דתיים חיים לצד פלסטינים.

זהויות מזהויות שונות: דתיות, אזרחיות וגם, בין היתר, לאומיות. מה על הפלסטינים בישראל? הם יוכלו, כאמור, לזכות בקנטון משלהם. מה יהיה הקשר שלהם לפלסטינים בשטחים הכבושים ובקנטונים האחרים? שום קשר. אין אצל שנהב תביעה לקשר. כאן באה לידי ביטוי התעלמותו מהדרישות הלאומיות של הפלסטינים שהועלו על הכתב, וניצבות על סדר היום הפוליטי של הפלסטינים בישראל. למשל: ארבעת "מסמכי החזון" מ-2007, שחיברו נציגי הארגונים המובילים של הפלסטינים בישראל וקבעו, ותבעו את זכותם להגדרה עצמית בשטחים הכבושים ובתוך מדינת ישראל.

בעמוד 90 של ספרו מצטט שנהב את מגילת העצמאות של ישראל שהבטיחה, לדבריו, שוויון זכויות ל"כל האזרחים, ללא הבדל דת, גזע או לאום". זו איננה סתם רשלנות. הרי לא מדובר בפתקה לקראת הרצאה. מכל מקום, כאשר מדובר באזרחים הפלסטינים של מדינת ישראל, אין במגילת העצמאות כל זכר למלה 'לאום'. מדינת ישראל מעולם לא הכירה בערכים הפלסטינים החיים בתחומיה כבלאום. (במקור ההבטחה היא ל"שוויון זכויות לכל האזרחים ללא הבדל דת, גזע ומין").

שנהב מאמץ את ההתנגדות לקו הירוק כמכנה משותף של כוחות פוליטיים המנוגדים זה לזה.³ הקואליציה שהוא ממציא כוללת חלקים נרחבים של ימין "דמוקרטי", של פלסטינים משני צידי הקו הירוק, וכן של אלה הנמנים עם "השמאל הרדיקלי", השוללים את עקרון ההפרדה. מי הם? באיזה חוג הם מלמדים? ההתנגדות לקו הירוק משותפת לארבע קבוצות מובהקות:

1. פליטי ופליטות '48, בעבור חלק מהם 1967 אינה רק רגע של כיבוש אלא גם רגע של שחרור ופתיחת המרחב (ההדגשה שלי) [...]. 2. אנשי ונשות ארץ-ישראל השלמה (שבקרבם אפשר למצוא הבדלים רבים). 3. אנשי ונשות ישראל השלישית, מתנחלים ומתנחלות מזרחים שש"ס היא מייצגת מרכזית שלהם, מתנחלים חרדים ומהגרים מברית-המועצות לשעבר שעברו לגור מעבר לקו הירוק, שליברמן הוא מייצגם המובהק. 4. שדרה פוליטית רדיקלית מקרב ערביי '48, בהם תנועת 'בני הכפר' וחלקים בתנועת בל"ד שאינם מקבלים את הקו הירוק, וכן אינטלקטואלים פלסטינים בישראל, המקדמים סדר יום זה בשנים האחרונות. (עמוד 18).

3 "קואליציה ביזארית, המורכבת מאידיאולוגים של הימין המתנחל (למשל, יוסף בן-שלמה המנוח וישראל הראל יב"א) ושל שמאל ספק ציוני (לאחרונה – יהודה שנהב), מעלה לעתים קרובות את הטענה, כי תמיכת השמאל הציוני בגבולות 1967 והתנגדותו החריפה להתנחלויות שהוקמו מאז היא צבועה ובלתי עקבית." חיים גאנו, "היתה ציונות צודקת", "הארץ", 27.6.2010.

אם כן, הטענה היא כי לשתי קבוצות עיקריות מקרב המתנחלים יש מוטיבציה להגיע להסדר מדיני, הכולל את מחיקת הקו הירוק: "ישראל השלישית" וה"מתנחלים הדמוקרטים". "ישראל השלישית" כוללת שכבות סוציו-כלכליות נמוכות של יהודים ישראלים – בעיקר מזרחים (אבל גם חרדים ומהגרים מרוסיה) – שעברו לגור בהתנחלויות המצויות מעבר לקו הירוק, ובעיקר בפריפריה שלהן, כמו מעלה אדומים ומה שמכונה "עוטף ירושלים", כדי לשפר את תנאי חייהם. השיפור ברמת החיים, מעיד שנהב, נובע מ"מחיקת הקו הירוק". שוב, נישול התושבים הפלסטינים מבתיהם ואדמתם לא נזכר כלל.

"יהודים ערבים"

ואולם, לא רק שיקולים סוציו-כלכליים מונחים ביסוד העמדות של המתנחלים המזרחים. זהותם האתנית-ערבית, כמו זהותם של רוב המזרחים בגבולות הקו הירוק, תניע אותם – כך אומר החזון – לקדם בברכה הסדר מדיני שיביא "לפתיחת המרחב". הנה, ב-1967, "פתיחת המרחב איפשרה הגדרה מחודשת של הזהות המזרחית בישראל, לא כאנטיזה לזהות האשכנזית, אלא כאופציה להשתלבות במרחב, גם אם במקרה זה הנסיבות הן של השתלבות דכאנית" (55). סופרים מזרחים אפילו השתתפו בחגיגת "המרחב הפתוח", יחד עם הציבור המזרחי. מי? הסופר שמעון בלס, יליד עיראק, "המגדיר עצמו כערבי יהודי", כתב מיד לאחר המלחמה: "רוח חדשה נושבת בארץ, רוח המזרח [...] במחי אחד הוצאנו מעולמנו הקטן, הקרתני, המסוכסך, והועמדנו פנים אל פנים עם מציאות קיומנו: ישראל באזור – עבר, הווה, עתיד" (56).

ולא רק הסופר שמעון בלס. גם הוריו של שנהב וחבריהם פיתחו אז קשרים עם זמרים ונגנים ערבים ו"חגגו את המרחב הערבי שנפתח; גם אם קיבלו את הקוסמולוגיה של זמן הקו הירוק, הם הרחיבו את שוליה". זמן הפולקלור הגיע: מוסיקאים ערבים "שרו וניגנו יחד בערבית במסיבות, בבתים פרטיים ובבתי קפה ודימינו את עברם בארצות ערב". (שם). האם צריך להזכיר כי כל העליצות הזאת ליוותה רבים מתושבי השטחים שהוגלו והפכו בשנית לפליטים, או את המכה שהתנועה הלאומית הפלסטינית ספגה בדיוק אז? ואולי הגיע הזמן לומר מלה על ה'רדיקליות' של מטבע הלשון הפשטנית מדי, "יהודים ערבים"?

כך כתבו אהוד עין-גיל ומשה מחובר על הסוגיה הזאת, באומץ, כנגד אופנה רווחת בתל אביב: "מובן שאיננו מערערים על זכותו של כל פרט להגדיר עצמו כ'יהודי ערבי', אם רצונו בכך. ואולם, אין כל הצדקה להחיל הגדרה זו על

הציבור המזרחי, שלא בחר לזהות עצמו כ'ערבי' ואשר במקרה הטוב יתייחס לתווית זו כשונה מהזהות העצמית שלו". לכן, "מעולם לא היתה לתחושת הזיקה התרבותית של יחידים כל קשר לזהות אתנית לאומית ערבית". להפך, אפילו המזרחים שהשתתפו במחאות מיליטנטיות נגד אפלייתם, להוציא את תנועת הפנתרים השחורים, לא קשרו את ההתנגדות לדיכויים בידי הממסד הישראלי עם רגשות של אחווה וסולידריות עם דיכויים של הפלסטינים בישראל.⁴

העובדה שמדובר באוטופיה אינה צריכה להפריע. מאידך גיסא, כדאי לראות שהאוטופיה אהלה שנהב בספרו אינה "מדמינת", למשל, מאבק משותף של ישראלים ופלסטינים במדינת ישראל, ואפילו לא של מזרחים ופלסטינים, אף ששנהב ממש מבקש שנאמין לו כאשר הוא מדבר על ההבדל בין האשכנזים למזרחים ביחס לפלסטינים.

ההתנחלויות

המרכיב האחר בהזיה של שנהב הוא "מתנחלים דתיים דמוקרטיים". לדעתו, אף על פי שאלה חיים בהתנחלויות דתיות, המחויבות ל"ארץ ישראל השלמה", הם עשויים לקבל, ואפילו ליזום, פתרון שימחק את הקו הירוק. שנהב מצטט את הרב אבי גיסר מההתנחלות עופרה, ש"לא רואה בהפרדה כשלעצמה פתרון, וטוען כי חייבים לתת את הדעת על זכויות הפלסטינים להגדרה עצמית ולבעיית הפליטים" (106). נניח לדמוקרטיה של המתנחלים מעופרה. נניח גם ל"משבר החילוניות" ששנהב ממחר לאמצו כהקשר תרבותי למאמציו הקואליציוניים בין מתנחלים, פלסטינים, ושמאל רדיקלי. חשובה מכל אלה התשוקה הגדולה של שנהב להפוך גם את המתנחלים לקורבנות "השמאל הליברלי". מה יותר טוב מציטוט של הסופר אייל מגד, "שעבר מן השמאל הליברלי אל הימין":

אפשר לומר היום למתנחלים: היה לכם תפקיד היסטורי גדול בעיני השמאל – להיות פועלי הניקיון של המצפון שלו, כִּפּו עליכם את המשימה לנקות את מצפונם של אלה שיושבים בבתי ערבים ועל אדמותיהם בקטמון ובטלביה, בבקעה ובאבו־טור, בברעם וביד מרדכי ובשייח' מוניס. (108)

על דברי הסופר מוסיף החוקר: "על זה אמר פעם רִבֵּה של עופרה, אבי גיסר, שעל כל כפר (שחרב) יושב קיבוץ. אולם ההתנחלויות מוסריות יותר משום

4 Ehud Ein-Gil and Moshe Machover, "Zionism and Oriental Jews: Dialectic of Exploitation and Co-optation," in *Race & Class*, Vol. 50, No. 3 (2009): 62-76.

שהן אינן יושבות על שום כפר פלסטיני" (108). "ההגות הליברלית", טוען שנהב, "מעולם לא נתנה את דעתה על ההשלכות המוסריות של פינוי ההתנחלויות". ובראיון ליותם פלדמן במוסף "הארץ" הוא אומר: "השמאל לא יכול לראות את העוול שנגרם למתנחלים. אני לא בטוח שזה מוסרי לפנות דורות של אנשים שחיים שם. אני לא חושב שצריך לתקן עוול מוסרי אחד בעוול אחר".⁵ מה שנגרם לפלסטינים הוא "עוול אחד", זה הכל. זו הנקודה המרכזית של הסקירה הזאת: מתחת לכל זה, לאי הרצון לתאר את הציונות ומדינת ישראל, את הפרויקט הקולוניזטורי, את החיפזון לעבר ה"זהות המזרחית", יש אצל שנהב אדישות גמורה למאויים הפלסטיניים.

התשוקה שמפגין שנהב אל הימין המתנחל בספר הזה גדולה. משהו דוחק בו להתכנס בחיק החזקים, המתנחלים, אולי משהו מהפחד להיות חלש מולם. אלמלא כן, הוא לא היה משקיע בזהות המזרחית מחד גיסא, ובקרב המתנחלים (האשכנזים) מאידך גיסא, כל כך הרבה אנרגיה. לאט לאט אנחנו מתקרבים אל האויב האמיתי: "השמאל הליברלי", שכניו של שנהב בתל אביב, באוניברסיטה, הסטודנטים שלו.

פלדמן שואל:

אתה חושב שיש שותפים פלסטינים לדרישה הזאת? איזה פלסטיני יסכים להסדר שלא כולל פינוי של ההתנחלויות? חלק משמעותי מההתנגדות הפלסטינית עוסק בקרקעות שההתנחלויות גוזלות?

שנהב משיב:

אם תהיה תביעה הרדית שתאפשר סוג של חילופי של שטחים ואדמות, אני לא רואה סיבה מיוחדת שלא להשאיר את ההתנחלויות שם.

העמדות של התנועה הלאומית הפלסטינית ונציגיה מסולקות מ"השיח המוסרי" על עתיד ההתנחלויות. והרי יש פרסומים פלסטיניים רבים מאוד, הקוראים לעקירת ההתנחלויות כתנאי לכל הסכם שלום. הטעיית הקורא מגיעה לשיאה כאשר שנהב מרוקן את עצם המושג של כיבוש '67 ממהותו הקולוניזטורית: לא צריך להיות קשר בין כיבוש להתנחלויות. ההסבר טמון ברצועת עזה, שם "הכיבוש ממשיך ומתקיים ללא מתנחלים ומתנחלות בגוש קטיף" (113). כך אפשר להציע את נוסחת הקסם לסיום הכיבוש בלי לבטל את המאפיין המרכזי שלו – הקולוניזציה. זו החולשה הגדולה של הספר הזה. שוב ושוב בורח שנהב

5 יותם פלדמן, "מדינת כל מזרחיה", מוסף "הארץ", 19.2.2010.

מתיאור אופיו הקולוניאלי של הפרויקט הציוני, פעם מתוך "פוליטיקת הזהות המזרחית" ופעם מתוך השתקקות אל הימין המתנחל. בראיון אמר שנהב:

קראתי לפני חודשיים מאמר של בני בגין בעיתון 'הארץ', ואני מסכים עם כל מלה. יכולתי לכתוב את זה בעצמי לגבי העובדה שתהליך השלום כושל, ואין דרך להמשיך אותו. אם תשאל אותי אם אני בעד שהאמריקאים יכפו על הצדדים פתרון מדף של שתי מדינות, אני אגיד – כמו בגין – שלא. הניתוח שלנו הוא אותו ניתוח, גם אם המסקנות הנורמטיביות שלנו יהיו שונות.

האויב

על פי שנהב, "השמאל הליברלי" אחראי לקיפאון בתהליך המדיני עקב עמדותיו שעיצבו את יוזמות השלום של ישראל מאז הסכמי אוסלו, ב-1993. מה שהוא מכנה בשם "פרדיגמת 1967" עומד לטענתו ביסוד יוזמות שלום אלה, ומניח כי הכיבוש הוא נקודת המפנה המוסרית של ישראל. בעיני השמאל הזה, מלחמת 67' היא מקור הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ולכן ביטול תוצאותיה הוא המפתח לפתורנו: פינוי ההתנחלויות ונסיגה לקו הירוק כבסיס לפתרון של שתי מדינות לשני עמים. שנהב אינו מסכים. לטענתו יש להחליף את "פרדיגמת 67'" ב"פרדיגמת 48'". מלחמת 1948 יצרה בעיות שאינן ניתנות לפתרון במסגרת הפרדיגמה המקובלת על השמאל הליברלי. המניע העיקרי של השמאל הליברלי לתיאור הכיבוש כמקור הקונפליקט הישראלי-פלסטיני הוא שאיפתם לטהר עצמם מוסרית מהעוולות שנעשו ב-1948, ולטפח את הדימוי של ישראל כמדינה דמוקרטית. ואולם הקביעה כי 1948 היא מקור הקונפליקט אינה פחות מטעה. בראיון שאל פלדמן: "למה לקבוע את 1948 כנקודת האפס של הסכסוך? זו קביעה די שרירותית. אפשר לחשוב על צמתים משמעותיים אחרים: הצהרת בלפור ב-1917, או המרד הערבי ב-1936?"

שנהב ענה:

זו שאלה שמציקה לי: למה לא 1917 למשל? דברים מרתקים קורים לא רק בהצהרת בלפור אלא בתהליך הכתיבה שלה. אבל יש בנקודה הזאת משהו אחר: בחרתי בה במכוון כי אני לא חושב שצריך לרסק את מדינת ישראל. בחרתי ב-1948 בדיוק בגלל שאני רוצה שכל ניתוח היסטורי יכלול את ההישגים של מדינת ישראל. אם חוזרים להצהרת בלפור, אז חוזרים למצב קשה מאוד מבחינת היהודים.

פלדמן: אבל למה בכלל לקבוע נקודת אפס? למה לתלות את כל ההתפתחויות ההיסטוריות באירוע אחד?

שנהב: בחרתי בנקודת אפס מתוך עמדה שמכירה באפשרות להציג היסטוריה אלטרנטיבית, גם אם היא מדומיינת – ההיסטוריה שלא קרתה, מה היה קורה אילו היתה מתממשת הסתעפות אחרת מהנקודה שאתה מגדיר כצומת. באותו מקום שבו בחרתי בנקודת אפס אני עוצר את ההסתעפויות ומקבל את מה שקרה עד אז כטבעי. מהבחינה הזאת, המקום שבו תבחר הוא זה שבו אתה מכוון את העמדה הפוליטית שלך. אני מניח את קיומה של ישראל ואת המאפיינים שלה כחלק הכרחי מהניתוח, כי אני לא רוצה להרוס אותה.

המוצא האשכנזי של תומכי השמאל והשקפת העולם הגזענית שלהם, היא ההסבר לחתירה אל ה"הפרדה", המצויה ביסוד פתרון שתי המדינות:

"פרדיגמת" 1967 של השמאל הליברלי אינה נובעת אפוא רק מתוך פחד מפני הריבוי הדמוגרפי הפלסטיני, אלא גם מתוך חרדה מפני הפיכתה של ישראל לחברה עם רוב מזרחי. [...] זוהי שפת הזמן של הקו הירוק; שפה שבאמצעותה מתוארת ישראל כדמוקרטיה ליברלית והערבים (ואיתם המזרחים והדתיים) מתוארים כנחותים ולא מספיק דמוקרטים. זוהי שפתו של מי שבא למזרח התיכון לזמן קצר, שלא על מנת להתערות בו, אלא להתקיים בו כאורח. (53-54)

אך כיצד משתלב שנהב ב"מזרח"? הוא מוחק את הדיון בטיבה של מדינת ישראל. הוא רומז על הקבלה בין האופי הגזעני של דיכוי היהודים באירופה לדיכוי הקולוניאלי של הפלסטינים (83), אבל העיקר – הוא חומק לאיזו ציונות קנטונאלית משונה. מצד אחד הוא מדבר בשם "ערביי 48", תוך התעלמות גמורה מקולם, כמו מזרחן אקדמי מן המניין. מצד שני, הוא מדבר בשם "זהות מזרחית" מומצאת, שאין לה שום בסיס ממשי, סוציולוגי או פוליטי. "פוליטיקת הזהות" היחידה אצלנו היא זו של ש"ס בגלגולה הגזעני, או של הליכוד מאז '77.

אדוארדו סנגווינטי

מבחר שירים

לבורינטוס

[8]

הלִבְנָה שְׁלִי חוֹזֶרֶת בְּחִלּוּפוֹת שֶׁל מְלֵאוֹת וְצִמְצוּם
 הַלִבְנָה שְׁלִי בְצִמְת וּבִלְשׁוֹן לִבְנָה
 מִד־זְמַן קָבוּר ו"מִפְרִיץ הַטֵּל" וּתְהִלִּים תְּחַנְּנָה צֶל
 בְּרֹזֶל שֶׁל סוּס וּמְרַגְנִית וְשֶׁד חוֹלָה וּבְחִילָה
 (אֲנִי רוֹאֶה אֶת דְּגֵי מֵתִים מִתַּחַת לְסִלְעֵי רִיסִיד)
 הִרְפְּתָקָה וּמְכֻשׁוֹל צֶעֶד כְּפוּל מְגַפָּה מְקַהֵלָה וְחֹדֵשׁ אֶפְרַיִל
 חִבוּר נְבוּב נְסוּג שֶׁל מַעְצוּרִים וְקוּדָה וּמְכֻשִׁיר
 מִרְאֵה הַכֹּל אוֹ רַק חֶרֶק אוֹ זֶוּג שֶׁל צֶהָב וְשַׁחַר
 וּבְכוֹ, עָלָה בְּשׁוּדָה
 אֶת עֵטֶלֶף בְּדָג לִבְנָה אֶת כֶּתֶם טְרַנְס־יִרְחִי
 (וּבְכוֹ, צֶהָב וְשַׁחַר בְּשׁוּדָה) מְכַחֵל חֵלוּם לְפַעֲמִים מְקוּם מְשֻׁתָּף
 לְפָנֶי גֶשֶׁר הַיָּרֵחַ לְפָנֶי הַתְּפָרְצוֹת הַיָּרֵחַ
 בְּאֶפֶק הַיִּסְטְרִי שֶׁל קֶשׁ חֲזִיר מְמַלָּא בְּכַנְפֵי פְרָפֵר
 הַצִּפְנָה מִסְכָּה אֶבֶק שְׂרֵפָה כְּבֵד דְמוּנֵי לֹא־כֹלִים

(אפריל 1951)

החיים המתוקים

[1]

לְמַד, בֶּן, אֶת הַמְּפִלָּצֵת הַקִּיצוֹנִית
 הֵה, עָלֶיךָ, כְּבָר עֲכָשׁוּ
 לְשִׁכַּח (דָּג מְבַעֵית יוֹתֵר) צַח(ק)וּק דו־מְשֻׁמְעֵי זֶה (חֲשׁוּב

דו־משמעי של בחורה (או קשישונת)
 עליך להדף את הפעילות
 הקצרות הללו (מבחינת הרקבון, פנטיות יותר) של הנס
 קה, אתה יודע, אף פעם
 לא היה הבדל בין זועה לחלום, לכך מזה החרות ברצון הכי אנושי
 בחלום הכי אנושי, בזועה הכי אנושית – פני התבונה;
 בקש (כבר עכשו, יותר בגרות) בן, רגשות בוגרים יותר
 הגיל
 התנגד למפלצת (ולחלום); לב אחר הוא העין הלא-מתרצה הזאת,
 היכולה לנצח, זו פנטזיה סרטנית;
 יכולה להתאכל, חמוצה, מזהבים
 הענויים המתוקים כל-כך של החיים
 (1960)

תמונות מסע

[34]
 לפקיד המכס בחצאית קצרה, שבחר בי, בעינים של סיבילה
 ויונה, בתוך שורה אינסופית של נוסעים במעבר, אמרתי
 את כל האמת, סגור בתוך תא-ודוי מעץ
 לבוד
 אמרתי שיש לי בן שלומד רוסית וגרמנית;
 ש־*Bonjour les amis*, קורס בצרפתית, ב־4 כרכים, היה
 בשביל אשתי;
 הייתי מוכן להודות ביותר: ידעתי שרוזה לוקסמבורג היא
 זו שטבעה את הסיסמה "סוציאליזם או ברבריות"; ויכלתי
 להפיק מדריגל צעקני;
 אבל הזעתי, מפשפש בכיסי,
 מחפש לשוא את החשבון מה-Operncafe: ואז, התפרצת
 את, גוררת מאחור גם את הילדים, מקסימים ומקסמים;
 (אנחנו מגרשים אותך באותן תנועות נקשות, אני ובאיטריצ'ה זו שלי
 דמוקרטיית מחלקת):

אָבַל מַה שֶׁלֹּא יִתְקַן נִשְׁחַק כָּבֵד, שֶׁם
בְּגִבּוֹל בֵּין שְׁתֵּי הַבְּרָלִיז, בְּשִׁבְלִי; בֵּן-אַרְבָּעִים יוֹשֵׁב לְפָנַי שׁוֹטֵר

[45]

הַגּוֹף הַמֵּת, בְּסִגְל רַע כְּזֹה, שְׁאֲנִי מְבִיאֹ בְּמֵאֲמִץ רַב,
לְתוֹךְ מִסְדְּרוֹן עוֹר עֲטוּי שְׁטִיחִים; (בְּתוֹךְ הַבַּיִת הָאָרוֹךְ בְּרַחוּב מְטֹאוֹטִי,
נִדְמָה לִי, עֲדִיז);

חֲבוּשׁ קְרָעִים וּמְגִבּוֹת רְטָבוֹת

(שְׁתַּפְּיִם, בְּאִפְּן מְסִים, קְרוּבִי, לְתַצְהִיר הַמְּאוֹד מְזִיף
שְׁעָרָב אִמְבִּטְיוֹת שֶׁל נִיר וְחֹתְמוֹת): (וְעָרַב סוֹכְנִים חֲשָׂאִים,
אוֹלִי, וְאַסְפָּסוּף דוֹמָה שְׁעָקָב אַחֲרֵי);

וְאִם נִתְקָה

חֲצִי כַף רְגֵל, עַל הָאָרֶץ, אַרְוִזָּה וּרְקוּבָה, בְּהִלִּיכָה,
בְּחֵלוֹם; (אַחַר כֶּךָ חֲתִיכָה גְדוּלָּה שֶׁל סְבוּן גְּלָמִי שְׁמוֹן); (וְאֲנִי כָּבֵד לֹא יוֹדֵעַ
אִיפֹה לְהִסְתִּירוֹ, וְאִיךָ, אִם לֹא תַעֲזָרֵי לִי גַם אֵת); אֲסַפֵּר לָךְ עֲכָשׁוּ
שֶׁהִבְנֵתִי, כְּמַעֲט, תְּכַף; (אֵת יְכוּלָּה לְהַבִּין אוֹתִי): זֶה הַגּוֹף שֶׁלִּי.

Erotopaegnia

[3]

תַּפְּשִׁי בְּכִסְפִּית הַזֹּאת, בְּחֲנִיכִים הַקְּרִים, בְּדָבֶשׁ הַזֶּה, בְּסִפְרַת
הַזְּכוּכִית הַיְבֵשָׁה; מְדַדִּי בְּזִהִירוֹת אֵת רֹאשׁוֹ שֶׁל
יִלְדָנוּ וְאֵל תַּעֲקָמִי עֲכָשׁוּ אֵת רְגָלוֹ
הֶלֶא-נִרְאֵית;

בְּפִטְמַתְךָ עֲלִיךָ לְהַחֲלִיף כָּבֵד
יְבֹשֶׁת מְגִדְלַת שֶׁל נוֹרוֹת, אֵת נְשִׁימָתָם הָאוֹבְסִיבִית שֶׁל הַגְּנִים
הַמְּסַכְּנִים, אֵת הַלְוִיָּתָנִים הָעֲצִלִים שֶׁל הַבְּטָן, אֵת הַסְּרַפְּדִים
וְהַיִּז, אֵת הַבְּחִילָה וְאֵת הַחֲלוּדָה
מְשׁוּם שְׁכָל כְּבִישׁ תְּכַף

יִדְּצָה לְרוּץ וּלְפּוֹגְשׁוֹ, וְכָל שְׁבֵר טְבוּרִי – לְגִלְף
אֵת צְרוּדִית הָעֵשֶׂן שֶׁלוֹ, הַיְפוּפּוּטִם כְּלֶשֶׁהוּ – לְתַת לוֹ
אֵת שְׁנֵי הַשְּׁשָׁקְשִׁים שֶׁלוֹ וְשֶׁל הַזְּרָחֹן הַשָּׁחַר;
סוּרִי מִן הַרוּחַ,

מִן הַמְּקוֹמוֹת הַצְּפוּפִים, מִן הַקּוֹסְמִים, מִן הַחֲרָקִים;
 וּבִשְׂשֵׁה חֲדָשִׁים יוּכַל לְהַכְפִּיל אֶת מִשְׁקְלוֹ, לְהִתְבּוֹנֵן בְּאַוֹנָה,
 לְקַשֵּׁר אֶת הַחֲלוּק, לְהִנְכַח בְּנִפְיֵלַת הַכְּבָדִים;
 קָרְעִיהוּ אִם־כֵּן מַחֲיֵי הָאֲצוֹת שְׁלוֹ וּמִן הַגְּלוֹת, מִן הַמְּפָרָקִים הַקְּטַנִּים,
 מִהַבְּדָלִים הַהֶסְסָנִיִּים;
 אֲנַחְתוּ תִכְבֵּשׂ אֶת פְּצָעֶיךָ הַנוֹזְלִיִּים
 וְעֵינֵי הַחֲמָאָה הַמְּלַכְסְנוֹת שְׁלוֹ יִתְקַנּוּ אֶת הַמְּאוֹת הַלְלוֹ, בְּנוֹת־בְּלִי־שָׁם!

[4]

יֵשֶׁן בְּךָ, כְּמוֹ גְדוּל יִבֵּשׁ, כְּמוֹ שֶׁרְשׁוֹר רָזָה, חֲלוֹם;
 מוֹעֵד עֲכָשׁוּ אֶת הַחֲצִץ, עֲכָשׁוּ מִנִּיעַ אֶת צֵלוֹ־שְׁלוֹ; עֲכָשׁוּ צוּרִם,
 בּוֹלֵעַ, מִשְׁתִּיז, אַחֲרֵי שְׁחִכָּה כָּל הַעֵת לְטַעַם
 הַבְּבוּנָג, לְטַמְפֵּרְטוֹרַת הָאֲרֻנְבָת, לְרַעַשׂ הַבְּרָד,
 לְצוֹרַת הַגַּג, לְצַבֵּעַ הַקֶּשׁ;
 בְּלִי מְזוֹר הַזְּמַן
 חוֹזֵר עַל יָמָיו; הָאֲרִץ מְצִיעָה דְמוּיִים מְבַלְבְּלִים;
 כְּלוֹם יֵדַע לְזִהוּת אֶת הָעֵז, אֶת הָאֶכָר, אֶת הַתּוֹתַח?
 לֹא לְמַלְקָחִים אֵלֶּה בְּאֵמַת קִנְיָה, לֹא לְאֲגַס הַזֶּה,
 כְּאִשֶּׁר רָעַד בְּתוֹךְ שִׁק־הַרְקָמוֹת הָאֲטוּם הַזֶּה שְׁלֶךְ.

[5]

וְאֲבָלִים הֵם חוֹתְכִים; אֲבָרִי־מִין צְמַחִים (שֶׁל הַרְחָם); הַמְּאוֹרוֹת
 לְחוֹת; מְגַרְדִּים, obscoenissimas ves, תּוֹסְסִים; שׁוֹרְקִים דּוּ מִשְׁמָעוֹת
 (וְלִכְזוֹ, הַקֶּשֶׁב לְהֵם!) וְנוֹקְטוֹרְנִים, אִם לְהַעֲדִיף בְּצַעֲקָה; וּבִסְחִיבוֹת (סִיּוּטִים!)
 הֵם שָׁרִים; קָלְלוֹת לֹא מְדִיקוֹת; פְּרָפוֹר מְפִלְצָתִי (הַבְּנִים! נְרַמְזִים)
 רוֹגְזִים חֲצוּפִים; עִם חֲלוּמוֹת מְעוֹתִים קֶצֶף חֵם הֵם סוֹחֲטִים;
 תְּבִשִׁילִים! בְּלִי סֶקֶס et lascivientes; בֵּין גְּלָדִים (et luxuriantes) נְצַחִים.

[6]

כַּעַת צוֹרֵךְ הָאֲגוּדֵל שְׁלָה אֶת סַנְדֵּל הַמֶּלֶךְ וְאֶת הָאֲרוֹן;
 אָפָה הוּא יוֹנָה;
 אִישׁוֹנָה הוּא הַקְּבִיָּה;
 כְּבָר נוֹשְׁכִים בְּרַגְלֶךָ הַמְּרַכְבָּה וְהַכְּרָפֵס;
 לֹא מִתְנַגֵּדַת לְזִכּוּכִית, לֹא לְסֶרֶט;

השמיים הם עורה העדין;
אבל בקשיחות של עצמותיה מפתיענו קיומה
ואנחנו רואים בצפרניה איך צומח מותנו

[7]

הענין כמו שהוא חולף לו; (בדיוק הדלת); (הירד); (הצהר); הפגיון!
(חולף לו); וברעדה! (פרופורציות נוראות); ענקיות! לוחצות (...);
ובדיוק הבקבוק;
בבית השמוש; ובדיוק ככה; באויר הזה
הנגוע; את הפצינטית הצחורה־מכל; ואיך חולף לו הפגיון הזה! ברעדה!

[9]

ומעבר לדלת הזכוכית, הברכה הפתאומית; והיא, ובערפל,
עוד פעם אחת, ואבודה!

בעצם הבטתי (ומבעד לאחד האשנבים הללו)

הכפר עזובה, הבנינים מעותים, מטים לנפל; הקשבתי עוד, עוד
השקט הזה; ואת האויר הזה הרחתי, בלא־ניע; ואני עצמי בעצם,
אבוד, יותר; אבל מעבר לזוגיות ראי, אפרפרים המים; ראי
את מחצלות הנמרצים, היבשים הערומים, ויותר
יותר הנשימה

נקיה ממנה, משתוקקת; ואני עצמי, ככה, במים הללו, בעליבות
ואבוד, וצוארה, ועוד, והמגבת, שלה, ככה, צואר!

מהמים, ובחיד, חמומי המח האלו, ענקיים, מתנדנדים, עירמים!
פושרת, הו מקהלה פושרת, חלשה, הו, בנגיעה, מקהלה, זו שקראו בשמה;
מקהלה, עוד; טסטיבוס (חמרי נפיץ בצעקה)! טסטיבוס (מעותים בנגיעה)!
טסטיבוס (אשכים מעותים)! הו!

והציג אותה הערפיח

ומוארים מאוד, ונמרצים, ככה לזהטים, המים; ובגביעים חמים,

משתגלים; באגנים צורמים; פרועים; בצרחות, רותחים;

בבטן הזאת (ככה עכשו בצרחה!) דוחפים! צמודים, עכשו, בגניחה

בסנון, מרשימים; הו, שבירים (אמרת);

ותראי אותה, מפעלת, בדליפה, אוה!

(פרזנטביבוס טסטיבוס, ראי); היא נרעדת ראי; נמרצת; היא בדיוק

מגהצת

[11]

קֹדֶה עֶקְבִית! שׁוֹט קר! אוֹה שְׁרִיר! הוּ אַגְרוֹף! חוֹדֵר;
שְׁתִית מִסְפִּיק (זֶה הָאֲרוֹעַ); שְׁחֶקֶת, הַנְּעֵת
(כְּזֶה מִשְׁחָק טַפְשִׁי, בְּהִמָּה!)

1960

Erotopaegnia הוא שמה של יצירה אבודה מאת המשורר הלטיני לאוויוס מהמאה
השנייה.

כור המצרף של הגיהנום

[10]

זֶהוּ הַחֲתוּל בְּמַגְפִּים, זֶהוּ הַשְּׁלוֹם שֶׁל בְּרֻצְלוֹנָה
בֵּין קָרֶל ה־5 וְקֶלְמֶנְט ה־7, זֶה הַקְּטָר, זֶה הָאֶפְרָסֶק
הַפּוֹרֵחַ, זֶהוּ סוּסוֹן יָם; אֲבָל אִם תַּהַפֵּךְ אֶת הַדָּף, אֶלְסַנְדְּרוֹ
תִּרְאֶה אֶת הַכֶּסֶף

אֱלֹה הַלְוִיָּנִים שֶׁל צֶדֶק, זֹהִי אוֹטוֹסְטֵרֶדֶת

הַשְּׁמֶשׁ, זֶהוּ הַלּוּחַ הַמְרֻבָּע, זֶהוּ הַכֶּרֶךְ הָרָאוֹן שֶׁל "הַמְשׁוֹרְרִים הַלְטִינִים מִן
הַתְּקוּפָה הַמְרוֹבִינְגִית", אֱלֹה הַנְּעֵלִים, אֱלֹה הַשְּׁקָרִים, זֹהִי אֶסְכּוֹלַת אֲתוֹנָה, זֹה
הַחֲמָאָה,

זֹהִי גְלוּיָה שֶׁהִגִּיעָה אֵלַי הַיּוֹם מִפִּינְלַנְד, זֶהוּ שְׁרִיר הַלְעִיסָה,
זֹהִי הַלְדָּה, אֲבָל אִם תַּהַפֵּךְ אֶת הַדָּף, אֶלְסַנְדְּרוֹ, תִּרְאֶה
אֶת הַכֶּסֶף.

וְזֶהוּ הַכֶּסֶף

וְאֱלֹה הַגְּנָרִים עִם הַתַּת־מַקְלָעִים שֶׁלָּהֶם, וְאֱלֹה בְּתֵי הַקְּבֻרוֹת
עִם הַמַּצְבוֹת שֶׁלָּהֶם, וְאֱלֹה הַבְּנָקִים עִם הַכֶּסְפוֹת
שֶׁלָּהֶם, וְאֱלֹה הַסְּפָרִים עִם הַסְּפוּרִים שֶׁלָּהֶם;

אֲבָל אִם תַּהַפֵּךְ אֶת הַדָּף, אֶלְסַנְדְּרוֹ, לֹא תִרְאֶה שׁוֹם דְּבָר.

1964

מאיטלקית יצחק לאור

משתתפים בחוברת

הסיפור מאת ג'ויס קרול אוטס ראה אור בספרה *Small Avalanches* (2003); שיריה הראשונים של אילה אורן התפרסמו ב**מַטְעַם** – שירה; הסופר והמשורר מחמד אל-סאלמי (חאן יונס, יליד 1975), פירסם בשנה שעברה ביחד עם האני אל-סאלמי את הספר **מכתבים של גלעד שליט לאמו ובקרוב יראה אור ספר שיריו שהיק אלכבנוס** ("נשימת עץ ההובנה"); שיריה של סיגל בן-יאיר מתפרסמים דרך קבע ב**מַטְעַם**; **ממש**, ספר שיריה של נוית בראל, רואה אור בימים אלה בהוצאת עם עובד; **אוי ארצי**, ספרו של הצייר יאיר גרבוז, שעבודתו מתנוססת על שער הגליון, ראה אור השנה בהוצאת דניאלה די-נור, מוציאים לאור; זהו פרסום ראשון לגרשון גרשון; שיריו הראשונים של ליאור דיין התפרסמו ב**מַטְעַם 22**; שירים קודמים של רחל דנה פרוכטר התפרסמו ב**מַטְעַם** – שירה; שירו של מחמוד דרויש הופיע בערבית בספרו **אל תתנצל על מה שעשית** (ביירות); הראיון עם אריק הובסבאום התפרסם ב-*New Left Review*; תרגומו של עווד וולקשטיין לסיפורי אדגר אלן פו ראה אור בהוצאת "פרדס"; נמלאנו שמחה, כאשר דוד וינפלד נעתר סוף סוף להפצרותינו ותירגם לעברית גם משיריה של ויסלבה שימבורסקה; **אורי ש.** כהן מלמד ספרות עברית באוניברסיטת קולומביה; שמה האמיתי של שרה כוי שמור במערכת; ספר שיריה של הילה להב, "יחידה", עומד לראות אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד; מבחר גדול של ציטוטים מתוך יצירותיו של חנוך לוין עומד לראות אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד; תרגומיה של מירי ליטווק לשירים של מארינה צוּטְאייבּה התפרסמו ב**מַטְעַם 9**; שיריו של קונסטנטין מושקוביץ', יליד אוקראינה, שגדל בגן שמואל – רואים אור בדפוס זו פעם ראשונה, אחרי שאחדים מהם התפרסמו ב**מַטְעַם** – שירה; שני שיריו של צ'סלב מילוש הם חלק ממחזור בן שלושה שירים – "מסכת תיאולוגית"; אלה הם שיריה הראשונים של חיה משב הרואים אור; ספר סיפוריו של יורם נסלכסקי, "לעיני השמש הזאת", ראה אור בהוצאת פיתום; זהו פרסום ראשון בדפוס (לפני כן התפרסמו כמה מהם ב**מַטְעַם** – שירה) לשיריה של חגית סבג, בת 33, החיה בתל-אביב; בהוצאת "כתר" התפרסם תרגומו של רמי סערי לספרו של איסמעיל קאדרה "אפריל שבור"; עמיר עקיבא

סגל, בן 30, בן מושב ציפורי, חי בירושלים, פירסם את ספר השירים "בשובי מן המילואים" בהוצאת גוונים, 2008; המשורר האיטלקי הגדול אדוארדו סנגווינטי נפטר בג'נובה במאי השנה; באחרונה ראה אור בהוצאת "כתר" תרגומו מאלבנית של רמי סערי לספרו של איסמעיל קאדרה "אפריל שבור"; פטיה פתאח נולד בקייב ב-1978; מסה של עילי ראונר התפרסמה ב**מַטְעַם 22**; השיר השביעי של "יווניות" מאת יָאנִיס רִיצוֹס מסיים את מסע התרגום לפואמה הארוכה מאז **מַטְעַם 16**; שני שיריה של ויסלבה שימבורסקה לקוחים מהקבצים **מספר עצום** (1976). וכאן (2003).

**כמה פעמים רק אמרתם לעצמכם:
"מַטְעַם? אני בעד!"
אבל הדרך היחידה להבטיח את המשך
הפרויקט הזה - עשיית מנוי**

כמה פעמים שמעתם, או אמרתם, את המשפט: "חיפשתי את מַטְעַם החדש ולא מצאתי אותו בחנות הספרים"? כמה פעמים שמעתם, או אמרתם: "יצא מַטְעַם חדש? איך זה שלא שמעתי?" כמה פעמים אמרתם: "אני מעדיף לקנות בחנות ולא לעשות מנוי".

המנוי שלכם הוא השחרור שלנו מהתלות במפיצים, ברשתות הגדולות ובחנויות הספרים, (מחצית הסכום שאתם משלמים עבור גיליון בחנות אינה מגיעה כלל אלינו); לעומת זאת, המנוי שלכם משחרר אותנו גם מפרסום בעיתונים, פרסום העולה בכסף רב מאוד, וגם מהניסיון לזכות – אחרי 22 גיליונות – בדיעה פשוטה בעיתון, נניח בנוסח: "הופיע גיליון מַטְעַם חדש והוא כולל בין היתר...".

המחיר למנוי לארבעה גיליונות – 220 ₪ (50 ₪ לגיליון + דמי משלוח) הנחה של כ-30% ממחיר הגיליון בחנויות הספרים (75 ₪) ניתן להזמין את החוברות באמצעות כרטיס אשראי.

התקשרו לטלפון 050-6371242
או שלחו פקס למספר 03-6441427

**עשו מנוי שנתי והבטיחו, לעצמכם, גיליון מוזל,
ומשלוח הביתה. אנחנו, מצידנו, נשמור על עצמאות
מַטְעַם**